

Háborus feljegyzések

a görgényi református egyházmegyének
az 1916. évi oláh betöréskor menekült
egyházairól.

Kiadja :

a görgényi református egyházmegye.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bevezetés.

Az 1916. évi erdélyi oláhinvázió, igen hamar görgényi református egyházmegyénket is érintette. A védtelen tölgyesi és gyimesi szorosokon, éjszakának idején áttörve, a szomszéd Csikvármegyén keresztül, a bocskoros vitézeknek, úgy a Maros, mint a Görgény völgye utjokba esett.

Érdekelt egyházaink menekülésük történetét, megírták az egyes lelkipásztorok. Ezen háborus feljegyzéseket, menekülési leírásokat, — egyházmegyei tanácsunk határozata folytán, — amit az egyházmegyei közgyűlés is helyesnek talált, — egész terjedelmükben azon tudatban bocsátom közre, — úgy amint azok első kézből megírtak, — hogy ezek egyszer, mintegy a háborus történetírás adattárai lesznek.

Kivonatos jelentéssel, talán kevesebb szóval is beérhettük volna, de így, a história számára — úgy gondoljuk — nemcsak többet, de jobbat is adtunk.

Gernyeszeg, 1917. július havában

Csekme Ferencz
esperes.

1. Alsóbölkény.

Gyönyörű szép nyári reggelre virradtunk az 1916. év augusztus 28-án. Talán soha olyan jókedvre nem hangolt és boldogsággal nem árasztott el a természet, mint épen ezen a napon. A község lakóai is olyan örömmel siettek mezőre, részint kaszálni, takarni, vagy hordani, részint a még le nem aratott zabot learatni. Minden arcon csak a meglegedettség látszott, hiszen a jóságos Isten megáldotta az ember munkáját, adott mindent bőségesen. — Sehol semmi szomorúság, semmi bánat semmi fájdalom és levertség, csak a jókedv, csak a vidámság, — s talán még az se jutott eszünkbe, hogy a távolban véres harc dúl. milliók hullnak el s utánuk milliók lesznek özvegyek és árvák. Senki sem gondolt arra ezen a reggelen, hogy Oláhország hadat merne üzeni. Pedig voltak jelek, melyek arra engedtek következtetni, hogy a közel jövőben lesz valami. — Ugyanis napokkal azelőtt helységünkben két, fennebb Görgénykakucsba egy munkásosztag érkezett, hogy az elmúlt év őszén megkezdett katonai állásokat, lövészárkokat rendbeszedjék, újakkal kibővítsék és drótakadályokkal is fölszereljék. Voltak, akik, ezeket látva, nem tulajdonítottak ennek semmi jelentőséget, mások arra magyarázták, hogy egy Beszterce tájkáról jövő esetleges muszka invázió elleni védelem céljából készül; a többség azonban mégis oláh támadásra gondolt. De azért nem hittük, nem reméltük ezt, mert abban a tudatban voltunk, hogy Oláhország felőli határaink is megvannak erősítve és nem lesz olyan könnyű az útja az oláh hordának. — 1917 augusztus 27 esti 9 órája azonban minden jó reménységünket eloszlatta. Az oláh váratlanul, huncut tolvaj módjára megtámadott.

Ilyen orvtámadásra nem volt elkészülve, ez a becsületes sok megpróbáltatásokon keresztül ment magyar nemzet, páratlan a világtörténetben is. Hiszen — amint a lapok is annak idején írták — még a hadüzenet napján is gabonát küldött nekünk, mi pedig egyebeket amiket a csereszerződésben ígértünk. Nappal az oláh kenyeret adott, este már életeket oltott. Ime ez a kvalifikálhatatlan aljasság. S még egy ilyen náció tart számot a nemzet nevezetre? ! Sokkal inkább méltó a földszínéről való eltörlésre ! — Kezdjük azonban a dolgok velejét.

Ezen a napon a presbiteriummal kimentünk a „Szőlőfű-“re és a „Cseré-“re erdőkárt becsülni. Ugyanis a Bölkényben lévő munkásosztag a lövészárkok és drótsövények elkészítéséhez rengeteg fát vágott le nagy össze-visszaságban, az erdőt elcsúfolta, s úgy gondoltuk, hogy még az ő ittlétükben megbecsüljük a kárt, s ha lehet, el is intézzük velük az anyagi oldalát a dolognak. — A „Cseré-“ről visszajöve a mezőn összetalálkozunk Szabó József (Istváné) hívünkkel, aki a szokásas „jó napot adjon Isten“ után imígyen szól: „Rossz hirt mondok, tiszteletes úr; Régenben jártam a főszolgabírósnál és oda telefonon megjött, hogy Románia az este hadat üzent és már el is foglalta Brassót, Kézdivásárhelyt és Petrozsényt!“ — Nem hittem. Mentünk tovább. Hazaérkezve a tornácon találtam Dr. Jávor Lehel főhadnagy és Dellmár Béla hadnagy, munkásosztag parancsnokokat, — ez utóbbival neje is vele volt — s ezekkel a szavakkal fogadnak: „Szolgáljunk egy kellemetlen hirrel?“ — Mire ezt felelém: „Írást mutassanak, addig nem hiszek!“ S írást mutatának: „Rumänien hat uns den Krieg erklärt“. . . Felhivatnak továbbá a munkálatok gyors — a polgári lakosság bevonásával is — befejezésére.

Elgondolkoztam. Istenem, Istenem hát ez is lehetséges volt? — Eszembe jutottak a galíciai menekülések retteneteségei. Szülők gyermekeiket, gyermekek szülőiket, hitves a hitvest vesztették el. És láttam az enyéimet: áldott állapotban levő feleségemet, két aranyos szép fiacskámat. Hogy elveszítsem? ! — Soha! — Bizalom és erő költözött belém és szóltam nekik: „Ne féljetek lelkeim, amíg engem láttok. Együtt élünk, együtt halunk! Különben is jó az Isten ő nem hagy el!“ És nem is féltek a lelkeim; nyugodtak voltak. —

Két nap telt el a hadüzenet óta, hogy arról beszélt volna valaki, hogy nekünk is menekülni kell, pedig ezalatt Szászrégenen át, egész nap egyik menekülő vonat a másik után jött. Nemcsak Csikból, Háromszék is menekült. Borzalmas dolgokat meséltek a menekülők! — De, nem csak menekülő vonatok jöttek, hanem szekeren is és gyalog is jött a városba és a városon át egy sereg menekülő. Borszéket az oláhok elfoglalták, újságolták. Egy szegény székely munkásasszony 4 kis gyermekével a havason át gyalog menekült. — Este rémséges tűz világította meg a sötét égboltot a székely hegyek felől. Galócás az ország legnagyobb fatelepe égett. . .“

Ez a tűz belátszott Alsóbölkénybe is, s rémülettel töltött mindenkit. A lakosság az utcán volt, rémüldözött, az asszony nép

sirt, jajgatott. A rémületet fokozta másnap augusztus 31.-én Ponori Todor bakter dobszó melletti hirdetése: „közhírré tétetik, hogy mindenkinek menekülni kell egyelőre a Maros jobb partjára. Ámen!” A lázas készülődés, amely a csiki tüzek láttára kezdődött meg, most még nagyobb bűzgósággal folytatódott. A lázas készülődés közepette azonban sajnos — s ez a közigazgatás borzasztó nagy gyengeségére vall — tanácstalanul állott mindenki. Nem volt ki csak egy szóval is irányt jelölt volna; nem volt aki tanácschal szolgált volna. A tanító: Bartha Károly, meg én eléggé igyekeztünk nyugtatni népünket, s a tanácstalanság közepette valami tanácsot adni, de ez mind kevés volt ahhoz, amit a közigazgatás adhatott és kellett volna, hogy adjon. Jó példával kellett volna előljárnunk, s kitartani a végsőig — mondhatná valaki. Hát amennyire tőlünk tellett, igyekeztünk is, de mikor láttuk, hogy a megrakott szekerek egymás után hagyják el a községet, nekünk is tennünk kellett, ha egyébert nem is, de legalább a család megnyugtatása érdekében. — Hozzá fogtunk mi is pakkolni. —

Pakkolni?! De hát ki szállítja el a pakkot. Ez a kérdések kérdése. És hová? — Fordulunk hiveinkhez. Nem tudnak elvinni! — Nem maradt egyéb hátra, mint megkérni a nálam szállásolt hadnagyot: Dellmár Bélát, hogy bocsásson rendelkezésünkre egy train szekeret, amelyiken egyet — mást bár Marosvásárhelyig elszállíthassunk. Ketten voltunk a kérők: a tanító meg én. Kérésünk teljesült. Szekeret kaptunk. Először felpakoltuk a mi holminkat, azután a tanítóét. Felpakolás után elindultunk — miután a tanitónál együtt vacsoráztunk — este 10 óra táján Marosvásárhely felé.

Utunk Nagyernyéig elég kellemes volt. Innen kezdett kellemetlenné lenni azáltal, hogy megeredt az eső. Mintha kártyával öntötték volna, úgy hullott. S bár megszűnt volna valahol, de hullott egészen addig, amig éjjél után 3 órakor Marosvásárhelyre érkezünk Bóér Albert máv. fűtőhöz, tanitónk nagybátyjához, aki-nél ideiglenesen szálltunk meg tanitónk protekciója révén. —

Mikor megérkeztünk, úgy át voltunk fázva és ázva, hogy alig tudtunk átmelegedni és megszáradni. Szegény kicsi fiaimat akik paplan alatt lévén, úgy is megfáztak, meg édes jó feleséget, akire útközben kabátomat reáadtam — sajnáltam és aggodtam miattuk, hogy betegek ne legyenek. Végtere is bementünk a házba, s kölcsönös bemutatkozás, s a mi részünkről való bocsátatkérés után az alkalmatlanságért, kezdtünk lepakkolni mindene-

ket a szekérről, mert néhány óra múlva a szekérnek vissza kellett indulnia. A lepakkolás keserű humorral történt meg, s mikor pedig megtörtént, betértünk egy keveset pihenni, hogy a szekérrel visszatérhessünk ismét Bölkénybe hiveink közzé. —

Reggel 8 óra volt, amikor felébredtünk. A szekér indulásra készen állott. Mi is elbúcsúztunk szeretteinktől: én jó feleségemtől, két szép fiacskámtól, a tanító nővérétől és öccsétől, akiket azzal a biztatással hagyunk ott, hogy néhány nap múlva ismét hozzájuk jövünk, hozván még, amint hozni lehet, ha kapunk szekeret; — és jöttünk haza felé. — Szászrégenben megállapodtunk egy kissé érdeklődni jó hírek után, s valahogyan bizonyosat tudni arról, hogy csakugyan olyan nagy bajok vannak. Jó híreket azonban nem hallottunk, de rosszat eleget, s láttunk emellett rémségeseket. „A városi lakosság egy része is kezd menekülni, a menekülőök szekerei mind több vonúlt a városon át.”

Indultunk haza felé Pop M. János szentmihályi g. kath. tanító szekerén. Útközben szembetalálkoztunk a felső oláh községek lakósaival, akik szintén menekültek. Kincsesfő, Alsó-Felső-oroszi. Szentmihály, Soropháza, Görgénykakucs, Felsőbölkény népei voltak ezek. Közbe-közbe egy Parajd-Szováta felől jövő székely menekült is feltűnt. Arcukon a lemondás, szemeikben a könnyek. tekintetükben a bizonytalanság érzése tűnt fel elsősorban. — Olyan tisztétellel emeltek kalapot, mintha örök búcsút mondtak volna mindnyájunknak. A látottakra könnyek tölultak szemeinkbe, s elgondoltuk; Istenem, Istenem mi lett a föld népével; hogy ott kell hagyni a szülőföldjét, egy élet keserves munkájával szerzett vagyunkját, s neki kell indulnia egy bizonytalan jövővel szemben ismeretlen helyre, s talán azzal a gondolattal lelkében, hogy soha — soha nem jöhet többé haza az apák földjére; soha sem fogja meglátni házának még csak tájkát sem. —

Végre Bölkénybe érkeztünk. Az emberek kíváncsisággal gyűltek körénk. Mindenki valami megnyugtató hirt akart hallani tőlünk. De csak azt mondhattuk, amit láttunk és hallottunk menekülőök százait, az ellenség folytonos előnyomulását. Sójajtottak egyet és tovább állottak.

Megjegyzem azonban azt, hogy a bölkényiek ügyesen csinálták a menekülést. Éjszaka menekültek, a Maros jobb partján lévő községekbe szállítva holmijaikat, hajnalra azonban hazakerültek, hogy néhány órai pihenés után marha és ember egyaránt a rendes munka elvégzéséhez lásson. Nappal hordtak

haza egyet — mást a mezőről, sőt vetettek is. Így történt aztán az meg, hogy a bölkényi határon a menekülésből való visszatérés után őszi vetéseket lehetett látni.

Három nap telt el azóta, hogy családukat Marosvásárhelyen hagytuk. Ez-alatt az idő alatt igyekeztünk még egyet-mást összeszedni, hogy elszállíthassuk ugyancsak Marosvásárhelyre. — De vajjon kapunk-e szekeret? — Sorba vettük hiveinket, hogy jó pénzért bár Gernyeszegig vigyenek el, ha egyebet nem is, legalább egy kis élelmiszert a család számára, onnan aztán valahogyan bevinnök Marosvásárhelyre. Hiába való volt azonban a fáradozásunk, szekeret nem kaptunk. — S csodálatos: az alig egy héttel előbb idejött oláh pap kapott szekeret, míg pedig református hivek, sőt presbiter, szállították el holmiját, de a magyar református papot és tanítót a nyomoruság idején a saját hivei cserbenhagyták. Ez volt a jutalmunk a köztük való fáradozásért, az ő jó érdekükben való munkálkodásunkért. Nem segített rajtunk de kerítések mellől gúnyosan kacagott, amidőn látta, hogy szeptember 4.-én élelmiszert csomaggal a hátunkon, s a családuk iránti aggodalommal a szívünkben gyalog indultunk el a 36 kilométerre fekvő Marosvásárhely felé.

Minekelőtte azonban szeptember 4.-én elindultunk volna, sok olyan dolgot láttunk, amelyek mind arra vallottak, hogy nem lesz jó világ erre felé. Ugyanis szeptember 2.-án a nálam szállásban levő munkásosztag parancsnok megköszönte a szállást mondván, hogy rögtön át kell menniök Görgénysóaknára, ott folytatni az erődítési munkálatokat. El is mentek még az nap. Másnap a községben levő, s még itt maradt másik parancsnok titkos parancsot kapott felettes hatóságától, amelyet a görgénykakucsi munkásosztag parancsnokával kellett felbontania. Rögtön fel is ment, de egy óra alatt vissza is jött. De már gyanusan viselkedett; nem volt az a nyugodt ember, aki egy órával ezelőtt. Nyomban összegyűjtötte embereit, sőt a faluból is akiket csak lehetett, férfiakat, asszonyokat, serdülő ifjakat, s neki fogtak a munkálatok befejezéséhez. S ment a munka gyorsan, lázasan. Befejezése után pedig összepakkolt a munkásosztag, s a legnagyobb sietséggel átment Görgényszentimrére. — Amíg ez történt, addig a felvidéki oláh faluból 17—55 éves férfiakat összefogdosták csendőreink, s nagy tömegekben hajtották Szászrégen felé. — A jegyzői család is, amely eddig a legnyugodtabb volt, rohamos pakkoláshoz fogott, s a jegyzőné kocsin el is indult, talán Jászberényfelé.

Mindezeknek a látása, meg az a hír, hogy az ellenség már

Maroshéviznél van, meg hogy Görgényen felül a Kereszthegynél már össze is ütköztek a mieink az ellenséggel, s megverettek, aggodalmainkat még fokozták, s többé a világ kincse sem gátolhatta meg, hogy-ha mindjárt gyalog is — ne induljunk meg Marosvásárhelyre. A dolgok látása és az ijesztő hírek a község népét is annyira izgalomba hozták, hogy ők is a legnagyobb sietéssel pakkoltak és menekültek Sárpatak, Kisfűlpös, Beresztelke, Tancs, Galambod, Szászbanyica felé. —

Szeptember 4. Útban vagyunk Márosvásárhely felé. Délután indultunk el talán 3 órakor. Petelén pihentettük „lovaink“-at, s egy üveg sörrel lemostuk a „gyalázat“-ot, jobban mondva a port a torkunkról. — Indulunk tovább. Útközben Máté Pompéjus magyarpéterlakai körjegyző utólér, felvesz kocsijára, s elviszen Körtvélyfájáig. Innen ismét gyalog megyünk. — Mikor Gernyeszegen a papi lak elé értünk, a kapú előtt levő hidon állva és fiával beszélgetve láttuk meg nt. Csekme Ferencz esperesünket. Alig ismert meg távolról. Bizonyára azt hitte, hogy valami vándor mesterlegények jönnek valahonnan Szászrégen felől és igyekeznek Márosvásárhelyre. Nagylön csodálkozása, amikor köszönésünk után felismerte bennünk a bölkényi eklézsia „belső embereit“. Szeretettel vitt be a papi lakba, s ajánlott kegyelmébe a nt. asszonynak, aki szintén csak azután ismert meg, miután elmondám, hogy „ime itt jön a bölkényi nemes és szent eklézsia!“ — S lett erre jóízű kacagás, amely még reánk elfáradtakra is átragadt. S hogy a jelenetnek emléke legyen az esperesnek épen otthon levő fényképész leánya nyomban le is fényképezett amúgy batyuval a hátunkon. De a nagytiszteletű asszony sem maradt tétlen Legott uzsonát adott nekünk, az esperes pedig borral toldotta meg. Jó félórát pihenvén, megköszöntük a szíves látást s tovább menénk Sáromberke felé. —

Útközben abban állapotunk meg, hogy Sáromberkén be szállunk Zoltáni Palihoz rostokolni, megintálván őt, hogy keresztesen nekünk vagy egy szekeret, hogy az útnak többi részén ne gyalogoljunk és hogy ne késő éjjel érkezzünk be Marosvásárhelyre.

Zoltáni Palit azonban nem a papi lakon találtuk meg, hanem az állomáson, hölgyek, menekült vasutasok és Kiss Lajos magyarói pap aa társaságában. Bekomendáltuk magunkat, szintén mint menekültek, s rövid beszélgetés után bementünk a faluba, s keresztettünk szekeret, de nem kaptunk, mert attól féltek a szekerek, hogy Marosvásárhely végén befogják őket, s elviszik for-

pontra a katonák, aminthogy még is tették napokkal azelőtt. Tehát ismét gyalog mentünk tovább miután Zoltáni Pali szívessege folytán jól vacsorálánk.

Nagyernyéig még volt még bennünk a virtus; ott azonban kezdtünk lankadni, s számláltuk csúful a kilométereket pláne amikor a távolban, mint valami látomány feltűntek Marosvásárhely villanylámpái. Mind biztattuk egymást a mesterrel, hogy „na még egy kicsit“, de minél inkább igyekeztünk a távnlban feltűnt világosság mintha mindjobban távolodott volna tőlünk. Már-már lemondtunk a további útról, s talán szállást kerestünk volna, ha nem lett volna éjjel 11 óra körül az idő, amikor minden jámbor lélek alszik és nem bódorog az úton. Nem volt más hátra, mint menni tovább.

Menni? Dehogy mentünk. Valósággal vánszorogtunk és így értünk be Marosszentgyörgyre. A falu közepe táján egy ablakon át világosság szűrődött ki. A ház ajtaja felé tartottunk. Az ajtó felett pedig ékes betűkkel ez a felírás állott: „Vendéglő a lókupechez.“ Itt már megpihenünk egy kissé, gondoltuk, s megállunk egy pillanatra, mint a zsidónép a Nébó hegyén. Mielőtt az ígért földjére bement volna. Számunkra pedig ez alkalommal Marosvásárhely az ígért földje vala. — Nosza kezdünk is kopogtatni az ajton, nyissa ki a „vendéglős“; előbb finomabb modorban, de fokozatosan mind keményebben — keményebben úgy, hogy a végén valósággal dörömböltünk, mert közben iszonyuan meg is szomjuhoztunk. Hanem olyan édesen aludt ami vendéglősünk, hogy még a fiskus dörömbölésére sem ébredt volna fel. Így állván a dolog vánszorogtunk tovább. Hej pedig úgy fájtak a lábaink, s a csomagok zsinorjai úgy bevágodtak vállainknak eleven husába! — Rövid volt Marosszentgyörgytől Vásárhelyig az út, s mégis olyau hosszúnak tetszett; valamelyik kilométer jelzőnél le is ültünk, hogy pihenjünk. Azután tovább menve bejutottunk Vásárhely főterőre, ahol illustris helyre: Kossuth apánk szobra alá ültünk le. Annyi áldó fohász és hálálkodás ember ajakáról még nem szállt fel az egek Urához, mint most a mi ajkainkról.

Úgy gondolkoztunk ekkor, hogy csomagjainkat elvisszük oda, ahol a familia van, de nem háborgatjuk meg nyugodalmukat, hiszen éjfél után 1 óra volt, hanem valahová, vagy egy kamrafélében elhelyezzük és szállodába megyünk. Mikor azonban az udvarra értünk, gyermeksírást, sohajtozásokat, köhögéseket hallottunk az udvaron; jobban szemügyre vévén a helyzetet, látjuk, hogy az udvar tele van menekülőkkal: Csik és Háromszék megyéből. Köz-

ben két alak az utca felől reánk támad, hogy igazoljuk magunkat, mert az utobbi napokban a menekültek között tolvajlások történtek, s a vasutasokat gyanúsítják — a két alak is vasutas volt — s ők ezt nem tűrhetik, ártatlanok lévén az ilyen dolgokban. — Hiába való volt a szép szó nem tágitottak, s kezdett az ügy hangosabb stádiumba kerülni, a székelty virtus is szinte kitört belőlünk, míg végre a szállásadó jóakarónk felébredt a zajra, s jött ki, hogy megnézzze, mi történik az udvaron. Mi is az ajtó felé tartottunk, s midőn látták a kötekedő alakok, hogy a házigazda — aki szintén vasutas volt — ismerősképen üdvözl minket, egy perc alatt úgy elillantak, mint a kámfor. — Így akaratlanul is megháborgattuk a háziak nyugalmát.

A mieink mikor láttak, azonban végtelen örömmel voltak eltelve. Jó, kicsi feleségem és drága fiaim nem tudták miképen adjanak kifejezést örömüknek; Feleségem így: „jaj, lelkem, de jó hogy megjöttél, mert úgy búsultunk, s úgy vártunk, mint a szentlelket!” — Fiacskáim közül pedig Duduska folyton ezt kiáltotta örömmel: „tatuka! vittajött!” Bandikám pedig kicsiny kezét felém nyújtva, csak ennyit tudott még akkor mondani: „táttá! táttá!” —

Átesvén a viszontlátás örömein pihenni tértünk. — Jól is fogott. Fáradtak voltunk testileg, fáradtak voltunk lelkileg.

Szeptember 6 ig maradtunk ekkor Marosvásárhelyen, teljesen várakozó állásponton lévén. Ezen a napon főispáni rendelet jelent meg, amelyben felhivatnak a Marostorda megye községeiből Marosvásárhelyre menekültek, hogy térjenek vissza községeikbe, folytassák munkájokat, mert a helyzet javult. S hozzá-járult az a jó hír is, hogy a vonatközlekedés, mely az oláh hadüzenet hírére megszűnt, Szászrégenig újból helyre állott. Elhatároztuk tehát, hogy visszamegyünk mi is Bölkénybe. A csomagokból a legszükségesebb dolgokat magunkhoz vévén, kimentünk a nagy állomásra, s az épen készen álló vonatra ültünk.

Még el sem indult a vonat, a midőn valaki, keresi a bölkényi ref. papot! Nézzük, hogy ki az, s ime apósam Kányádi Ferenc Etfalvazoltánról (Háromszék vm.) Köcsönös üdvözlés, csókvtáltás után faggatjuk, hogy mi járatban van errefelé, s hol hagyta anyósomat, s Adráskát, a kicsi sógort? Felelete ez volt: „az oláhok elől menekülve elérték Marosludast, ahol reátalálván egy Tamás Ignác nevű rokonra, ott megszáltak és ő elindult, hogy megkeressen minket, vajjon otthon vagyunk-e, vagy nekünk is el kellett menekülnünk?! A gond és az aggodalom érettünk készítette erre, s mindaddig, amig rólunk bizonyosat tud meg, anyósomat a gyermekkel

Marosludason hagyta. Hála legyen az Istennek, hogy most már bizonyosat tud rólunk és mi róluk. Nyomban el is határozottatott, hogy anyósom is és a gyermek hozzánk jönnek, s együtt leszünk ezután mindaddig, amig Háromszékre haza lehet menni. Szeptember 8-án tehát elmentem Marosludasra és elhoztam anyósamat és Andrásját.

Együtt volt hát az egész család. — De azért mégsem voltunk mindannyian együtt. Amidőn esténként tárgyaltuk a menekülések mikéntjét s hallgattuk apósomék menekülési historiáját, reá gondoltunk édes apámékra, akik Brassóban laknak: vajjon mi van velük? ! Eszünkbe jutott két a harctéren levő sogorunk, akik nem is tudják, hogy öreg szülőik nálunk vannak-e, avagy künn a nagy világban bolyonganak valahol.

Hogy csendesnek látszott a világ, a hivek is szorgalmasan hozzáfogtak munkájukhoz; amit csak lehetett, mindent takarítottak be a mezőről. Úgy gyönyörködött a lelkem amikor láttam megtelni csüremeit takarmánynyal, padlásomat hagymával, kamarámat kenyérnek való gabonával, zabbal. Mikor pedig a kertünkbe kimentünk, s láttuk gyümölcsfaínkon a termést, a veteményesben a zöldségféléket, s amikor reá gondoltunk arra, hogy a mezőről van még behordani való: pityoka, törökbúza, paszuly, sarju, amelyekből még eladni is jut, a háznak is marad, igazi hálával borultunk le Istennek színe előtt, hogy így megáldotta rendes paposkodásomnak esztendőjének munkáját. — A veszély azonban közeledett. Jöttek a jelek, a hírek, hogy valószínűleg végleg el kell menekülni.

A hivek is észrevették ezt, s kezdtek utánnajárni egy néhányan, hogy miképen lehetne értékesíteni valamelyes módon a terményeket. Megtudták, hogy a szászrégeni állomásban levő katonai hatóság meg van bízva a kiürített falvak terményeinek átvételével. Megtudták, de nem mondták senkinek. Az a néhány — nevüket nem írom ide, hadd feledődjek — hozzáfogott a beszállításhoz, mi pedig itthon törtük a fejünket, hogy mit csináljunk.

Elgondoltam ekkor, hogy hát ez a mi munkánk jutalma azért, amiért legjobb tudásunkkal és erőnkkel arra törekedünk, hogy a népnek testi és lelki jóléte előmozdítassék. Ezért munkálkodunk szeretettel, s ezért hirdetjük nekik is, hogy szeressétek egymást, mint testvérek? . . . S rájövünk, hogy ez az eset is egy bizonyíték arra, hogy a mostani háború itthon még jobban elrontotta a lelkeket, mint ezelőtt voltak. — Végül is azonban mi is megtudtuk a dolgot, s nagy nehezen én is beadtam négy zsák zabot. Milyen csekélység volt ez a sokhoz, ami még értékesítésre várt. —

Eközben jött a hír, hogy az ellenség a görgényi havasok alján van, Dédát, Ratosnyát kiűritették, sőt Marosvécsig mindenki menekül. S hogy a hírek által okozott izgalom fokozódjék, szeptember 11-én rengeteg katonaság vonult fel községünkön keresztül, részben Soropháza, Szentmihály, részben Görgénynádas felé Felső-kőhérbe. Mind alföldi magyar fiak, akiknek az volt az első szavuk: „messze vannak-e még innen az oláhok?” — Az egész lakosság kitódult az utcákra, s amivel csak lehetett, traktálta amúgy kutya futtában a katonákat.

S mikor mi a jószívűségünket és szeretetünket így kimutattuk azokkal szemben, akik minket védenek, megdöbbenő jelenteznek voltunk szemtanui. Osztogattuk az egy és más ennivalót, természetesen erre a katonák ki-kiléptek a sorból és egy-egy helyen valósággal tolongtak. És az altisztek, sőt tisztek is ahelyett, hogy valamelyes parancsszóval hívták volna fel őket a továbbmenésre inkább dorongokkal kezdték őket ütlegetni, hogy menjenek tovább. Hány édesanya fakadt ennek láttára sirva és hány hitves tört ki könnyekbe. A haza-védő fiakat és hitveseket úgy verni-ütni, mint valami okatlan állatokat. Ez is csak nálunk történhetik meg; bizonyára Vilmos katonái nem ilyen bánásmódban részesülnek hősiességükért.

Mikor a sok katona felvonulását láttuk, mind azt kérdeztük magunkban: „vajon mi lesz ennek az eredménye?” Hamar meg is jött a felelet: a csendőrrájór a teljes kiűritést elrendelő parancssal, amelyben ez a kifejezés is benne volt: „figyelmeztetni kell a lakóságot a közeli veszélyre.” — Volt pediglen ez szept. 13-án.

Közel a veszély. Ez megrémített. Istenem, hova, merre menjünk? Mit vigyünk magunkkal és mit hagyjunk itthon? Szekerem nincs; segítséget nem várhatok. Ilyen töprengések között mentem be szeptember 15 én Szászrégenbe, hogy átvegyem annak a négy zsák zabnak az árát, amit az előző napon adtam át a katonaságnak. Mentem, mert a pénzre szükségem volt, hiszen annál több sem volt a kezemben akkor, mikor egy bizonytalan jövőnek kellett neki indulnunk. Szegény apósom is velem volt mindenütt, ahová én mentem. Erősítettük, biztatgattuk egymást; ő egy hosszú élet tapasztalataival engem, én meg az ifjui erőmmel őt, de biztattuk egymást az egymás iránti szeretet kifejezésével. — Régenben hallottuk, hogy a csatározások megkezdődtek, de láttuk azt is, hogy már a Görgényvölgye is menekül. Láttuk a menekülők szekereinek százait végigvonulni a városon és láttuk a katonaság gyülekezését a városban.

Elgondolkoztunk. — Gondolkozásunkból ismerős hang riasztott fel: Simon Gábor abafájai' paptársam szava. Elpanaszoltam neki nyomorúságos állapotunkat, hogy ime menekülni kell és nincs szekerünk, amelyen legalább a petelei őrházig eljutnánk, hogy onnan vonaton mennénk bár Kolozsvárig. — Ekkor már a végleges menekülést határoztuk el. — Simon Gábor megvigasztalt, felajánlotta szekerét, amelyen másnap Bölkényből kihoz Petelére. Megköszöntük a szivességét és elbúcsúztunk tőle és a tanítónktól, aki ezen a napon szintén velünk volt. — Felmentünk a városba, hogy a szolgabíróság által megelőzőleg kiállított utazási igazolványainkat láttamoztassuk a már ott székelő katonai hatósággal: „Platzkommandant des k. u. k. 61 I. T. D. Kmdos“. Miután a „gültig für die einmalige Reise nach Nyiregyháza“ jelzést reáveztették aposommal együtt per pedes apostolorum hazatértünk Bölkénybe. — Megjegyzem, hogy a katonai parancsnokság' azért jelölte Nyiregyházát iránynak, mert a marostordamegyeieknek Szabolcs megye volt kijelölve menekülési helyül; a gyűjtőpont pedig a székváros: Nyiregyháza volt.

Emlékezetnek okáért álljon itt egy ilyen háborus utazási igazolvány:

I. oldal.

Kiállító hatóság: — Ausstellungsbehörde:

Régeni a'sójárás főszolgabírója.

Nyilv. szám: 968/916

Evidenz Nr:

/: Czimer :/

Igazoló jegy:

Legitimations-Karte für

Név:

Name: Dávid György

Foglalkozás: ref. lelkész

Beschäftigung: ref. Pfarrer.

részére.

II. oldal.

Születési hely és év:

Geburtsort und Jahr: Braila 1889

Állandó lakhely:

Ständiger Wohnsitz: Alsóbölkény

Marostorda megye. —

Személyleírás: — Personsbeschreibung

Termet:

Statur: közép — mittelgross

Arc alakja és annak különösebb ismertetőjelei:

Gesichtsform und besondere Merkmale des Gesichtes:
kerekded — rundlich

Haj színe és az esetleges kopaszság megjelölése:

Haarfarbe und Bezeichnung einer eventuellen Glatze:
barna — braun

Bajusz alakja és színe:

Form und Farbe des Schnurrbartes: barna — braun

Szakál alakja és színe:

Form und Farbe des Bartes: borotvált — rasiert

Szemek színe, alakja és esetleges hibája:

Farbe, Form und eventuelle Fehler der Augen: barna — braun

Orr alakja és esetleges ismertetőjelei:

Nase, Form und eventuelle Kennzeichen derselben: rendes — normal

Száj alakja:

Form des Mundes: rendes — normal

III. oldal.

A testen látható, esetleg a beszéd és hangon észlelhető különös ismertető jelek vagy szokások:

Besondere Merkmale oder Gewohnheiten, welche am Körper sichtbar ev. an der Sprache oder Stimme wahrnehmbar sind:
nincs — keine.

Az igazolójegy birtokosának
saját kezűleg aláírt arcképe.
Fotographie mit eigenhändiger
Unterschrift des Beitzers der
Legitimations-Karte.

Aláírás—Unterschrift.

Az igazolójegy birtokosának aláírása:
Unterschrift des Legitimationsinhaber!

Dávid György s k.

IV. oldal.

Igazolom, hogy az igazolójegy birtokosa arczképét és ezt az igazolójegyet előttem sajátkezüleg irta alá, látta el kézjeggyével.

Ich bestätigte, dass der Inhaber seine Photographie und diese Legitimationskarte vor mir eigenhändig unterfertigt hat
mit seinem Handzeichen versehen hat.

Érvényes :

Gültigkeits - Dauer : 1916 nov. 30.

Kelt

Datum Szászrégen 1916 aug. 31.

A kiállító hatóság pecsétje és aláírása :

Amts-Siegel und Unterschrift der Ausstellungs - Behörde :

Érvényes a külső hadműveleti terület határvonalainak átlépésére.
Gültig zum Überschreiten der Grenzen des weiteren Kriegsgebietes.

P. H.

Dr. Zongor Endre sk.

tb főszolgabíró.

Hátlap.

Gültig für die einmalige Reise nach Nyíregyháza.
Feldpost 251, am 15/9. 1916.

P. H.

Aláírás.

Oblt.

Kedden reggel korán szeptember 16-án Simon Gábor paptársam már ott volt szekereivel. Rövid teázás után feltettük csomagjainkat, magunkat s indultunk. A községben csend volt. A nép jó nagy része a „veres cseré“-hez, meg a „kerek erdő“ alá ki költözött a faluból mindenestől. A petelei rét is tele volt menekülők szekereivel. — Elég korán érkeztünk a petelei őrházhoz ; a vonat még nem jött volt meg. Itt megköszöntük a szivességet, Simon Gábor elhajatott, s mi vártuk a vonatot. — Végre megjött, s mi felültünk.

Robogott velünk a vonat és vitt a bizonytalanságba. Elnézegettem az enyéimet, s gondolkoztam, hogy az áldot állapotban levő kicsi feleségem vajjon hol ad életet az újszülöttnek ; Bandikám hol tanul meg járni, Dudikám hol tanulja meg az első imádságot ? — Elnéztem az öregeket, s láttam arcukon a gondot, a gondot érettünk és érettük. Nézttem de jó darabig nem szóltam.

Marosvásárhelyen túl jártunk már, amidőn kitekintve a vonat ablakán százával láttuk a menekülők szekereit. De láttunk ennél szomorúbb dolgot is. A mezőn fedett szekér állott, mellette két férfi : egyik koporsót csinált, a másik sirt ásott. Benn a szekérben

egy szál gyertya égett halott kis gyermek mellett, s zokogott erősen egy asszony: az édes anya. — Oh milyen meghatóan fájdalmas látvány volt ez! Akik a vonatban voltunk mindannyian megkönnyeztük e látványt és elgondoltuk, hogy hány mezőben lehet ezekben a napokban ilyen jelenetet látni; hány szülő kell, hogy útközben temesse el kedves gyermekét! — Irgalmas Isten, ments meg a gonosztól! —

Szomorú gondolatok között érkeztünk meg Székelykocsárdra. Itt láttuk először a menekülők nyomorúságát teljes meztelenségében, de láttuk az államvasutak indolenciáját és azt, hogy a mi hős lelkű katonáink között is vannak hitvány, a nyomorúsággal küzdő néppel mit sem törődő aljas teremtések. — Hála legyen Istennek, hogy nem magyar, sőt még csak nem is kálvinisták voltak az illetők, de echt izraeliták.

Napok óta táboroztak az állomás előtti téren, a menekülők ezrei, várván a jóakaratot, amely számukra vonatot bocsát rendelkezésre, hogy vigye el a kijelölt helyre. De a jóakarat késett, vonat nem jött. Naponta csak egy személy vonat közlekedett Segesvár, Enyed felől, de mire Kocsárdra ért, úgy tömve volt néppel, kiváltképpen menekülőkkel, hogy még a vonat tetején is ültek. Valóságos Istenkísértés számba ment, ha valaki megmerészelte a felszállást. Pedig már hűvösödni kezdett az idő, s Isten szabad ege alatt kellett tanyáznia a mezítlábos gyermekeknek, reszkető aggnak, beteges asszonynak, az aggodalomtól meggyötört férfinak. Úgy fájt az ember lelke, amint végignézte miképen didergett sőhajtazott a menekült tömeg.

Egy néhányan a megérkezés után ama bizonyos izraelita férfiúhoz mentünk, aki mint főhadnagy a kocsárdi állomáson „Bahnhofkommandant“ névre hallgatott. Kértük, hogy mint ilyen eszközöljön ki menekülő vonatot, hogy vigyen tovább; hogy ne dideregjünk, ne szenvedjünk itt az állomásban. De vajjon volt-e annak az embernek szíve? Meghallgatta-e kérésünket? Nem! „Van nekem elég dolgom, nem törődhetem a menekülőkkel is. Várjanak amíg vonatot kapnak, úgy sincs egyéb dolguk!“ Ez volt a válasz. Eközben az egyetlen közlekedő vonat megérkezett, s el is ment, de a tömegből egy árva lélek sem ült fel, közel sem engedtek a vonathoz. Beesteledett. Mindannyian fáradtak voltunk, de legjobban feleségem és két kicsi tiacskám. Gondolkoztam és besiettem a közeli Székelyföldvárra, ahol Mátyás Ernő egykori theologus társam papszkodik. Nem volt otthon, visszajövet azonban találkoztam vele a községben, s megkértem adjon szállást legalább az

asszonyoknak és gyermekeknek reggelig, mi férfiak valahogyan elleszünk. Szívesen adott mindnyájunknak. Visszamentem hát az állomáshoz, hogy magammal hozzam enyeimet. Csomagjainkat betettük egy raktár félébe, s bementünk a faluba, ahol megpihentünk.

Másnap 17-én korán reggel már kinn voltunk ismét az állomáson, hogy itt ne maradjunk, ha menekülő vonatot találnának küldeni. Egész nap vártunk, de menekülő vonat nem jött. Tovább itt hetelni azonban nem voltunk hajlandók: „Segits magadon, s az Isten is megsegít“ elvhez folyamodván, megkörménykeztem az egyik portást, hogy valamelyes úton — módon juttasson el olyan helyre, ahol felmászhatunk a vonatra. Megjelölte illő honorárium után az állomás végén levő váltóőr bodéját, azzal a figyelmeztetéssel, hogy amikor a vonat beérkezik az állomásba, menjünk mi is mellette és amikor megáll, a legközelebbi kocsiba szálljunk fel. Megköszöntük és nagy suttyomban elvonultunk az örház mellé. Ezt megneszelvén mások is ilyenformán akartak feljutni a vonatra azzal a külömséggel, hogy ők nem az örház mellé, de közvetlen az állomási főépület mellett ütötték fel tanyájukat. —

Ez látva ama híres izraelita „Bahnhofkommandant“, legelőször a főépület mellett levőket kergette el, azután hozzánk jött. Délután 4 óra felé járván az idő, a kicsikék megéhezték, elővettük hát a tejet, hogy adjunk nekik; hidegen azonban nem itták meg, amit meglátván egy mellettünk megállt mozdonynak a vezetője, készséggel ajánlkozott, hogy a mozdony tűzénél megmelegíti a tejet. Épen erre váraoztunk, amidőn odajött a főhadnagy, hogy elkeressen. Mondtam azonban neki, hogy bár addig hagyjon el, amíg a gyermekek számára megmelegszik a tej. De erről még hallani sem akart, sőt gorombáskodni kezdett, fenyegetvén csendőrrel és letartoztatással. Gorombáskodásait azonban nem tűrhetvén el, de még a gyermekeim látása is, akik már, már sirásba törtek ki látván a goromba frátert, mint a kölykeit védő oroszlán mentem ki, s oly éles szóváltás keletkezett közöttünk, hogy majdnem tettelegességre került a sor. Hirtelenében még „pertut is ivánk“. — Hanem a sarkomra állásnak meg volt az eredménye. Nem hogy, csendőr és letartoztatás nem jutott ki osztályrészül, de még a „Kommandant“ úr sem jött többé arra és mi nyugodalmasan várhattuk meg a vonatot, amely nagy későre megérkezvén, valahogyan a portás útmutatása szerint felmáztuk reája, s így eljutottunk Kolozsvárig.

A vonatban jutott eszünkbe, hogy ez a nap vasárnap volt, s olyan különösen éreztem magamat, hogy ezen a napon nem hirdet-

hettem az égét hiveimnek. Eszembe jutott a mai nap eseménye, összeszólalkozásom a főhadnaggyal, a nyomorúságok látása Székelykocsárdon, s kivált az, hogy méltóan viselkedtem - e a főhadnaggyal szemben, akkor amikor az még gyermekeimre sem volt tekintettel? De nem tehettem egyebet. Hiszen papi voltom mellett hitves és édes apa is voltam, s azokat, akiknek bizodalmuk e földön — a jó Isten után — bennem van, nem engedhettem, hogy akárki — még ha katonatiszt is az illető — ok nélkül bántalmazza. De meg felháborodott bennem a jó érzes, amidőn láttam, hogy ember ennyire kivetkőzve emberségéből még a nyomorúság közepette is durváskodni tud és bántalmazni képes azokat, akiknek — akaratukon kívül — ott kellett hagyniok szülőföldjüket, vagyonukat, pozítiójukat, mindenüket.

Az éjszakát Kolozsvártt töltöttük az állomásban. Hová lett a kényelmes szoba, kényelmes ágy? — Édes feleségem, drága kicsikeim, akkoriban ugyebár ti éreztétek leginkább hiányát; — Úgy sajnálalak, hogy a lelkem sirt belé! — Bizony nehéz napok és éjszakák valának akkor. —

Másnap Szeptember 18.-án bementem a városba. Utam legelőször a theológiára vezetett. Nagy lőn csodálkozásom, amidőn az ajtokon ismerős menekült papok neveit láttam. Benyitok abba a szobába, ahol Czell Ignác bölöni lelkész tanyázott feleségével és leányával, s megkérdeztem, hogy milyen úton-módon jutottak itten szálláshoz, mert mi az állomás várótermében kinlódtunk az éjszaka. — Az igazgatóhoz utasítanak. Be is kopogtatok Dr. Kecs-keméthy István igazgató úrhoz, aki szíves fogadás után a legnagyobb készséggel bocsátotta rendelkezésünkre a nagy könyvtár gyűjtő részét. Megköszöntem, s mentem fel az igazgatótanácshoz, hogy jelentsem magamat, mint menekült papot, s lássam meg, hogy mit csinálnak a menekült papokkal. Az igazgatótanács adott 500 K fizetés előleget. Bár ne adta volna, mert keservesen bántuk meg későbbben a felvételét. Figyelmeztettek azonban, hogy ne idő-zünk Kolozsvártt, hanem igyekezzünk a kijelölt vármegyékbe, s ott várjuk be hiveinket.

Ismét egy nehézség vetődött ekkor elénk. A polgármestertől igazolványt kellett szereznünk, mert enélkül a továbbutazásra jegyet a vasuti pénztárnál nem adtak, még csak az állomásba sem engedtek senkit. Ez pedig arra való volt, hogy a városiak ok nélküli menekülését megakadályozzák, ami által a Kolozsvárra menekültek továbbmenése vált lehetővé! — Csakhogy nehéz volt a polgármester úrhoz való bejutás. Elmentem azért én is, mint többi

menekült lelkésztársaim Barabás Samu espereshez, aki nyomban kiészközölte számunkra az igazolványt, amely szólott eképpen:

IGAZOLVÁNY.

Ezen igazolvány tulajdonossa a Budapest felé menő személyvonatra jegyet válthat.

Kolozsvár 1916. szept. 21.

Haller s. k.
polgármester.

Ezen igazolvány birtokában lévén még az nap elindultunk Nyiregyháza felé. — Egy örökkévalóságnak tetszett ez az utazás, de mentünk, mert menni kellett, ezt akarta az igazgatótanács. Hej pedig milyen szívesen vártam volna le Kolozsvárt a fejleményeket. S jobb is lett volna, ha az igazgatótanács békét hagyott volna nekünk Kolozsvártt, hiszen hiveink, s pláné az enyém a közeli falvakba menekültek, s ott várták meg a hazatérés lehetőségét, sőt alkalmuk nyílt ilyenformán, hogy közbe-közbe hazahazalátogassanak, ha mindjárt szökve és tilalom ellenére is.

Ez alatt az utazás alatt tapasztaltuk a háborús utazás lassúságát. Normális körülmények között ugyanis 6 óra alatt Püspökladányban volt az ember Kolozsvárról, most azonban esteli 10 órától, másnap déli 12 óráig mentünk Püspökladányig. — Oka pedig ennek az volt, hogy egyre-másra jöttek-mentek a katonai vonatok, amelyeknek szabad út kellett, aminek folytán egy-egy kisebb rendű állomáson két-három órát is kellett vesztegelnünk.

Szeptember 22.-én. Püspökladány, Debrecenen át — ez utobbi helyen még menekülő vacsorát is kaptunk, sőt fejenként 4 K pénzbeli segítséget is. — Este 8 órakor Nyiregyházára érkeztünk. Többen voltunk menekülők. Mikor megérkeztünk, felfohászkodtunk, hála legyen a jó Istennek, hogy immáron célnál vagyunk. Le is szálltunk, hogy bemenjünk a városba. A perron felé igyekeztünkben felénk jön egy karszalagos úri ember, aki ismét visszatessékel a vonatba mondván, hogy Nyiregyházán nincs hely, hanem tovább kell menni Rakamazra.

Megérkeztünk Rakamazra is este 10 óra körül. Első gondolatunk az volt, hogy már most hol elusznak a gyermekek?! Szól azonban a rakamazi kisbíró:* „tessék csak velem jönni!“ Elvezet egy Iván Ferencz nevű iparoshoz, akinél azon éjszaka meg is pihentünk.

Másnap, azaz szeptember 23.-án felmentem a községházára,

---

* Nálunk: bakter, polgár, strázsa.

ahol Szmracsányi Sándor főjegyző fogad, s értésemre adja, hogy a szomszéd községben: Tiszanagyfaluban fogunk letelepedni lévén az református község, ahol a pap beteges, aki helyett Debrecenből jön ki prédikálni minden vasárnap egy tiszteletes afi. Hátha sikerül, hogy én helyettesítem. Nyomban meg is kérte a jelenlevő róm. kath. főesperes-plébánost, hogy bocsása rendelkezésünkre fogatát, hogy felmehessünk Tiszanagyfaluba. Készséggel teljesítette a kérést habár nem igen állhatja a kálvinista papokat — amint később hallottam.

Amint beértünk Tiszanagyfaluba, szembe jött velünk a jegyző: Gurbán László, aki miután megmutatta szállásunkat, elvezérelt a paphoz, akihez aznap ebédre hivatalosak voltunk. — A pap nem volt otthon, ebéd után jött csak haza, amikor is neki fogtunk a diskurzusnak, amely sokáig tartván, de meg azt is tekintetbe véve, hogy nem volt hol és mit vacsorálnunk, ott marasztottak vacsorára is. — Vacsora után szállásunkra tértünk pihenni. Olyan különösen éreztük magunkat az idegen környezetben. Sehol egy ismerős arc, egy megszokott tekintet. Más nép, más szokások. Milyen „messze estünk hazánktól“. Ha kitekintettünk a mezők felé mérhetetlen síkságot láttunk mindenütt, csupán a szomszédban levő Tokaj felett emelkedett egy kevés hegy. Olyan rosszul esett ez a látvány a mi magas hegyekhez, mély völgyekhez szokott szemeinknek. Bele kellett azonban törődnünk mindenekbe, hiszen itt kellett maradnunk mindaddig, amíg visszatérhetünk. — Vajjon mikor? mire? és hogyan? —

Tiszanagyfaluban mi voltunk az első menekülők. Másnap és harmadnap jöttek még mintegy 160-an Udvarhely és Csik megyéből. Hogy el voltak törődve szegények ezek is. Milyen szomorúak, bánatosok, levertek valának mindnyáján. — A tiszanagyfalusiak jól fogadták a menekülőket; pénzt, lisztet, élelmiszert, fát, s ami tőlük csak kitelhetett, mindent adtak. —

Mig mi odavalánk, ezalatt Bölkényt, s a körüllevő falvakat benépesítették a 39. honvéd hadosztály katonái nemcsak, de Szentmihályon be is telepedtek a lövészárkokba, várván az oláhokat, akik Kincsesfő felett foglaltak állást. Megkezdődtek itt is a harcok, községünkötől alig 6 kilométerre. Mondják, hogy olyan rémes volt három napon át az ágyuzás, hogy mesze vidékre is elhallszott, a közelben pedig valósággal megrezgettette a házak falait.

Hogy lestük minden nap a híreket; hogy olvastuk a lapokat. Hiszen úgy vágytunk haza hajlékunkba, népeinkhez, bérces házáinkba. Menekülésünk alatt tudtuk meg volójában, mi az a szülő-

föld iránti érzés, a lakhelyhez való ragaszkodás. — Lehetett látni ezt leginkább a nép arcán és tekintetén. Még a csendőr járőr kemény fellépése, még a közelgő veszély dacára is olyan nehezen mozdult ki házából, udvaráról, községéből. De menni kellett.

Mihelyt Tiszanagyfaluba érkezünk, s pláne amikor megtudtam, hogy beteges a pap, akinek segítségre van szüksége a papi teendőket illetőleg, tárgyalni kezdtem Nagy Sándor kollegámmal. Ugyanis úgy gondolkodtam, hogy nem ülök tétlenül, hanem valahol állást vállallok, mert édesebb az a kenyér, amit az ember maga keres, mint az, amit kegyelemből adnak. Kollegám szintén úgy gondolkozott, hogy jó lenne, ha én helyettesíteném. Dictum factum felajánlott havankint 100 koronát részben terményekben, részben pénzben. Megállapodásunkat rögtön írásba foglaltuk és másnap szeptember 27.-én leutaztam Hajduhadházra nt. Szabó Lajos espereshez, hogy eszközölje ki Dr. Baltház Dezső püspöktől Tiszanagyfaluba való kineveztetésemet. — Az esperesnél különben is kellett volna jelentkezni, ha mindjárt levélben is, mert nevezett püspök már előzőleg bocsátot ki körleveleket a menekült papok számára, hogy jelentkezzenek az illetékes esperesnél annak jelzésével, hogy hajlandók-e segéd- avagy helyettes lelkészi állást vállalni a menekülés időtartama alatt. Az esperes -- miután előadtam Nagy Sándorral való megállapodásunkat -- nyomban meg is írta a püspöknek, aki szeptember 30.-án kelt levelében készséggel adta beleegyezését, csak Dr. Kenessey Béla erdélyi püspöktől kérjek erre engedélyt.

Épen meg akartam kérni az engedélyt püspökünkötől, amidőn „Az Est“-ben olvasom, hogy „Libánfalvától nyugatra az ellenség előtöréseit visszavertük“. Kezdettem számítani, hogy körülbelül hol lehetett a harcz, milyen irányban, s végül eltalároztam, hogy útnak indulok, hogy amennyiben lehetséges, nézzek körül otthon. Az elhatározást tett követte, kíváltképpen, amikor a familia is helyeselte.

Oktober 8-án este indultam útnak. Hanem aztán ez volt egy utazás. Tele várakozásokkal, késedelmekkel. Valósággal beleúntam, amíg Bölkényig érhettem. Ezen utazásom alatt tudtam meg, hogy mit jelent „belső hadszintér“-en utazni, csak Nagyváradig lehetett ú. n. „Passierschein“- nélkül jönni. Itt mindenkinek le kellett szállnia, ha Erdélybe akart utazni, s bemenni a Gerlicy utca 10. sz. alá, hogy ott a „Passierschein-Stelle“-ben igazolványt váltson; ugyanis Csucsától kezdve „belső hadszintér“-re léptünk. Itt azonban csak Kolozsvárig kaptam igazolványt, mondván, hogy ott az „Armee-

kommando“-tól kell tovább kérni. — Ilyenformán eljutottam Kolozsvárig október 9.-én.

Kolozsvárt lóhalálában sietek a városba az „Armeekommando“-hoz, ahol annyi volt a nép — mind visszatérni igyekvő menekülő — hogy egymást verte le. — Passierschein kellett mindenkinek, hogy hazajuthasson és körülnézhessen mi van ott-hon. Az első jó hírre mindenkinek az jutott eszébe, hogy hazahaza. Amint ideérkeztem nagy örömömre bölkényiekkel találkoztam, akik újságolták, hogy a nép majdnem mind honn van, mert ők csak a szomszéd falvakig mentek, most pedig azért vannak itt, hogy a katonaságnak átadott termények árát felvegyék. Sokat diskurálgattunk, mert volt mit, hiszen pap és hivei olyan rég nem látták egymást. — Igyekeztem azonban bejutni a tömegben át a hivatalos helységbe, hogy igazolványt kaphassak. Amint így iparkodom, Kolcza Árpád bethleni kollegámmal találkozom, aki azt mondja nekem, hogy menjek fel a püspök úrhoz, s kérjek tőle „nyílt parancs“-ot, mert csak úgy tudok hozzá-jutni igazolványhoz, ellenkező esetben egy hétig is várhatok, amíg be tudok jutni.

Megfogadtam a szót, s mentem fel a püspöki hivatalba. Délután lévén az idő, püspök úr délutáni álmát aludta, s így nem juthattam hozzá, kellett várnom másnapig. Amikor felmentem, nemcsak „nyílt rendelet“-et kaptam, de adtak 200 K segílyt is. Pénzzel és irással a zsebemben szaladtam rögtön az „Armeekommando“-hoz, ahol e szó hallatára „nyílt rendelettel jövök“, nyomban beengedtek és rögtön ki is állították az igazolványt.

Emlékezetnek okáért ideirom úgy a „nyílt rendelet“, valamint a „Passierschein“ szövegét is.

Erdélyi református püspöki hivatal.

504
1916-szám

NYÍLT RENDELET.

Alulírott, az erdélyi református egyházkerület püspöke, ezenel elrendelem, hogy Tiszteletes Dávid György, református lelkész úr állomáshelyére: Alsóbölkénybe haladéktalanul utazzék vissza és erről hivatalomba tegyen jelentést.

Kolozsvár, 1916. október hó 10. én.

P. H.

Dr. Kenessey Béla s. k.
püspök.

Nevezetnek névalírása:

Dávid György s. k.

A névalírás valóságát bizonyítom.

P. H.

Dr. Kenessey Béla s. k.
püspök.

K. u. k. 1. Armeekommando K. St.

Passierschein-Stelle.

P. K. Nr. 20237/916.

PASSIERSCHEIN.

Für Herrn Dávid György.
Frau

Beruf: ref. Pfarrer.

Staatsangehörigkeit: Ungarn.

Wohnhaft in: Alsóbölkény.

Alter: 27 Jahre.

Mil. Verhältnis: enthoben W. G. § 29.

Reiseweg von Kolozsvár

über —

nach Szászrégen

und zurück nach Kolozsvár

Reisezweck: Kirchen stb.

Antrittstag: 10. Oktober 1916.

Die Giltigkeit dieser Reisebewilligung erlischt
am 24. Oktober 1916.

Eigenhändige Unterschrift des Inhabers:

D á v i d G y ö r g y s. k.

Feldpost 120 am 10. Okt. 1916.

Zu Reisepass (Leg. K.) Nr. 898—1916.

ausgestellt von Szászrégen.

Aláírás

P. H.

Aláírás

Unterschrift des Ausstellers.

Fellélegzettem, amikor a „Passierschein“-t magamnál éreztem. Mivel azonban a vonat reggel 8 órakor indult, csak másnap 11-én jöhettem haza. Reggel indultam Kolozsvárról, s mégis éjjel 11 óra közül érkeztem meg vonaton Petelébe, ahonnan felgyalogoltam Bölkénybe. Mikor a faluba érkeztem, mély csend fogadott, sehol egy lélek, egy teremtés, csak a kutya ugatása (fogadott) hallatszott mindenfelől. A falu régi separt utcái most tele voltak szalmával, s mindenféle hulladékkal; a kapukon katonai felírások. Egyenesen a papi lakra mentem. Ott tárva-nyitva ajtó, ablak. A butorok széthordva, íróasztalom felfeszítve, a fiókok tartalma az asztal tetejére hányva; az egyház szekrénye felfeszítve, iratok, könyvek a földre dobva, szerte-széjjel voltak. — Udvar mocskos, mellék-épületek körüldeszakázva, konyhák tele szalmával, a padláson az ott maradt hagyma megdézsmálva, edényeink elhordva. Csúreim,

amelyek elmenéskor tele voltak szénával, sarjuval, most üresen állottok. Az udvaron levő famennyiség szintén megdézsmálva. — Felmentem a kertbe, hogy lássam: van-e legalább egy petrezselyem szál. Semmit, de semmit sem kaptam, minden ki volt szedve. — Mikor a pusztításnak ezt a képét láttam, könnyezni kezdtem. Istenem, istenem! ezért kellett annyit dolgozni, fáradni a nyáron, hogy most ilyen „nincsen“-ben legyen részünk?! — Lejöttem a kertből, s az egyik szobában levő diványra ledőltem, hogy aludjam, mert három éjjel nem aludtam. De tudtam-e aludni? — Gondolatban elszálltam Tiszanagyfaluba enyéimhez, láttam lelki szemeimmel az ő aggódó, szomorkodó arcukat. — Eszembe jutott a jövő: mi lesz velünk a télen? — Jó az Isten — mondtam azonban magamban — ő nem hagy el. S úgy megnyugodtam erre. — El is szunnyadtam.

Szunnyadásomból kapucsattanás riasztott fel. Felsöktem, s kinéztem; hát látom, hogy egyik hívem: Menyhárt Ferencz (: Marczika.) jön be nagy lassacskán, óvatosan. Vajjon mit keres ez itt akkor, amikor a faluban mindenki alszik? — Ez nem jóban töri a fejét — gondoltam. — Elébe is lépek és kérdőre vonom. Persze meglepődött, amikor meglátott. Valahogyan igyekezett kivágni magát, de nem igen sikerült. Leszidtam hát alaposan, s kikergettem az udvarról. Ezen dolog láttára, kezdtem gondolkozni azon, hogy vajjon a papi lakon egyet — mást csak a katonaság dézmált-e meg, avagy nagy része van benne az itthonmaradottaknak is? S mint később kiderült, bizony a nép több kárt csinált, mint a katonák.

Reggelre virradva, elmentem a körjegyzőhöz, hogy szemlélje meg, mi van nálam? Igérte, hogy később jön, hogy megnézzen mindent, de nem jött. Nem is kértem többet, hanem neki fogtam takarításnak, rendezésnek. Ezzel telt el október 15.-ig az idő. Ez a nap pedig vasárnap vala. —

A harangok hívó szavára siettünk a templomba. Oh hogy megtelt a lelke mindenkinek göngyörűséggel, amikor meghallották az annyi idő óta nem hallott harangszót! — Milyen buzgósággal szállt fel az egek Urához az ének és ima. — Az ige szólt — 23 zsolt. 4. verse alapján — Istennek gondviseléséről, amely nem hagyja el, „még a halálnak völgyében“ sem. — Úgy megnyugodtunk, úgy megkönnyebbült a lelkünk, s kezdtünk reménykedni bizalommal eltelni. —

Másnap, október 16.-án újból útnak indultam Tiszanagyfaluba, hogy a familiát is haza hozzam. Vonatot lekéstem, gyalog indul-

tam útnak Marosvásárhelyig. Útközben — Gernyeszegen — meg-
jártott esperesünk, s éppen reggelizés ideje lévén behívott, s meg-
kínáltak reggelivel. Olyan jól esett elfáradt testemnek és lelkemnek.
Aztán elmondtam nyomorúságaimat, s azt is, hogy maholnap szapo-
rodás lesz nálunk. Erre e nagytiszteletű asszony egyet gondolt, s
eléállt egy csomaggal mondván: „tudom, hogy most alig tudják
beszerezni az újszülött számára a staffirungot, azért itt adok egyet
mást, s használják fel örömmel!” — Megköszöntem szépen és
elfogadtam, hiszen olyan jó szívvvel volt adva, s oly igen szükség
volt ezekre az apró ruhácskákra. Áldja meg a jó Isten az esperes-
családot minden jóval, mert látva nyomorúságos helyzetemet nem-
csak tettel segítettek rajtam, de csüggedő lelkembe is erőt és
bizodalmat öntöttek.

Jó reggelizés után tovább mentem. Marosvásárhelyen meg-
néztem az első meneküléskor otthagyt portékákat, magamhoz
vettem egy kosárban néhány darab ruhaneműt, s azzal október 17.
én vonatra ülve mentem tovább, s miután Kolozsvárt ismét keresztül
estem a Passierschein váltás torturáin, sőt megelőzőleg annak is
részese kellett hogy legyek, hogy kosaramat kirabolják a sötét
vonatban, — október 18.-án este megérkeztem Tiszanagyfaluba.
Nagy örömmel fogadtak enyéim, s nyomban el is határoztuk, hogy
október 23.-án reggel útnak indulunk haza felé Bölkénybe. Aznap
azonban nem jöhettünk, hanem két nappal később 25.-én elindul-
tunk. Ez az út is rettenetes volt. Egymás hátán szorongtunk a
vonatokban. Vonatok pontos csatlakozásáról szó sem lehetett, de
arról, hogy egy-egy megálló helynél órák hosszat kell vesztegelni,
arról igen. Így is! azonban október 26.-án este megérkeztünk
Marosvásárhelyre. 27.-én, 23.-án itt maradtunk, 29.-én reggel
megérkeztünk Alsóbölkénybe.

Mikor megérkeztünk enyéim mindannyian sirásban törtek ki-
látva ők is a pusztulást. Hiába való volt azonban a sirás, bele
kellett nyugodni a változhatatlanba. Beletörődtünk, s hozzáfogtunk
a romok eltakarításához, s mindennek elrendezéséhez. —

És most élünk úgy ahogy lehet élnünk. Örvendünk azon,
hogy szép országunkat nem tapossa oláh horda lába. — Gondolko-
zunk azon, hogy kárunkat ki téríti meg, mert a kár bizony elég
nagy. — A mi kárunk pld. a következő:

14 szekér széna csak á	50.— K	700.— K.
3 „ sarjú „ „	50.— „	150.— „
7 „ szalma „ „	20.— „	140.— „

Átvitel 990.— K.

	Áthozatal	990.— K.
3 öl fa	csak à 80.— "	240.— "
12 mm hagyma	" " 50.— "	600.— "
6 véka búza	" " 7.— "	42.— "
3 darab liba	" " 30.— "	90.— "
6 " tyúk	" " 8.— "	48.— "
1 " kakas	" " 8.— "	8.— "
25 " csirke	" " 5.— "	125.— "
5 üveg uborka	" " 20.— "	100.— "
6 " befőtt	" " 10.— "	60.— "
3 " szörp	" " 10.— "	30.— "
8 " paradicsom	" " 2.— "	16.— "
Konyhai edények		300.— "
Porcellánnemű		100.— "
1 darab szék	" " 7.— "	7.— "
1 " tükör	" " 20.— "	20.— "
1 " fali óra	" " 20.— "	20.— "
9 " párna	" " 10.— "	90.— "
1 " paplan	" " 10.— "	10.— "
Különféle ruhadarabok		200.— "
Összesen		3096.— K.

Ez a kár, ami már betakarított dolgokból állott elő. Hozzáadandó azonban az a kár is ami a mezőn levő és még be nem takarított termésből és takarmányból állott elő:

4 szekér sarju	csak á 50.— K	200.— K.
2 " törökbúza		400.— "
3 mm krumpli	" " 17.— "	51.— "
Takarmányrépa		150.— "
25 véka paszuly	" " 6.— "	150.— "
A kertben zöldség		300.— "

Összesen 1251.— K.

Összes kárunk: 3096 és 1251 K 4347 korona.

Egyházak községnek kerítés rongálásokban a kára mintegy 300. — K. Terményekben (2 mm búza, 3 mm zab) 204. K, erdőkár 800.— K. Klenodiumokban, értékpapirokban, hivatalos könyvekben és iratokban eklézsiának nincs kára, sem hiánya. — Ugyanis az értékpapírok menekülés alkalmával lelkesz által elvitettek. Klenodiumok, anyakönyvek, vagyoni iratok irattári szekrényben voltak, amely ugyan feltörtetett a katonák által, de onnan semmit el nem vittek.

A harcok alatt a papi lakon elszállásolva volt: két katonatorvos, két gyógyszerész, egy luth. tábori pap. Az udvarban pedig mintegy 50 szekérből álló sanitätstrain. — Az iskolahelyiség tábori kórház volt. Ugyanis a sebesült katonák az első segélyt a harc helyén — Szentmihályon — kapták, rendes és alapos kötözést pedig Bölkényben, lévén ez a fő kötöző hely, itt meg is pihentek, pihenés után pedig tovább vitték Szászrégenbe, Marosvásárhelyre stb. kórházakba. — A sebesülések legnagyobb része könnyű volt, alig volt egy néhány súlyosan sebesült katona, akik sebesüléseikbe behaltak és a bölkényi református temetőben alusszák örök álmukat, álmodván szebb hazáról és kivivott diadalokról. — Emlékezetnek okáért ideírom temetőnkben nyugvó hős katonák neveit:

- 1.) Hurnyik Gyula, 11. h. gy. e. Bef. (Nagybégány, Bereg m.) 1916 október 3.
- 2.) Kuchta Pál. 16 h. gy. e., 7 század (Cserenycsény, Szatmár m.) 1916 október 5.
- 3.) Doboi Sándor, tizedes, 11. h. gy. e., 7. század (Fehérgyarmat, Szatmár m.)
- 4.) Kulya László, 16. h. gy. e., 8 század (Galambos, Bereg m.)
- 5.) Oláh Ferencz, 16. h. gy. e., 7 század (Dombrád, Szabolcs m.) 1916 október 6.
6. Pintér Vince, 16. " " " (Tárnok, Fehér m.) 1916 október 6.
- 7.) Irabek Richárd, " " " 1916 okt. 6.
- 8.) Frei István, Inf. Reg. 62. 3. komp. 1916 okt. 7.
- 9.) Kovács Dávid, honv. I. R, 16. 1916 okt. 7.
- 10.) Szabó Sándor, honv. I. R. 11. 1916 okt. 7.

Egymás mellett vannak eltemetve a felsorolt hősök. Sirjokat egyszerű keresztfa jelzi, amely idővel elenyészik. Dicső emlékükhöz azonban fennmarad mindörökké! —

Temetőnkben nyugszik még két ellenséges oláh katona is; névszerint:

Kozák Pávella 69/1

Buroki Johann 69/12.

* * *

Elmultak Erdély földjén a nagy harcok. Derék katonáink már saját hazájából űzik ki az oláh hadat. Végigjártuk a menekülés kálváriáját. Szereztünk tapasztalatokat. Láttunk jó és rossz embereket. Mindenütt megtudtunk alkudni és kibékülni; csak egyházi vezető embereink és főhatóságunk intézkedéseivel és

bánásmódjával nem lehetett kibékülni. — Még azokban a nehéz napokban is rendelet gyártáson, s fellengős cikkek írásán törték a fejöket, s ezekre fordították idejüket, s nem átallozták még ekkor is fegyelmmel tenyegetni a menekült és szenvedő papságot. Nem vették tekintetbe azt, hogy a menekült papság erdőn, mezőn, állomásokon, szélben, esőben, meleg napon egyaránt kinn tanyázik, s hogy övei ne fázzanak leveti kabátját, s úgy takargatja be feleségét, gyermekeit. Nem vette tekintetbe, hogy az amúgy is szegény pap, most mindenétől megfosztva szalad a nagy világba, nem féltve magát, de remegve családjáért. Nem volt ebben a főhatóságban és vezetőségben egy csepp sem a lélekből. Mikor Kolozsvárt kerested a rendeletek és fellengős cikkek íróit, nem kaptad meg, mert ők, a hősök voltak a legelsők, akik legelőbb a legkisebb riasztó hír hallatára biztonságba helyezték magukat és mindenüket. S ha találtál valakire, s vártad tőle a jó akaratot, láttad a gőgöt, a rideg bürokratizmust, amely már a nyomorúságban is uralkodni akar rajtad. Pedig talán most kellett volna megmutatnia püspöknek, főjegyzőnek, titkárnak, egyaránt azt, hogy ők nemcsak primusok, de paresek is. Hanem ők még akkor mutatták meg, hogy ők a nagyok, akik a hatalmat a kezükben tartják. Legelső szavuk nem is a vigasztalás szava volt, de azt kérdezték, hogy „mit csinált kérem az eklézsia ládájával?” — Azt azonban még elvétve sem kérdezték meg, hogy „te nyomorult, megtudtad-e, vagy hogyan tudtad megmenteni beteg feleségedet, apró gyermekeidet; van-e mit azok egyenek?” — Az egész menekülés alatt a menekült papságot a főhatóság részéről érte a legnagyobb csalódás. — Ám azok a jó urak számoljanak Istennel és lelki ismeretükkel. Minket sem hagy el a jó Isten. Ha nehezen is, de valahogyan lábra állunk, újból. Csak lecsendesedjenek a nehéz idők, s legyen békesség a földön, s e hazában. — Békesség a diadal koszorújával a hősök homlokán, s a győzelmi dallal minden igaz honfi ajakán! — Adja Isten, hogy úgy legyen! —

Alsóbölkény 1917. március 31.

Dávid György.

ref. lelkész.

---

2. Disznajó.

Az Urnak 1916. évi szeptember 16-dik napja örök időre emlékezetében fog maradni Disznajó község lakóinak. E napon egyszerre megmozdult lábaink alatt az ősi föld, amely addig oly békésen tűrte, hogy törjék és hasogassák hátát — megadva a „mi mindennapi kenyerünket.“ Egyszerre mintha mostoha gyermekeivé váltunk volna: lerázott anyai kebléről. Szivrepesztő és könny-fakasztó látványt nyújtott a község a fentirt nap déli órájában. Szuronyos katonák nógatására egyszerre csak megnyíltak a kapuk s egy régi - régi kép varázsolódott a szemlélő elé: a honfoglaló magyarok hurcolkodása; de most hon vesztő magyarok voltak. Egyszerre ismét a legdivatosabb közlekedési eszköz lett a kőbeles - szekér. A szekerek előtt és után apró marha, gyermek, asszony népség; férfi kevés, hisz azok most messze vannak innen!

Szeptember 15-én kihirdettetett és a katonaság által is tudtul adatott, hogy 16-án délben már csak a hivatalosaknak, szabad a községben tartózkodni (bíró, esküdt, postás, erdész). S így 16-án meg is indult ez a modern és siralmas népvándorlás Marosvécs felé. Szekeresek, gyalogosak vegyesen. A gyalogosok egyrésze 17-én vitetett el hatóságilag kirendelt és a katonaság által adott szekerekkel a Szászrégeni vasuti állomásra. A szekeresek — élükön a pappal és családjával — Marosvécsre érve abban a kellemetlen meglepetésben részesültek, hogy az országut el volt zárva előttük Felfalu felé; s így neki kellett vágni a hegyeknek járatlan rossz uton Lövér felé. A nagyon is megrakott szekereket a fáradt, beteg (száj és köröm-fájás) marhák bizony nem birták s így egymást kellett lassan kivontatni. S e kinosan küzködő órákban az elkeseredést óriási mértékben fokozta az, hogy még most, a szerencsétlenség e perceiben sem gyógyultunk ki abból a rettenetes és speciális magyar beteségből, amelynek neve: protekció; ugyanis, a meddig mi ömmagunkat és állatainkat kinezva vergődtünk a járatlan uton lassan előre, addig mint egy varázs ütésre Marosvécs végén megnyílik a katona kordon és egész szekér sor indul meg Felfalu felé: — a Vécsi udvar szekerei.“ Egy keserves és esős éjszakát a lövéri hegyen

szabad ég alatt eltöltve, Vasárnap reggel a hajnali szürkülettel neki indultunk Dextrádszéplaknak; az éjjeli táborok megmozdulnak s folyik tovább a siralmas és siró karaván Dextrádon keresztül Beresztelke felé. Ott elmarad a tanítóné és családja s vele még 5 család részben rokonoknál, részben jó ismerősöknél. 28 család, élén a lelkeszszel, átvergődik Kisfülpösre, hol a lelkes fia nemcsak szülőit, hanem a velük jötteket is hűveivel együtt szeretettel fogadja és letelepíti. A többi szekeres menekülők s egy néhány hozzájuk csatlakozott gyalogos Batos, Dextrád, Dextrádszéplak, Mezőörményes, és Mezőszilvás kolozsmegyei községekben telepedtek meg bizva és reménykedve, hogy az Isten ismét csak haza vezérli őket. Az így szétszórta letelepült hűveimet gyöngeségem és öregségem miatt kisfülpösi pap fiam helyettem többször meglátogatta és értesítette őket mindig a dolgok állásáról és biztatta őket, hogy ne csüggedjenek. S csakugyan egy havi hontalanság után felviradt a várva várt nap, hogy meg van engedve a haza-térés!

A gyalogosak a szászrégeni állomásról vasuton elszállítottak szabolcsmegyébe s ott Búdszentmihály, Katófalva, Tiszadob, Tiszalök községekben telepitették le s ott vannak ma is várva, hogy mikor út a hazatérés órája, ami a jelen év tavaszára van kilátásba helyezve.

A visszatérés — október közepén — minden öröme mellett is sok keserűséget adott, hisz bármerre tekintett az ember, mindenfelé romlás és pusztulás volt látható. A falusi házaknál általában kevés kár volt, csak egy pár házból vitték el a katonák a kályhákat, ajtókat és ablakokat a község határában levő lövészárkokba. Három pedig leégett, állítólag a méhek kirablása végett gyújtott tűzből. A milyen megnyugtató azonban ez a kép, annál szomorubb az, amit az egyházi épületek és az intelligens családok lakhelyei nyújtanak. — A templom maga úgy kívül mint belül épségben maradt, de a meghagyott kisebbik harangot is levették és elvitték, amely 1815-ben öntetett és körülbelül 200 kgr. lehetett. Az iskola leirhatatlan rendetlenségben és piszokban találtatott. Az iskolai könyvtár szétszórva és legnagyobb része elvive. A faskamara egyik oldala lerontva és elvive. Az zárok elrontva; ablakok betörve. Sz iskolai csengetyű, melyet a toronyba tettünk volt fel második harang helyett, szintén elvitetett. Súlya lehetett 50—75 kilo. Szánalmas kép a kántor-tanítói lakás! Bent a házban, amit nem lehetett megmenteni, mindent elvittek és összetörttek. A főző-kemence elvitetett. Az egyház vagyonát képező harmonium teljesen össze van törve, Több ablakot teljesen elvittek. A csür-

kaput, a méhszin oldalfalait lerombolták és elvitték. A méheket kaptárostól együtt elpusztították. Még ennél is, ha már ez egyáltalán elképzelhető, szomorubb képet mutat a papi lakás! Bent a házban a legnagyobb rendetlenség és pizok; a levéltár, amelyet elvinni nem lehetett teljesen szétszórva; a parochiális könyvtár egyrésze hiányzik. Az egyház egyéb értékei: pénz, értékpapírok, urasztali kegyeszerék, anyakönyvek biztonságba voltak helyezve. A butorok össze - vissza hányva, törve-zuzva, nagyrésze elvive: 6 drb. fotel, 1 drb. szalon divány, 3 drb. polituros szalon asztal, 4 drb. polituros ebédlő szék, 2 drb. oszlopos ágy (polituros), 1 drb. toálett tükör, 1 mosdó, 1 drb. író asztal, 3 ablakra való csipke függöny; 15 család méh, 20 drb. országos méretű kaptár teljesen felszerelve; 4 drb. kocsi kerék; a konyha edényeknek több mint fele; 6 drb. vizes cseber; 2 drb. függő lámpa; nagyon sok edény (tányér stb.) A gabona félélből elvittek: 15 zsák árpát (amit a katonaság is beismert), 40 véka búzát, 50 véka zabot. Ruhakészletekből: 66 párna, 11 kiló megfűsült fehér gyapju, 17 kiló sötét gyapju, 2000 sing vászon, 5 darab lószőr matrác, 4 drb. selyem paplan, 3 drb. téli kabát és egy magyarka. Dédán a harangon kívül, amit szintén elvittek, nagyobb károk nincsenek az egyháznak.

Disznajón, 1917. január hó 31-én

Tisztelettel:

Csiki Károly.

ref. lelkész.

---

3. Görgényszentimre.

1.

Pánikszerű ijedelmet keltve, rohant végig a hír csendes községünk utcáin augusztus 28-án: „meneküljön mindenki a hová tud, mert itt vannak az oláhok“.

Nőm is tehát ideges gyorsasággal fogott neki a holmiak elrejtéséhez és az elvitelre szánt holmink becsomagolásához. Két napig tartott ez a művelet. Szeptember 1-én nehéz szívvel, búslélekkel hagytuk el szép községünket. Szászrégeni indoháznál

össze ta'álkoztunk Kiss Ferenc kollegám kedves családjával és szomorú ügyünk közössé vált. Mi Monóra törekedtünk, az öcsémhez, Székely Árpád lelkészhez, ők Zilahra, — de a tovább utazhatásra semmi kilátás, a tömeges katonai menetek miatt, míg Kissné egy rokona — főhadnagy — révén, helyet kaptunk egy butorral megtömött marha szállító kocsiban. Megkezdődött a szomorú utazás, Kolozsvár felé; Marosvásárhelyen Ferenc fiam várt reánk, ki elénke jött, és ezt az utazást nekem, valóban önfeláldozásával elviselhetővé tette.

Öt nap és u. a. éjjelt vett igénybe ez az utazás, melyből Aranyosgyéresen nyiltpályán, 3 napot és éjjelt töltöttünk. Nem ecsetelem szenvedésünket, főleg az én beteges helyzetemet, — diarrhoe — az éhséget, a szomjúságot a leszállást — 81 éves emberre nézve — a vonatok alatti bujkálását a hidláson való fekvést sat. . . . Végre megérkeztünk Kolozsvárra; vége a Kálvária járásnak, miután vége kell lenni mindennek minek kezdete volt,— gondoltuk, de mennyire csalódtunk! Szept. 6-án.

II.

Kolozsvárt búcsút vettünk Kiss Ferenc pályatárs kedves családjától, kik a szomorú utazás alatt hiven osztoztak bajainkban főleg a kedves kollega uröcsém volt nekem sokszor segélyemre aggkorom támogatásában, a miért ezerszer köszönet és áldja meg őket a jó Isten! No meg Ferenc fiam is hozzá járult a szomorú éjjelek megrövidítéséhez, siró könnyeink enyhítésére szép zongora játékaival, — volt a butorok között — és szebbnél szebb szomorú népdalaival; mintha a kurucnoták csengenének most is füleimben, oly szomorúan oly busan! — . . . .

Kolozsvárt nekem ki kellett családommal szállni, oly gyenge és kimerült voltam, hogy ha tovább megyünk, a vonaton halok meg. Itt a szeretetházba kéredzkedtünk be, esmervén az igazgatót Horváth Jánost, ki községünkben áll. tanító volt. Elfogadott és lakszobául a korházszobát be is rendezte kedves jó neje. Kolozsvárt létünk első napjaiban két sógornémra bukkantam, kik majdnem gyalog, a rajtuk levő öltönyben, menekültek Csíkszeredából; egyik özv. másik férje katona, — őket is hozzánk vettük, a szeretetházban ők is elhelyezést nyertek. Csak ebédet vettünk innen 75 krrért, reggelit-vacsorát a nők állították elé. —

Kolozsvárt létünkben mihelyt kissé helyre állt egészségem, azonnal hozzá láttam igazolványunk megnyerésére, hogy tovább mehessünk Manóba öcsémhez, de ez több napi óriási fáradtságomba

került; ennek keresése oly tömeges volt, hogy az ajtóhoz közel csak az juthatott, kinek elég fizikai ereje volt ez oriási tömegen át utat törnie; én több napon át úgy jártam mint a Silóám tavi beteg, pehelyként löktek félre, -- hatalmas protektoraim is voltak — de mindez mit sem használt, míg végre a szürke hajam szemébe ötlött a német főhadnagy-biztosnak és így szólva: „der alte Herr soll heraufkommen! . . . felvittek és megkaptam az engedélyt Monóba mehetni. — Az arcképes igazolványunk már megvolt, de az ut a szamosvölgyi vonalon nem volt szabad, de Nagybánya felé sem, várunk kellett. A tíz nap alatt míg itt időztünk teljesen helyreállt egészségem, bánatos lelkembe beköltözött az élni vágy, jó érzés és emberi szeretet vett lakást szívemben. Felkerestem a régi emlékhelyeket, bejártam minden kedves helyet, hol tanuló koromban oly boldog voltam!! . . . Pénzünk ugyan teljesen elfogyott, de a Mélt. Igazgatótanácstól kikaptam 500 kor. akkor segélynek minősített — utóbb kitünt fizetés előleget; Ferenc fiunk minden nap felkeresett és társalgásával behozta a mi még hiányzott szomorú helyzetünk megnyugtatóból.

Jósi kedves katona fiunk is felkeresett Gyaluból bejőve, nagy örömünkre! 8-adszori felülvizsgálat után bevéve most vonult be először, kit nőm könnyes szemekkel ölelt keblére.

Már, már, azon járt az eszünk, nem volna jó nekünk itt csinálni egy sátor-t?! akarom mondani: valahol lakást keresni és Kolozsváron maradni, hol közelebb is leszünk a kedves otthonhoz és hamarabb haza is ruccanhatunk?! De tervünk ki nem jegecesedhetett mert ép ittletünk 10-ik napja, estéjén, midőn én ép lefekvő voltam, bekopogtat Nt. Barabás Sámuel esperes ur az igazgatóval, kategorikusan kijelentve, hogy „bátyám holnap Nyíregyházára kell mennie, mert hol a nyáj ott kell lennie a pásztórnak is! Nőm ellenvetésére, hogy tekintse beteges agy koromat, ki csak most jöttem helyre, ne küldjön el . . . „akkor nem kap fizetést!“*) Egyszere vele ment, nőm is, — én már levetkezve voltam, — hogy átvegyen 200 kor. segélyöszeveget, mely az utóbb küldött 150 kor. előzetes része volt. Hogy mi indíthatta ezt a jó urat erre az indokolatlan merev eljárásra, ki az előtt oly szívesen fogadott mint atya édes fiát? Nem kutatom . . . csak azt mondom, hogy híveim kis része volt csak Nyíregyházán, a többi legalább 6 helyen volt, és még ma is Győr-, Pozsony-, és Szabolcsmegye különböző helyein, több család van távol. Hisz Boszkónak, Philadelfiának

---

*) Ugyan ekkor azt is mondta sogornéim jelenlétében, hogy az 500 kor-t is vissza kell fizetni.

kellett volna lennem, hogy mindenütt a kedves nyájjal lehessek egyidőben! —

III.

Feledhetetlen kedves emlékeim helyéről Kolozsvárról szeptember 17-én indultunk el a pusztába felkeresni a nyájat szomorú érzettel megterhelve; úgy találtam magamat, a hogy az találhatja magát, kit az ördög vagy kigyók szigetére deportálnak. — A szamosvölgyi utvonal csak Zsibóig volt szabad, N.-Várad felé vonzott a beláthatlan hosszú személyvonat. Sok szenvedés: nélkülözés, bántalom, lökés, hátba-bökés, (lökés) menetjegyért való nagy küzdelem után végre megérkeztünk Nyiregyházára szept. 21-én este 9 órakor rendkívül feldult lelki-testi állapotban. Itt a zsufolásig beraktározott kupéból kikecmeregve, leszáltunk zuhogó ónos esőben, kezdtük pogyászainkat kikaparva, leeregetni midőn elénkbe toppan, mintegy a földből kinőve, az alkapitány kereken kijelentve, hogy el nem fogad semmi szín alatt, elég volt már a menekülőkből; el kell tovább mennünk Rokamázra. (Innen 30 Kilométerre levő, magyarfaló mocskos csuf sváb falu.)

Ekkor az én drága nőm sarkára állva kijelentette: de biz innen egy lépest sem megyünk, ide rendelték, nem önként jöttünk, és ilyen időben ilyen beteges vén papot tovább hurcolni ember-telenség! Használt. A közelben levő vörös kereszt kórházba utaltak éjjeli szállásra, két fiatal ember nyájas modorral, elénk lépve, podgyászainkat a jelzett helyre elszállították, hol az igazgató (elvált ref. papné) igen szívélyesen fogadott. Itt tölt el az éj. Vajjon mit hozand reánk a jövő nap, melyről az alkapitány azt mondta, hogy elszállásolásunkról ekkor gondoskodni fognak? Az előre vetett árnya nem volt bizalom gerjesztő!

Ránk borult végre a következő nap zord hideggel, zuhogó esővel, mikor eléállt a fogat, mely rendeltetésünk helyére szállítandó volt. A mi és még más menekülők podgyászával megterhelt fogatra, fel nem férhetvén, gyalog indultunk el mély sárban-esőben a majdnem félórai távolságban levő szállásunkra a „szegények házába.“ Ide megérkezve megfázva, végletekig kimerülve, lerogytunk egy lócára, — majd szemlét tartottunk a helységben a hol a dancsaság, piszok rendtelenség láttára meghűlt a vér ereinkben. Az ágynak nevezett fekhelyen mocskos lepedő, tengeri kóréval tömött rég vizet nem látott párna és oly pokróc, melynek láttára is már a szédület fogott el. Nem ecsetelem azt a helyet, hol az ember a legalacsonyabb funkciót szokta végezni . . . . .

a régi kollégiumokban lehetett látni. — Ide kellett tehát bevonulnunk az idő borzalmai elől; voltunk itt 18-an a kiket jobbrészt már itt találtunk, ezek között: erdőszentgyörgyi kollégám Nagy József, ki azonban hamar eltávozott innen, az odavaló áll. tanító 9-ed magával, — ez tiszta ágyneművel volt ellátva. Itt volt még több tanítóné is ezek között Molnár . . . , hires pap-professzor leánya Antal püspök unokája satb.

Az éjjeleket nőm és rokanaim majdnem ülve töltötték a ronda ágyban, én mindent ledobva, a téli kabátommal takaróztam a zsakemből párnát formáltam. Így telt el az első éjj. Az étkezés a staférozásnak megfelelt . . . . . járt volna nekünk személyenként 1 kor. de ezt ki nem adták, hanem e helyett tápláltak oly ételekkel, melyekről legjobb hallgatni. (no 1 kor.-ért tán nem is adhattak jobbat!) Mi saját költségünkre tejjel láttuk el magunkat. —

Az első kinos éj elteltével, a hogy megrongált tagjaimmal némileg rendbe jöttem, a jókora távolságra levő városba mentem, hogy a katonai parancsnokságnál Trakk Géza tanácsosnál illő szállást kérjek számunkra. Nagyszáig várakoztatott, míg a nagy tömegben rám került a sor, ekkor igazolványaimat átnézte és azt mondta, hogy várjak a válaszra; mire eltűnt, vártam 12 óráig ekkor haza vánszorogtam a siralomházba. Az nap délutánján elhatároztam, hogy felkeresem a kollégámat Dr. Bartók Jenőt, tőle csak nyerek egy pár biztató szót és utba igazítást. Megis találtam a szép stílszerű ref. templom mellett az ennek megfelelő paplakot, de a kollega honn nem volt, neje azonban igen barátságos részvétellel fogadott sőt mind a négyünköt más napra ebédre is hívott, a jó lélek. Míg mi távol voltunk lent járt Trakk tanácsos, az igazgatóval megbeszélést folytatott, de nem intézkedett semmiről. Másnap a tanácsosnál levő megjelenésem hasonló sablonszerűleg folyt le azon külömbiséggel, hogy okmányaimat nem kérte be, de nem is igazított semmit. 10 óra tájt eltűnt 12-ig vártam, akkor Övéim elébe mentem. hogy ebédre menjünk a kollégámhoz. Házához megérkezve csak a neje fogadott szívélyesen, férje ekkor sem volt honn; soká váratott magára, míg végre feltűnt az ajtó küszöbén, fölényes magatartással fogadot lákonikus rövidséggel válaszolt holmi kérdésemre, és ez így folyt az egész ebéd alatt, mintha minden szavával azt akarta volna mondani: „lássátok én a magam csinálta ember vagyok!” igaz is, hisz Dr. van neve előtt, mellyel mi szegény papok nem dicsekedhetünk. Különben az egész étkezés alatt az elkényeztetett csacska fiacskája vitte az óratori szerepet. Képzeltető, hogy asztalbontás után hamarosan bucsut vettünk a

kedves kollegámtól nem a legjobb impressziókat vivén magunkkal. Szép verőfényes nap hinté ránk aranyos sugarait, baccilusokkal telített légkörben dideregve átvirasztott éj után, 3-ad napon, mikor ujfent betipegtem a szép városházába Trakk ur elébe, azon szilárd szándékkal, hogy minden áron döntést provokálók, gyűjtöttem is eszméim gyöngéd srapneleit. Pont 8 órakor asztalához furakodtam, görgényi híveim közül is egynehányan ott szorongtak, kik részvétellel nyitottak utat. De ugyan megjártam! mert mielőtt szóütegeimet felállíthattam volna, megjelent a tanácsos ur és így szólva „mindjárt, mindjárt!” eltűnt szemeink elől. — Nem várva tovább elhatároztam, hogy nyakamba veszem a várost és magam keresek hozzánk illő szállást, de mindennek előtt tiszteletemet teszem Deák Lajos tanfelügyelő urnál a r. k. gymnásiumban, tőle kérendő tanácsot. Szándékomat tette valószínű el is indultam a Ngos Ur felkeresésére, de a r. k. gymnásium helyett a luth. papképző és főgymn. pompás épületébe tévedtem, hol ép valami tanári értekezlet tartatott. Itt felvilágosítást nyervén tévedésem felől, kérdésükre előadom, hogy ki, és mi járatban fáradozom? ekkor feláll egy fiatal Kozák N. nevezetű tanár, karon fog mondván: „Jöjjen uram velem, én jó helyre viszem!” Elmentem vele, utban hozzánk csatlakozott az illető uricsalád szépreményű orvos-tanhallgató Géza nevű fia is, elmentünk a szarvas-utca 19. sz. házhoz Török László urhoz, hová fia vezetett be, a kapunál a nemeslelkű luth. tanártól bucsut véve viszontlátásig őszintén köszönetet mondvá nagy jószágért!

Török László ref. gazdag uri ember az osztr. magyar fiók bank pénztárosa, presb. nem volt honn, neje fogadott. A nagyságos asszony a legszívélyesebb részvétellel fogadott, megkért, hogy mielőbb költözzünk be, mivel nekik nagy örömet okoz, ha egy menekülő intelligens családnak bármeddig lakást adhatnak, segílyt nyujthatnak. —

Még az nap d. u. beköltöztünk a pompáson bebutorozott szép patyolat ágyneművel ellátott fekhelyekkel kiegészített szobába. A kereveten helyet foglalva elgondoltam: „vége jó, minden jó!” No de másképp volt sorsunk prédestinálva!

A hivatalos óra zártaival estve felé haza jött Török László is ki minden póz nélkül magyaros őszinteséggel fogadott biztosítván bennünket legjobb szívből származó segélyéről. Estve jó thea és bor mellett tölt az idő. Géza fia pedig művészi zongora játékaival gyönyörködtetett. — Mikor az illem úgy hozta magával a kedves családtól bucsut véve, visszavonultunk, felkeresendő a pompás

ágyainkat, hogy az álom jóltevő karjai között kipihenjük a soká nélkülözött üdítő álmot, ámde én nem találtam meg; a kórbacilusai életjelt adtak magukról, gyomorbajom súlyosbodott anynyira, hogy nagybetegség előestéjén állattam. Ilyen szomorú helyzetben e pompás lakásban nem maradhatok, e nemes jó uricsaládnak terhére nem válhatok, jóságukkal való visszaélés volna ez. Reggel be is jelentettem a Nagyságos asszonynak, hogy miután kórházba sehogy nincs szándékom menni, kénytelen vagyok minél hamarabb Monóba öcsémhez menni hol bajomban testvérré találándók. Szomorú érzettel vette tudomásul elhatározásomat elébb mindenkép kapacitálni akart az ott maradásra, még a házi orvosi kezelést is kilátásba helyezvén. Hajthatatlan maradtam, legjobb sugallatára lelkemnek hallgatva. Innen Trakk tanácsoshoz mentem, kinek elmondottam helyzetemet, kérvén az engedélyt, illetve katonai igazolványt, mellyel Monóra mehetünk, s midőn a faképnél volt hagyandó, mondom, hogy ha kórházba kell mennem — hova nem örömet megyek — akkor sokba fogok kerülni a városnak, miután teljesen vagyontalan vagyok, mire meglágyult, kiállította az igazolványunkat kiutalt egyenként számunkra 18—18 kor. utiköltséget és 3 veknire való bárcát. Még az nap szeptember 25-én estve elhagytuk Nyíregyházát szenvedéseink, nyomoraink feledhetetlen sötét emlékü helyét!

Nyíregyháza Szabolcs m. székhelye, nagy homokos sáros helyen fekszik (Tiefland) lakói ref., görög-kath., magyarok, tótok és zsidók. 40000 közül legtöbb a tót (tirpák) nagy vagyonnal bíró, gazdag kalmár szellemű kaszt ennek minden tulajdonaival — jó és rossz oldalával. A szép nem között, ritka szép példányokkal. A város főtere szép a r. kath. román stylű, a luth. püspöki és gör. kath. magyar püspöki román stylű templomok szépek. A piac parkirozása nagyon szép, mely teret új renesans stylű paloták kerepeznek; a város máshelyein levő parkirozások is nagyon tetszetősök e homok tengerben mindenik mind megannyi oáz. Az egyházak között leggazdagabb a luth. van papképzője, főgymnaziuma, nagyszerű épület; itt lakik püspökjük Geduli N. A g. kath. magyar püspök Miklósi is itt székel, ki a debreceni személye ellen intézett merényletről ismeretes.

Van villamos közlekedési vonala, 1 lcvas két kerekű számos kordéja a forgalma lebonyolítására, mely elég élénk. —

IV.

A minket oly szeretettel befogadott uri családtól a válás valóban megkötő volt, azon reményben nyugodtak bele, hogy visszajövünk.

A nagyságos asszony utra-valóval is ellátott. Anynyi szomorú tapasztalat után felvidult a lelkem, hogy vannak még nemes lelkek!

Tehát a mint főtebb jelzém, szeptember 25-én este 9 órakor távoztunk Nyíregyházáról Debrecenen át Nagybánya felé, hogy Sülelmedre és innen Monóba juthassunk. Kezdődik az Odisszea. Ezen utvonalon is sokat szenvedtünk, személyes bántalmakat, lökdöséseket, a szabad ég alatti táborozást, még a váróteremben sem tűrtek meg. — Szatmáron, kilöktek, még a perronon sem, s ha annyi üldözés után bevagonirozhattuk magunkat a fulladásig zsufolt kupéba csomagaink keltettek aggodalmat, melyeket hogy tető alá tétethessünk, ki kellett magunkat a hordárok által zsebeltetni . . . .

Szeptember 27-én éjjel 12 órakor érkeztünk Nagybányára, a melynek szégyenteljesen ronda várótermében kinoztuk át az éj hátralevő részét. 28-án reggel tovább utaztunk a már csak 30 kilom.-re eső Sülelmedre, honnan Móno csak 4 kilom. Sülelmedre megérkezve teljesen kimerülve, meggémberedve, étlen-szomjan én a nőmmel bementünk a faluba fuvarost keresni, kaptunk is, ki elfuvarozott minket Monóba reggel szeptember 28-án.

Leirhatlan szenvedés után nagy költekezés árán, megérkeztünk tehát eleve kitűzött célunkhoz Székely Árpád lelkész öcsémhez, kit én tanítottam és képeztettem pappá. Még Görgényszentimréről értesítettem őt, hogy hozzá tartunk, persze csak kettőnköt várt nem négyünket, — de azért elég szívélyesen fogadott, és a nők hozzáláttak holmi melegítő elállításához és elhelyezkedésünkhöz.

Mindjárt megtelepedésünk után azon örömdetes hírrel lepettünk meg, hogy itt lakó nagybirtokos: Meissner József ur ittlétünk alatt tejjel fog ellátni, de nem csak ezzel, hanem gyakran hussal, borral is ellátott, majd meg kocsit is rendelkezésünkre bocsátott, és fát adott; áldja meg az Isten ezt a nemeslelkű urat! Árpád öcsém agglegény, tart házvezetőnőt, kinek reá gyakorolt befolyása révén modora nem mindég simpatikus — a gazdasszony magaviselete pedig minden egyéb csak nem vonzó. Már két nap voltunk itt öcsémmel, hol azt hittem, helyre áll az egészségem; nem teljesedett be ohajom, kitört a betegség egész rohammal, ágyba kerültem — három hétig voltam komoly fekvő beteg 10 nap élet-halál között vergődén, no de az életenergia legyőzte a baccilusok romboló hatalmát Gál N. szilágycsehi orvos sikeres beavatkozásával. Midőn felkelegettem úgy el voltam gyöngülve, hogy nem tudtam járni

(még most sem tudok jól) vezettek, kellett tanulnom járni mintegy gyermeknek, és úgy lesóványkoztam mint Filetós, ki köveket tett a zsebébe, hogy a szél el ne fujja. —

Még betegségem folyama alatt levelet kaptunk hazulról Ördögh János körjegyzőtől, melyben arról értesít, hogyha még valamit megakarunk menteni, azonnal jöjjünk haza, különben már sokan (?) haza jöttek. Erre a levélre égett a talaj lábunk alatt, plausibilis ok készített, hogy haza gondoljunk, de ez a Kampagne miként vihető keresztül, midőn oda mint hadszíntérre menni nem szabad?! Kérelmet intéztünk a szil.-csehi főszolgabírói hivatalhoz, hogy eszközölje ki a Kolozsvári hadparancsnokságnál, az engedélyt bár Beresztelkére; három heti várakozás kérvényezés, sürgetés után kezünkhöz vettük a katonai engedélyt, melynek alapján a szamosvölgyi vasútvonalon elmehetünk Beresztelkére, okt. 27. Még ezen napon estefelé bucsut mondtunk Monónak és ebben az öcsémnek, az a jólelkű Meissner ur ellátott utravalóval, és Árpád 100 kor. utiköltséggel. A nemes pártfogó kocsiján érkezünk Sülemedre az éjjelt ott töltendők, honnan Isten tudja mikor vergődünk Szászrégenbe. —

No ha én rendkívül elvoltam gyengülve és a csendes helyt maradást kívántam, mégis elkellett távoznunk, hogy valamit megmenthessünk, mi éppen nem sikerült. Sülemedről öveimnek kinosan átvirasztott éjjele után én jól pihentem, öcsém befolyása esmeretése révén 28.-án délben indultunk és tartott Zsibóig, itt sok várakozás, innen elvergődtünk éjjel esőben nagy sárban Deésig hol egy zsidó fogadóban töltöttük az éjjelt a városban, innen másnap d. u. elindulva okt. 29.-én érkezünk Kolozsvárra éjjel 12 órakor, hol Ferenc fiam várt reánk, itt annyira el voltam gyengülve, hogy miután a váróteremben minden zug elvolt foglalva alig kaphattam annyi helyet a mucsos podiumon, hová a téli kabátamat letéve letelephettem, és fáradt tagjaimat kipihentettem. Másnap 30.-án reggel jó eleve sikerült fiamnak minket egy kocsiba becsempésztetni, hogy le ne maradjunk, mely utóbb annyira megtelt, hogy a szó szoros értelmében ember-ember hátán állott, többször elakadt a lélekzetem. Jegyet váltani nem lehetett az uton fizettem meg a felülfizetéssel. Ekkor mentek vissza hazájukba a háromszéki menekültek. Végre számottevő viszontagságok után okt. 31.-én reggel elcsigázva, félig megfagyva eléhezve, berobogtunk a szászrégeni indoházba. Kolumbus emberei érezhették azt, Amerika partjainak megpillantásakor, mit én, midőn Szászrégent megláttam?

Az indoháznál a mi kedves sogorunk Molnár Sándor katonai parancsnokságnál beosztva, kinek szeretett nejét vittük ölelő karjai közé meleg barakkjába vitt, és itt pompás meleg reggelivel látott el, erre ráadásul derék magyar vitéz kapitánya . . . szobájába vezetett és firneissal — jóféle pálinka- kedveskedett, nagyon jól fogott nekem, áldja meg a jó Isten érette és a golyók záporában s tartsa meg drága életét!

Innen fáradtságos keresés után sikerült találni egy bérkocsit, mely 30 koronáért haza vitt Görgényszentimrére hova háborítatlanul megérkeztünk okt. 31.-én d. e.

Visszapillantás Monóra. Ez egy árokban elhelyezkedett meglehetősen területet elfoglaló közönséges falu 2000 körüli lakóssal. Buzát termő határa jó és nagy, de vize és erdeje nincs. Utcái csufok, rendetlenek, és iszonyu sárosok. A házak régiek, ósdiak a konzervativizmus patinája sötétlik mindenütt, kicsi ablak, néhol az ablak-bélés belső fele kékre festve; a szalmával fedett házfedél hegyes, magos. Népe magyar és oláh kiknek öltözete a kalotaszegihez hasonló. Vallás: ref. és g. k. van 2 család zsidó.

A hivek józan életű munkás tevékeny emberek, kiknek minden gondjuk a gazdaságra irányul, ennél fogva jómóduak. Vallásosok. Vasárnap d. e. és d. u. a templom mindég tömve van, hétköznapi is gyakorolják az Isten házáat. A templom azonban úgy a repedezését, belbutorzatát és főleg a tisztaságot illetőleg, ezzel a nagy vallásossággal éppen nem áll arányban. Van különben egy speciálitásuk: mikor temetnek a vitelkor, a harangozást megszakítják mint az oláhok, (pune zsosz le bánosz), Öcsémet ezért interpellálva azt mondta! „ugy találtam ugy hagytam!” Ujabb időben anabaptista velleitások tűntek fel. — Intelligencia: Meiszner, a két pap és derék tanító. Oskola látogatott, de a külvilág eseményeivel nem törődnek, a politikáért a fejők bizony nem fáj! Öcsémet természetes képével fizetik, a mi a mostani viszonyok között mérhetetlen haszonnal kapcsolatos, míg mi, kik a képét megváltattuk a háboru előtti árban és most semmi drágasági pótlékot nem nyerünk: éhezhetünk! Bizony Pató Pál uram elve is jó néha napján!

Mono előttem emlékezetes helyiség; több ízben jártam ott felkeresvén öcsémet, midőn helyzetem majdnem elhordozhatatlan volt és ő ha olykor-olykor a kedvetlenség boruja vonult is át homlokán, — mindég segített most téli ruhával látott el. Adja az ég, hogy sohase jusson abba helyzetbe, hogy más segéljen rajta! Adni jobb mint kérni! —

Elvégre megjegyzem: két havi bujdosásunk ideje alatt, semminémű állami segílyt avagy vasuti kedvezményt nem kaptunk, kivéve Szászrégentől Kolozsvárig utaztunkban a marha szállítót, hol az illető pasasokat marháknak nézik, kiktől a vezető nem kér jegyet. — A mi segílyt Kolozsvárt és Nyíregyházán nyertünk, az alig volt elég a menetdíjakra hordárok kapzsiságára és élelmezésünk fedezésére, hát még mily tetemes kiadásomba került a betegségem!?

V.

Odiszeám utolsó felvonásához jutottam. Vajjon ez a függöny mikor gördül le?!

A naptár október 31-ikét mondta, mikor a mi szép lakásunk udvarára bevonultunk. Istenem mennyire feldulva leltük! Mintha nem a 20-ik századbéli katonáink, hanem középkori vallónok vagy labancok táboroztak volna benne. A szobák láttára, meg az ájulás fogott el majdnem elképzelhetetlen rondaság, piszok, rohadt széna, mucskos rongy és nagyvárosi kloáka szag. Kevés hián a butorok megmaradtak, de egyéb minden elraboltatott: ruha, ágynemű (mit a gondnokra nem bízunk) minden néven nevezhető élelmi szer (3 v. liszt 1 zs. buza zsir 9 kupa elásva volt, beföttek sat. sat.) konyha szerek a legutolsó fakanálig mind-mind hiányzott! Az irodából is elvittek holmi butrot, az okmányokat és könyveket azonban kevés hián ott hagyták, de az egész szobát behintették vele egy valóságos irodalmi rázottat csináltak belőlük szörnyű chaos, mely valóságos Menádi hatással volt reám, nem tudtam hogy sirjak-e vagy nevessek e spektakulum láttára? Hja! habent sua fata liberi. A szépirodalmi gyűjteményeim közül 30 drb. regényt elvittek.

A szobák lakályossá tétele valóságos herkulesi munka volt; nőmnek kellett hozzá fognia, mivel községünkől a lakóság bizony távol volt, minthogy még most sincsenek többen honn, csak nagy ritkán láttunk a kihaltak látszott utcán egy-egy félénk alakot imbolyogni, ki a vihar elől a közelben rejtőzött el, és most előbujt; tehát segílyt nem kaphatunk, én semmi munkára nem voltam képes, alig birtam magamat fentartani. Két heti időt és ernyedetlen tevékenységet lankadatlan szorgalmát nőmnek vette igénybe, a szobák rendezése, tisztítása eközben nőm ment tejért, vizért, nem lévén kapható senki, fát hordott sőt vágott is. Mind ezen bajók, mellett az éhség réme is sáppad beesett szemét mereszté ránk melynek elűzésére ha lett volna is módunkban nem lehetett

semmiféle élelmicikket találni, minden ilyen üzlet zárva, ablakai betörve, belseje kifosztva tulajdonosa világul!

Amde mikor a szükség legnagyobb, az isteni segítség legközelebb. Így történt a hivek segélyünkre jöttek jelesen: Sütő Istvánné 1 liter tejet, özv. Rittersburg Józsefné 1 lit. tejet, özv. Fábíán Józsefné, rántás és málé lisztet, özv. Kaiser S.-né 1 szál gyertyát, Cserei Aladár postamester 1 szál gyertyát, Jegyzőné cukrot, Henter Károly, egy fél kenyeret (utász.) és lisztet meg egy libacombot, Szalma Ferencz, 1 nagy kenyeret meg 3 liter zsirt, az árát akkor kérve mikor majd lehet t. i. a zsirnak. Fábíán Josef gondnok, 1 v. buzát, 1 v. tengerit melyeket meg is öröltetett. A postáról özv. Stánkovszki Gézáné: Tomcsik Róza, levest, lisztet, sört és ebédet. özv. Rittersburg Józsefné még 10 korona pénzt is, özv. Fábíán Jánosné és Szalma Lajos kikeresték a mezőn szorványosan ott hagyott krumpli maradékot és haza hozták. Ezen segélyért a legmélyebb hálás köszönetünket juttatjuk kifejezésre: A jó Isten áldása kísérje őket minden nemes tettükben!

Hiveim ezen nemes ténye mellett, mint szomorú pendántját egy kínos epizódot nem hallgathatok el. Ugyanis menekülésünk napján szept. 1 -én midőn már a szekéren volt minden podgyásunk hogy utra keljünk, arról tanakodtunk hogy mit csináljunk a varrógépünkkel, mely a szekérre már nem fért, midőn hozzánk jön egy szomszéd hivem neje r. k. Boér Ferenc, hogy miért? Most sem tudom mivel semminemű összeköttetésben velük nem voltunk, mi nem megyünk hozzájuk soha, ők sem hozzánk. Kérdésemre, hogy velem van-e ügye, azt mondja, nincs semmi csak úgy jött át-szembe laknak, kérdésünkre azt is kijelenti, hogy semmikép nem menekül, vén ember nem fél, a nőket ugyan elküldi, de ő nem megy. Ezen kijelentésére a nőm megkéri szépen, hogyha általános betörés lenne és a gépet veszély fenyegetné mentse meg, vigye át kisszerű lakására és ott rejtse el míg haza jöhetünk. Szívesen vállalta, mire a lezárt gép kulcsát és minden különböző varrottashoz adott darabot nőm magához vette; a szobák kulcsát pedig a gondnok honnem létében szintén reá-bizva elutaztunk. —

Hazajövet Boér Ferenczet azonnal megkérdeztük hol a gépünk? Ki zavarodottságát palástolni nem tudva azt felelte: neje elvitte ahova menekültek, de nem lesz semmi baj haza hozza. Rosszalásunkat kifejezve hogy miért vitte el. Két hét múlva jött haza az asszony vejével, leányaival s midőn kipihenték magukat először én azután nőm is átmertünk, hogy megtudjuk hol a gé-

pünk, mire a nő nagy káromkodásokkal illetett és a gépről minden felvilágosítást megtagadott, pedig kijelentettük hogy adja meg a címet hol letétben van, hogy saját költségünkön is hozassuk haza melyet mint a mindennapi kenyeret nem nélkülözhetünk, iszonyu bakakáromlás volt a felelet csak hogy ki nem lökték a nőt. —

Másoktól megtudtuk hogy a Boér család Pozsony m. Vága nevű községben volt, hová irtam a jegyzőnek ki azonnal értesített is, hogy a gépet egy Pélákovics Mari nevű nőnek eladta mint sajátját 50 koronáért.

Nem sikerülván a többször megkísérelt békesség Papp Sándor ügyvédre bízam az ügyet mellékelve a jegyző levelét és egy vásárlóhoz intézett levelező lapot, melyben kéri Pélákovics kisasszonyt hogy küldje vissza a gépet utánvéttel, mert az a fiáé ő vette sat. de a kisasszony biz nem küldte vissza. A tárgyalás 1917 feb. 6.-án volt, mikor Boér Ferenczné megesküdött hogy én kétszer az udvarán voltam 1916 szept. 1.-én és neki ajánlkoztam a gépet, nem akarta elfogadni de rá „tukmáltam“ erre esküdött a menyé is. Mindkettőjük esküje hamis mert én ott nem voltam ő meg honn sem volt ekkor, csak másnap jött haza mire tanu volt bőven. A mi részünkről tett ellentanuzás eredménye képen, a pert megnyertük úgy hogy a gép eladott árát 50 kor. nekünk megfizeti és a költségeket a pártok magok hordozzák. Ez a költség pedig akkora, hogy az 50 kor. eladott összeg jóval alatta marad. Így gépünk sincs és még jokora összeget ráfizettünk. Bizony, bizony rossz idöket élünk, rossz csillagok járnak!

* * *

Mielőtt menekülésünk történetét ezalkalommal lezárnám, legyen szabad rá mutatnom jelen helyzetünkre. Az a fizetés melynek lét minimuma 1600 kor. még normális időben sem elég egy család fenntartására, melyet sem mellék jövedelem, sem magán szerzemény nem támogat, hát most a rém drágaság idején?! Mi is ez idét a legnagyobb inség áldozatai leszünk ha házunkat fel nem keresik a védangyalok: gr. Teleki Arthur ö Mltgaképében ki f. év január 30.-án küldött egy zsák buza, egy fél zs. kukorica lisztet, 1 zsák krumplit, 168 kor. értékben. Istennek áldása kísérelje e nemes lelkű uri családot minden léptében. Már van kenyér és puliszka. tej is valahogy kapható 60 fillér litre, azon jó tulajdonsággal, hogy utána a poharat nem kell kimosni szép tisztán marad. (Nincs is cselédünk, csak egy kis bejáró fiu.)

Isten fenntartó ereje legyen ezen sokat zaklatott szép HAZÁN és adjon vitéz fiai fegyverének sikert hogy mindenik m. e. Gedeon győzze le az áldáz ellenséget és hozza el az áldásos békét !

Görgényszentimre 1917 február 10.-én.

Székely Ferencz

ref. lelkesz.

4. Görgényüvegcsűr.

Görgényüvegcsűr községe Görgényszentimrétől 10 kilométerre fekszik északkeletre egy völgy torkolatban. Onnan közlekedési út nem vezet sehova, miután egész kerekén nagy hegyek veszik körül. Lakossága az új népszámlálás adatai szerint: 1041 lélek 253 család. Ebből 874 magyar 167 oláh. A hadba vonultak száma ezen kívül 182 kikből sokan elestek és néhányan fogságba jutottak.

A község kiürítése 1916 szept. 2-án 15-én és végül távirattal 19-én rendeltetett el. 20-án már gyalogság és huszárság, jött a községbe és az otthon maradottakat trén szekerekkel kényszerítettek a menekülésre kevés élelem, ruházat és ágyneművel, Fritz alezre-des parancsára.

A kiknek igavonó marhájok volt, azok Radnótfája, Beresztelke és Tancsra menekültek, hól eléggé szíves, fogatolásba részesültek, mert egyes házaknál elszállásoltattak és barmaiknak legelőt is adtak, mit az ott levő előljárásának köszönhetnek. A többi lakosok, Szabolcs-, Somogy-, Sopron- és Pozsony- vármegyékbe menekültek, honnan csak 1917 tavaszán jöttek vissza rendre és igen nehéz utazási viszonyok közt.

A többi menekült, kik saját fuvarokkal voltak türelmetlenül vártak a háboru végét a mi elég hamar bekövetkezvén már 1916 okt. 14 és következő napjain mehettek haza, hogy a nyári verejtékes munka után maradt termést összeszedjék.

A községből nem távozott el két 80 évet meghaladó férfi egy nő és két húlye férfi, kik életben maradtak, mert az ellenség nem bántalmazta őket csak elzárták egy-egy háznál, hogy ne lássanak.

Szeptember 21-én jött be elsőnek 10 ellenséges járőr, kikből huszárjaink 3-at elfogtak, a többi pedig elmenekült.

Az oláhok keleten a Prelunka és Szelesen hegyen ereszkedtek be a községbe a saját készítette széles uton okt. 1-én 3—4 százan melynek egyrésze az Oszojon lement Felső-Idecsnek a többi a völgyön le Görgénynek. Csatározás csak a Szeleselen meg az Oszojon volt, hól 8—10 halott maradt de csak a mi részünkről magyarok.

A községben 2 éjjel és 3 nap voltak. Ott semmi kárt nem tettek, de annál többet az utánnok bevonuló hodáki és libánfalvai oláhok, kik szekerekkel jöve a lakósok által eldugott gabonát, ágyneműt felkutották és elvitték. Ezen kívül elvittek sok butort, tükröt, képet s mindenféle értékes tárgyat szóval a községet a szószeros értelmében, teljesen kirabolták; a község tábláját levették és helyébe felírták: „Máre rumunyászke“ Az ellopott tárgyakot a visszajött lakosság a csendőrséggel kikutatva megtalálták, de azért a bizottság által megállapított kár mégis 145·555 kor. 50 fillért tesz ki. Még az iskolákba is sok kárt tettek a mennyiben a könyvtárakat szétszórták és sok könyvet elis vittek.

A templomokban nem sok kárt tehettek, mert Fritz alezredes a harangokat levétette és már a betörés előtt elvitette. A perselyt kinyitatta s a benne levő kevés pénzt kezemhez juttatta.

Egyéb esemény nem történt.

Görgényüvegcsűr 1917 június hó 3-án.

Öszeállította :

Benke Mór

állami tanító, református lévita.

---

5. Holtmaros.

Az 1916. év augusztus hónapjának végével szomorúságnak napjai viradtak a holtmarosi lakosságra. Románia orvul megtámadta Erdélyt. Menekülni kellett.

Holtmaros népe a sarju száritással és sarjubetakarítással volt éppen elfoglalva augusztus végén, a kellemesen nyárias idő.

ben. Felülről már szállította a vonat a menekülőket. „Holtmaros“ vasúti megállónál a vonat egyik menekülő útasa látva a mezőn szorgalmasan sarjuval dolgozó néhány holtmarosi munkást, sajnálkozva jegyezte meg: „Szegények! miért dolgoznak; hiszen pár nap múlva nekik is el kell menekülni és mindent itt hagynak!“ — A jáslat beteljesedett. „Holtmaros“ megálló vasúti óre értesítést kapott felsőségétől, hogy családja csomagoljon és legyen készen a bekövetkezendő menekülésre. Innen terjedt el a hír a községbe, hogy menekülni kell. Jöttek a paphoz a hivek és aggódva kérdezték: Igaz-e? Habár magam is aggódtam és semmi bizonyosat nem tudtam, bátorítottam őket és azt mondtam nekik, hogy sem a közigazgatási hatóságtól, sem saját egyházi felsőségtől semmiféle értesítést nem kaptam; tehát alig hihető, hogy menekülni kellene. De megnyugtatni az embereket nem bírtam. — Ha a hatóság csak néhány nappal hamarabb intézkedik, sokérték megmenthető lett volna!

Éjjelenként sok vonat járt. Azt hittük katonákat visznek a Román határhoz. Később jöttünk rá, hogy a vonatok nem katonákat vittek; hanem menekülőket hoztak le.

Az 1916. év augusztus 28-án megkérdeztem a marosvécsi postamesternőt (: M. vécsi nyugalmazott pap Tiszteletes Péterffy Ferenc úr leányát Bartha Jánosné Péterffy Mária ő nagyságát :) Mit tud a helyzetről? Vesznek e fel a postára postaküldeményeket? Tőle ez a válasz jött: „Kedves Tiszteletes úr! Semmi postaküldeményt nem veszünk fel — a baj úgy látszik óriási-Borszék már nem a mienk. Tölgyesről is mindenki elment. Héviztől se messze vannak; még az éjjel is bekövetkezhetik a mi katasztrófánk; a jó Isten legyen velünk tiszteletteljes üdv. Bartláné.“ Habár ezen értesülés — a mint az események igazolják — nem volt alap nélküli, a hatóság még ekkor se intézkedett és épen azért magam se adtam elég hitelt ez értesítésnek és a benne foglaltakat csak könnyelmű emberektől származó rémhíreknek képzeltem. Pedig lényegében igaz hírek lehettek azok. —

A közigazgatási hatóság csak 1916 augusztus 30 án (:szerda:) estefelé tette közhirrre Holtmaros községben, dobszó mellett, hogy másnap, augusztus 31-én, reggel 7 óráig a lakosság távozzék el a községből, mit a közhirrre tevő így kiáltott ki: „takarodjék“ a községből. Természetesen a rémület fokozódott a népnél. Mindenki kapkodott. A mit futtában lehetett, mindenki csomagolt.

Pataki szolgabíró úr járt a községben és azt mondta, hogy

a kiknek nincs fogatuk, azok menjenek le a Marosvécsi állomáshoz, onnan másnap reggel fogja a vonat indítani őket Szabolcs vármegyébe Nyíregyházára; a kiknek fogatuk van azok induljanak fogataikkal, állataikkal „Farágó“ község felé. — Fájdó szívvel, könyezve és sirva hagyta el a lakosság a községet. —

Fogattal bíró hiveket aztán nem Faragóra; de Dedrádszép-lakra telepítették le. A marosvécsi állomásra ment mintegy 170 lélek pedig ott kellett várjon több mint 18 napot, míg aztán elvitte őket a vonat Szabolcs megyébe és ott a hatóság letelepítette Tiszaeszlár, Tiszaolók községekbe és azokhoz közel levő egyik tanyára. —

Egyház ládájába-gondnokkal-betettem a folyó anyakönyveket, jegyzőkönyveket az ott levő iratok és úrasztali terítők mellé; bezártuk a ládát és bevittük ketten a templomba; letettük a katedra mellé. Mint egyházmegyei pénztárnak, behordtam a pénztári könyveket is a templomba és letettem azokat is a papi szék mellé. Idő arra nem volt, hogy biztosabb helyre helyezhettem volna. Templomot bezártam és feltettem a kulcsát a papi lakásban levő állandó helyére. — Épen ott levő harangozóné (Csatlós Jánosné: Pap Anna) — kinek férje régóta orsz-fogságban van, — sirva mondta, bárcsak ő akaszthatná le helyéről a templom kulcsát! (Később ezt megengedte a jó Isten.)

Egyházközség és tractus takaréktári könyveit, hadikötvényeit, az úrasztali poharakat én vittem magammal és visszatéréskor sértetlenül vissza is hoztam 1916 november 1-én. —

Pap, pár ládába ruha és ágyneműjét levitte Marosvécsre (egyebeket becsomagolni nem volt idő). A vonatra már nem vettek fel csomagot; de Bartha Jánosné önagsága, mint vasutas felesége, szives volt betétni az ő értékei szállítására kapott vagonba és azzal elvitték Bakonyszentlászlóra; ott vannak ma (1916 febr. 20-án) is. —

Pap és családja (felesége és leányával; — fia már jóval azelőttől 1915 júl. 15-től kezdve katonaságnál van) 1916 augusztus 30-án este téhen szekérrel mentek le Marosvécsre, hogy onnan 31-én reggelre jelzett vonattal induljanak Zilahra; de telefonilag értesülvén, hogy vonat nem jön, 31-én Nagyságos Magyar Károly uradalmi jószágigazgató úr által felajánlott fogattal jutottak be — menekülők sokaságának szekerei mellett — a szászrégeni vasúti állomáshoz. Onnan se ment már személyvonat. Gazda Endre, állomás parancsnokságnál levő főhadnagy sziveségéből kaptak egy — butorokkal rakott fedett marha kocsi és

azon indultak el 1916 szeptember 1-én. Velük volt a görgény-szentimrei református pap Székely Ferenc, feleségével és az őket kísérő tanár fiuk: Ferenc.

Útközben sokat nyomorogva, éhezve és éjszakánként fázva — hét napi keserves utazás után Csucsára érkeztünk. Kolozsváron Székely Ferencék leszállottak; mi is beakartunk menni Kolozsvárra; de nem engedték. — Csucsán — az állomással szembe levő vendéglő étterme asztalaira (más hely nem lévén) dülünk le egy kis pihenőre. Másnap reggel folytattuk postautomobilon utunkat tovább és aznap megérkeztünk — nyolcadik napi utazás után — Zilahra, feleségem testvéréhez Török Istvánhoz, szilágy-megye alispánjához; ott találtunk menedéket és rokoni szíves látást. Onnan az erdélyi református egyházkerület Méltóságos Igazgató Tanácsa 4521—1916 számú intézkedésével kiküldött Bősházára a helyettes papi teendők végzésére. Bősházán végzett, rövid ideig tartó papiszolgálat után, visszamentem. — Mikor a hazatérhetés lehetőségére az újság hírekből következtetni lehetett, Zilahra és onnan — nehézségekkel — 1916. november 1-sőjéve haza érkeztünk Holtmarosra. —

Dedradszéplaki pappal Pataki Dénessel Zilahról állandóan leveleket váltottam; tőle tudtam meg, hogy oda telepített hiveim 1916. október közepén visszatelepedtek Holtmarosra. Vele folytatott levelezésem következtében, gondnok Bakos György 'Andrásé és néhány presbyter, időközben az egyház ládáját és tractus pénztárának könyveit a templomból kivive, elásták a holtmarosi református temetőbe, a harctéren kapott vesebajjal meghalt és 1916. aug. 25-én eltemetett Kis Mihály sirjába; onnan épségben vették ki 1916. novemberben.

Holtmaros községben ellenség a mint mondják, egy román előőrs kivitelével, nem járt. Templom, 1914-ben épült új paplak, más egyházi épületek, iskola épségben vannak. Egyház könyves szekrényét feltörve találtam; kisebb kárt tettek benne; iskolában taneszközöket tönkre tették ismeretlen tettesek.

Község lakosságának házai, melléképületei épségben vannak. Lakosság egy része kisebb-nagyobb károkat szenvedett ugyan, de általában lehet mondani, hogy a lakosságnak nincs tetemes károsodása. Annál több van papnak és tanítónak. — Papi lakásban, hazatértemkor 1916. november 1-én nagy rendetlenséget, sok szemetett és felbolygatott szekrényeket találtam. Jóllehet elmenekülésemkor összes ajtókat nyitva, kulcsokat a zárakba hagytam volt

megis ebédlő egyik ablakát beütve, konyha ajtójának ajtófelseszkáját lefeszítve találtam.

Ismeretlen tettesek tőlem ellopták: könyveim javarészét; 120 darab baramfit (pulyka, ruca, tyuk és csirkéket); 66 véka zabot; kéménybe rejtett lábbelinknek egy részét; főzőedényeket csaknem mind; 10 liter petroleumot; paplanokat; 70 üveg cukorba főzött befőttet; egy vásott palástomat; mezőről mintegy két szekér tengerimet; egy évig drága gabonával tartott három darab sertésem elkárosodott stb. (1917. januárjában kellett vegyek egy darab hizott sertést élésulyban 134 Kiló volt; fizettem érte kilencszáztizenegy korona és 20 fillért!) Ha mindennek a mai értékét vesszük, kárunk 5000—6000 korona! Ezeknél a lopásoknál igen szomorú dolog az, hogy legnagyobb részben a csőcselék-népnek van benne része. Legalább is e mellett bizonyít a következő eset: Hazajövelemtkor a körjegyző ur utján a községben közhírré tetettem, hogy a kinél jogtalanul eltulajdonított tárgy van és azt nála megtalálják, az illetőt hadbíróság elé állítják és föbe lövik. — A közhírré tételre következő éjszakán udvaromra hazahoztak néhány konyhaedényt. Akkor katonáink — kiknek a nép tulajdonítja a lopásokat — nem tartózkodtak községünkben. Az edények a néptől kerültek haza.

Másfelől a népnek szép vonásaiból is meg kell jegyeznem a következőt: 1916. októberben hazatért lakosság a távol (Szabolcs megyében) levő lakosságot terményeit betakarította és mindeniknek telkén gondosan elhelyezte. — Szabolcs megyében levő menekültek mielőbbi hazahozatását a marostordamegyei nagyságos alispáni hivatalnál kérelmeztem és onnan 1917. február elején azt a választ kaptam, hogy előreláthatólag rövid időn belől haza fognak szállítani; de még február végén (febr. 23) nincsenek itthon.

Erdélyi Pál kántor-tanító ur apósához Pataki Lajos tanító urhoz Dedrádszéplakra volt menekülve családjával; onnan 1916. október közepén tértek vissza Holtmarosra! —

A lakosság hazatérte után 1916. novembertől kezdve sok ideig tartózkodtak a mi katonáink Holtmaroson; előbb a 9-es „Nádasdy“ huszárok (trén) kik segédkeztek a lakosságnak az őszi szántások végzésében. Később egy pihenő „Ulánus“ csapatunk (nagy részben horvátok) volt elhelyezve a községben; ezek hét hétig voltak itt. Internált oláhok is voltak és vannak Holtmaros községben elhelyezve.

Mivel a katonai parancsnokság a gabonának nagy részét requirálta, az élelem s főleg a kenyér igen szűken van és a nagy drágaság miatt (egy tojás 30 fillér, 1 liter tej 60 fillér, 1 kis tyuk

13—14 korona stb.) igen nehéz a megélhetés. A ruhát és lábbelit is hihetetlenül magas árért árulják és ha e háboru még sokáig tart, később valószínűleg kapni se lehet, a megélhetés csaknem lehetetlen lesz!

A nép aggódik hogyha Tölgyesnél frontunkat az ellenség át-töri, 1917. tavaszán újból menekülni kell. Isten őrizzen tőle! Adja a jó Isten dicsőséges végét — a 20-adik század szégyenénk, a rettenes világháborunak és hozza el minél előbb a régóta óhajtott áldásos békét.

Holtmaros, 1917. február 23.

Kiss Ferenc,

holtmarosi református pap.

---

6. Magyaró.

Másolat-Kivonat.

Szám 169—1916.

A magyarói református egyház presbitériumának jegyzőkönyvéből.

III. J e g y z ő k ö n y v.

1916. November 12.

Elnök: ifj. Kiss Lajos.

22. Lelkész elnök a gyűlést megnyitván, hálaadással emelkedik minden gondolatával a mindenható Istenhez e hálaadásra hívja fel a presbitérium tagjait is a hatalmas Isten sok rendbeli jósága mellett azon különös kegyelméért, hogy megengedte, miszerint augusztus 31-én történt futásszerű menekülésünk után bár mi, akik közelebb voltunk s csak a kiűritett területek mögé vonultunk a reánk törő oláhországi ellenség elől, — 42 napi idegenben való bujdosás után f. évi október hó 12-én ismét visszatérhettünk községünkbe és házainkba. Legyen áldott Istennek szent neve!

A gyűlés meghívóval szabályszerűen hivatott össze és a jelenlevők számára való tekintettel határozatképes. — A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek Kocsis Samu és Ördög Miklós presbiterek.

23. Lelkész elnök emlékezet okáért feljegyzi ezen, visszatérésünk után, az első [gyűlésen az ellenség elől való menekülés, illetve a mi katonai hatóságunk által kívánt és elrendelt kiűrités

történetét. — A háboru folyamán is, ezideig békességesen éltünk községünkben, a hozzánk legközelebb levő oroszharctértől is elég védett helyen lakván, egész mostanig, amig be nem következett váratlanul és hirtelen f. évi augusztus hó 27-én Románia hadüzenete. Oly hirtelen és meglepetésszerű volt a hadüzenet órájában való támadása és a mi részünkről oly készületlen talált és oly gyenge volt a határok védelme, hogy még az nap és órában, este 9—10 órakor az összes határhegyeken és szorosokon átléptek a romániai seregek Tölgyestől, egész Orsováig. — És a mi részünkről oly kevés volt az ellenállás, hogy pár nap alatt Marostorda-megye északkeleti része, egész Csik, Háromszék, Brassó, Fogaras, Hunyad és Krassószörény déli része az oláh seregek kezébe volt. — Itt a mi vidékünkön augusztus 29—30-ig már Maroshévízen és Gödömesterházán volt az ellenség. — A mi időközben odavetett csapataink óriási erőfeszítéssel és harcok árán tartották a tulnyomó ellenséget, — azonban oly veszedelmesen és akkora erővel közeledett, és jött be egész Erdély délkeleti és déli részébe, hogy szükségesnek mutatkozott és elkerülhetetlennek látszott az egész Erdélyen keresztül folyó Maros felső folyásának balpartját kiüríteni, — egész Csik, Háromszék, Fogaras és Brassó, valamint Hunyadmegye déli részén felül. —

Minket magyaróiakat majd teljesen készületlenül és váratlanul meglepetésszerűen talált mikor augusztus 31-én tudakozodni az egyházgondnoka és községi bíróval Szászrégenbe bementünk, azon a szolgabírói hivatalban vett parancs, hogy forduljunk vissza s hazaérve már fog várni a rendelet, hogy déli egy órától, hat óra alatt minden ember azzal amit magával vihet, hajtva minden állatot, hagyja el a községet. — Lóhalálában haza hajtva, tényleg már itt volt a telephonon vett rendelet.

Minden ház egyszerre felzúdult, lőtás-futás, pakkolás, készülődés. — A rendelet az volt, hogy minden ember és háznép, kinek állatai vannak, szekereken, a lógó állatokat hajtva, még az éjszaka folyamán induljon ki a községből a Maros baloldalán az Idecseken átvezető uton, Szászrégenen át Kolozsvár felé ki Szabolcsmegyébe Nyíregyháza környékére. — Estefelére már majd minden család készen volt; az ígás erővel bírók szekerekre felrakodva, a legszükségesebb élelmi és ruházati cikkeket összeszedve s felrakva; — az ígás erővel nem bírók, a rendelet szerint, szintén összepakkolva a legszükségesebbeket, hurcolta ki az este és éjszaka folyamán a vasúthoz az állomásra portékáit és pakkjait. — Estére és éjszakára szakadni kezdett a zápor; — és a vak, sötét éjszakában és sza-

kadó záporban megkezdődött a szekerek, állatok és embereknek kivonulása a községből a félelmes és bizonytalan hajléktalanságba és reménytelenségbe. — Izrael népének az Egyiptomból való kivonulása nem volt csak abban, hogy hirtelen s mindent hátrahagyva kellett kimenni, hasonlatos ami kivonulásunkhoz, — hisz mi házainkat, születésünk helyét, kedves és drága otthonunkat, mindenünket hagytunk hátra; — nem úgy mint Izrael népe az ígért földjére való jutás biztatásával, hanem minden reménység nélkül arra vonatkozólag, hogy házainkat, javainkat, templomunkat valaha megláthassuk; — mert azt hittük, hogy mikorra visszajöhetünk a faluban ép ház és épület nem marad, mindent feldul a harc és semmivé tesz az ágyutüz és az ellenség rombolása. Talán csak a Lóthnak Sodomából való kivonulása lehetett oly szomorú és vigasztalan, mint ami egész éjszaka tartó kihurcolkodásunk; — még őket is vigasztalta az a tudat, hogy nappal van s előttük biztató vidék és világosság; — mi a sötét éjszakában haladtunk előre, még vissza se lehetett a sötétben nézni senkinek elhagyott házára, falujára, kedves otthonára, hol apái éltek száz éveken át, — csak előre a sötét éjszakában minden remény nélkül, — csak az ég dörgött ijesztően s a villám cikázott rémületesen. — Nem tudom mit érünk még e háború folyamán s mily rettenetességekkel látogat meg az erős Isten, de ezen éjszakánál szomorubb és keservesebb éjszakám, még nem volt s ne is adjon több ilyet az Isten. — Egész éjszaka folyamán, azután, hogy tizszer is végig jártam a falut, sürgetni a minél hamarabb való indulásra a falut, hiveimet, — ott állottam a kapumban bucsuzódva az előttem egymás után haladó, szekerekbe fogott és hajtott állatokkal vesződő öreg emberek, s asszonyoktól. — Jaj szóval sirt mindenki; állatok bögése, gyermekek sirása; kiabálás, zokogás, bucsuzkodás összeelegyedve a szél zugásával és a mennydörgésével: — oly kétségbeejtőnek s rettenetesenek tetszett nekem, hogy a zokogástól nem tudtam szólni a hozzám egyenként odajövő és a soha viszont nem látás hitében bucsuzkodó s kézcsokoló s kezemet szorongató asszonyok s embereknek, — hanem csak sirtam zokogtam és kezőket szorongattam szegény összetört, kihajított s összeromlott népemnek. — Soha el nem feledek! — És ez így tartott egész éjjel, másnap egész nap; kevés kivétellel különösen hiveim, a magyarság állattal bíró része s azok hozzátartozói mind elmentek egyelőre Magyarrege alá. — Az oláhok nem mentek, várták a betörő barátot; — csak a hatóság kényszerithette ki s csak napok múlva. — Így hát az ígás erővel bírók elindultak; a gyalogosok pedig portékáikkal

kitelepedtek a vasut állomáshoz várván a kilátásba helyezett menekülő vonatot. —

* * *

A magam menekülése, illetve a nálam lakó hugom és gyermekeinek elküldése így történt: Ugy fogtam fel, hogyha veszély van első sorban a féltősebb portéka menjen el; azért hugomat és gyermekeit szerettem volna minél hamarább biztonságban tudni ugyszintén az egyház értékeit is. — Igen örvendtem hát amikor a vasuti állomáson jártam s észrevettem, hogy az egyik nőtlen vasuti hivatalnok a neki menekülésre küldött fedett teherkocsit felajánlotta Kiss József ny. tanító atyánkfiának, hogy abba bera-kodva elmehessenek. — Azonnal megkértem őket, hogy vegyék be hugomat is gyermekeivel és portékaival magukhoz a kocsiba; ők aztán bár a kocsi már jórészen tele volt rakva a saját és mások portékaival, mégis befogadták. De aztán rendre minden fehérneműt, ruhafélét stb. kivéve a konyhaedényeket, butorokat és a házberendezést beraktak, s ide raktuk be az egyház értékeit is, két ládába, és pedig az urvacsora osztó két poharat, tányérokat, féltősebb terítőket, számadási könyvet, naplókat, nyugtákat, érték-papirokat és takarékpénztári könyveket, 100.000 kor. értékű hadi-kötvényt, részvényeket, anyakönyveket stb. A pakkolás szeptember 1-én történt, amikor elindultak; én is lekísértem őket Sáromberke vasut állomásig s oda is értünk éjjél után 2 órára; én aztán onnan másnap visszajöttem. Sáromberkén aztán ez a kocsi és amég ide-akasztott többi kocsi, amelyekben a magyarói állomásfőnök és pályafelvigyázó családja állattjai és portékái voltak, itt Sáromberkén tehát innen 27 km.-re, az állomáson állott 14 napig és csak ezen várakozás után indult el s mentek együtt Marosvásárhely, Székely-kocsárd—Tövis—Arad—Budapesten át Pozsonyig; ahova őket be nem fogadva, visszahozták Ujkomáromon át Budapest, Szolnok—Debrecen—Nyíregyháza—Kisvárdára, ahol aztán kiszállhattak s letelepedhettek szeptember 30-án. Tehát teljes 30 napig utaztak a hugom, Kiss József öreg tanító, felesége, leánya, egy cseléd és hugom öt gyermeke egy fedett marhakocsiban, mely tele volt pakkokkal; a földön s a pakkok tetején háltak s a végén már könnyör-adományokból éltek, mert ha pénzük volt is, nem volt mit venni vele. Máig is Kisvárdán laknak ngs. Kopocsy István és felesége Kállay Margit nagybirtokosok udvarában, a régi tisztartói lakásban kapott két szobában; melyből egyikben a pakkok vannak, a másik-ban laknak és hálnak. A hugom fiai közül az egyiket beirattam

Debrecenbe a tanítóképzőbe, másik kettőt Kisvárdán az állami főgimnáziumba, egyet az elemi iskolába s a kis lány otthon van.

A hugom dolgainak s egyház értékeinek elrendezése és elindítása után még augusztus 31-én, illetve szeptember 1-én a házamnál menteni valók mentéséhez kezdtem. A dolgot elég radikálisan fogtam fel: amikor hire jött, hogy mindenkinek menekülni kell, hozzám jöttek a faluban levő szegények, hogy hova és hogy menjünk, mikor semmink sincs mit enni; erre én megnyitottam a gabonásomat, oda állítottam három asszonyt és szétosztottam ingyen az összes elcsépeelt gabonámat. Szétosztottam 120 véka búzát, 60 véka árpát, vagy 120 drb. libát, rucát és tyukot-csirkét, 5 verő malacot, 65 liter boramat odaadtam a vasuti hivatalnokoknak stb. Ugy hogy szeptember 1-én reggelre, mikorra felkeltem, már semmim sem volt; egy szomszéd oláh adott egy darab kenyeret s egy tányér tejet, hogy reggelizhettem. Volt 4 szép tehenem s minden tehén mellett egy-egy borju; a három fiatalabb, borjas tehén volt és fejős. Egy szekeret és két tehenet borjaival odaadtam a szolgálómnak és anyjának, hogy két gyermekével arra pakkoljon fel, vigye portékáit, gyermekeit, lesz az uton fejős tehene, adtam nekik mindent, amit nekik tetszett elvinni a házamtól s vittek is; rájuk bízam a teheneimet, borjaimat, sertéseimet, hogy hajtsák s vigyázzanak rájuk. Adtam melléjük egy vén ember cselédemet, hogy hajtsa a marhákat. Egy-egy tehenet odaadtam más két gazdának, hogy fogja az ő tehene mellé s úgy induljanak s menjenek. El is mentek a többiekkel. A hála és következmény pedig az lett, hogy reggelre elvesztettek három borjut, mintegy 2000 kor. értékében; a sertéseimet, két kocát mások hajtótták el s ők a szekéren lementek Szászrégenbe a vasutállomásra s a marháimat és szekeremet ott hagyták Isten számára s mások hozták illetve vitték el Nagyercsébe, ahol aztán megállottunk s ahol voltunk október 12-ig, amikor onnan hazajöttünk.

Én még akkor itthon maradtam egész szeptember 10-ig; szeptember 10—13-ig Magyarrégenben Éltető Dani barátomnál laktam; onnan is voltam katonai engedéllyel itthon Magyarón; szeptember 13-án mentünk kocsin Kolozsvárra; szeptember 13—21-ig Kolozsvárt ültem, jelentkeztem a főt. Püspök urnál. Szeptember 21-én Kolozsvárról megint hazajöttem s Magyarrégenben laktam s onnan kikijöttem Magyaróra s szüleimhez Körtyvélyfájára. Szept. 21-én mentem ki Nagyercsébe ott letelepedett hiveimhez, kikkel az érintkezést a menekülés alatt állandóan fenntartottam s őket

mindenütt meglátogattam; Nagyercsében Balogh Mátyás lelkész kollégám házánál szept. 29-ig laktam. Ezalatt meglátogattam megtelepedett hiveimet Nagyercsében, Beresztelkén; mert az igás erővel bírók itt telepedtek meg: Nagyercsén 92 lélek, Beresztelkén 426 lélek, Tancson, Dextrászéplakon, Szászludvégen, Tekén szintén vagy 100—120 lélek s ezek birtokában vagy 600 drb. szarvasmarha, 700 drb. juh és 150—200 sertés. Innen ezen hiveim is majd mindennap hazajártak Magyaróra egész szeptember 27-ig, amikor már a határon megkezdődött a harc. Haza hol gyalog, hol a Beresztelkén állomásozó trén szekerekből kapva, majd mindenki haza jött törökbuza szedni, szénát hozni stb.

A gyalogosok, kiknek állatjuk és igás erejük nem volt, és a vasúthoz költöztek ki, hogy a menekülő vonattal menjenek az internálási helyre Szabolcsmegyébe Nyiregyháza környékére, egész szeptember 20-ig voltak kénytelenek a vasutnál lakni, hálni és táborozni, mert mindennap biztatták augusztus 31. óta, hogy ma-holnap jó a menekülő vonat amely elviszi őket a félős helyről s mégis csak 21 nap múlva került rájuk a sor. Ezalatt az idő alatt mindenüket felették, felpredálták, nemcsak a magukét, hanem amár elment igások ott hagyott élelmiszereit s portékáit is mind elhordták. Végre aztán szeptember 20-án elindultak mintegy 1000—1500an; két menekülő vonat vitte őket s portékáikat az idegen vidék felé. A hiveim nagyobb része Szabolcsmegyébe s különösen a kisvárdai járás községeibe telepítették le: Kisvárdá, Pap, Pátroha, Ajak, Jéke, Fényeslitke, Oros, Komoró, Gyulaháza, Dőge, továbbá Nyirbogdány, Kemece, Kóhaj, Vencsellő, Nyirték, Nyirtura, Kék, Naphor, Gégény, Berkesz, Tornyospálca, Beszterecz, Vasmegyer, Polgár, Ófehértó, Nyirmada, Kékcse községekbe; némelyek pedig a vasuti alkalmazottak menekülési helyére Pozsony és Sopronmegyébe.

Én utoljára, a visszatérés előtt, szeptember 22-én s azután 27-én jártam Magyarón. A község teljesen kiürítve szeptember 23-án lett, amikor a községi előljáróság is eljött s a betegeket is elvitte a katonaság; a vasuti hivatalnokok szeptember 29-én jöttek el s ekkor felszedték a vasuti szerelvényeket és felrobbantották a vasuti Fickó patak felett levő vashidat is. A mikor utoljára Magyarón jártam, még a házam s udvarom berendezése épen és hiány nélkül volt.

A harc Magyarón, illetve a határon, amint a vasuti hivatalnokok elbeszélétek, szeptember 28—29-én kezdődött, akkor jelentek meg a Lászpád, 1200 méteres, csucson az ellenséges oláh járőrök s jöttek befelé a marosoroszfalui cserjés oldalon, a Fickó

egyházi erdőben és a Szénafüveken, Gödrőkön, Szármáson, Tarhatóson, Tatárhágon, Oláholdalón és Borostelke határréteken, szóval az egész keleti oldalon. — Az első járőrök megjelenése után a Marosligeten elhelyezett a Disznajó felett huzodó védelmi árkokban elhelyezett ágyuk lőni kezdték a sáncok és Lászpád és az egész ellenség által ellepert területet s folyt szept. 28.-tól egész október 5—6.-ig a járőr és ágyuharc a községen felül, a keleti határokon a községen keresztül tüzelve. — Ellenséges ágyugolyó a községre nem esett, sőt a községhez sem mert közeledni az egész idő alatt a nagy részünkről való ágyútűz miatt az ellenség. — A határon a 37 hadosztály és a 61. hadosztály részei tartották a védelmet, inkább huszárok a 4. cs és kir. huszár ezredből. — A győzelmes Nagyszebeni és Brassói csaták után az ellenség Libánfalván és Görgényszentimrén is október 2—5.-ig terjedő csatákban megveretvén és visszaszorítatván, innen is visszahúzódott a magasabban fekvő görgényi havasokon át a Kelemen hegységbe és onnan Gyergyó és Csik felé, Békás és Tölgyes szorosokba. — A község határa kelet felé még most is tele van kézi gránát bombákkal, gránát és srappell hüvelyekkel s más egyéb hadi felszerelési tárgyakkal. — Az iskolánkban volt berendezve mind a három tanteremben a kórház, ahol volt 30—40 sebesült is; — a kórházat még október 12.-én is itt érték a már hazaérkező községi lakosok is. — A határon, hogy hány katonánk sebesült meg, nem tudom, azt sem hogy hány halt meg és temettetett el; — hanem a kórházból eltemettek két katonát; a határon pedig a Borostelke felé a falukerítése mellett találtak egy halott huszárt Alapi Miklóst átlőtt mellel s már több napi ott halva való fekvés után, október 15.-én ezen katonát a határról lehozták, koporsót készítetett neki a községi bíró és a templomba a portikusba bevive, egy itt a vasuti állomás parancsnokságon levő Vass nevű hadnagy a mi szertartásunk szerint eltemette, illetve prédikálta és az egész itthon levő közönség nagy részvéte mellett eltemették. — Ezen hadnagy, ki a polgári életben egy évig Kolozsváron theologusunk is volt, a hivek felkérésére délelőtt isteni tiszteletet is tartott. — A temetőnkben hát három ezen háboruban és határunkban elesett és meghalt katona van eltemetve; közülök kettőnek a sirját piros krétával irt kereszteteken meg is jelölték bajtársai a harmadiknak a sirjára a megjelölő keresztet megigérték csak, de még eddig elmaradt. — Van egy negyedik háborus sir is ez időből, Varga Andrásnének egy boldogtalan, eszelős fia, ki visszazökött a kiűrités alatt s itthon a Marosba fulladt, — vagy mi

történt vele?, de a katonaság temette el és jelölte meg sirját a katonákhoz hasonló kereszttel. —

* * *

Én azután, hogy már Magyaróra visszajönni többé nem lehetett, Nagyercséből szeptember 30.-án Kolozsvárra mentem kocsin s onnan elindultam október 3.-án felkeresni hugomat és a Szabolcsmegyébe elhelyezett magyarói hiveimet. — Október 11.-én értem Nyíregyházára s ott a vármegye házán megtudva, hogy mely községekben vannak a magyarói menekültek, mentem ki Kisvárdára. Kisvárdára érkeztem október 6.-án s itt megtaláltam enyéimet, magyarói hiveim egy részét, kik aztán itt létemet tudatták a vidéken lakó hivekkel is és vasárnapra, október 8.-ára a kisvárdai református templomba, hová őket meghívtam úgy összegyűltek, hogy majd megtöltöttük a templomot. — A hiveimmal való találkozás rendkívül megható és kedves volt. Elbeszéltem nekik, hogy hol és hogy vannak a többi hivek, kik Beresztelkén és a többi falukban voltak s tőlük üzeneteket hoztam és adtam át; viszont hazajöveletem idejére ők is üzeneteket küldtek hozzátartozóiknak, mert úgy is volt s van, hogy a családok egy része az állatokkal vissza maradt, a más része pedig elment a vonaton s így sok család egy része Marostordában, a más része Szabolcsmegyébe szakadt egymástól; az itt maradottak most már itthon vannak, a többi még, a visszatérhetés idejének bizonytalanságával, most is itt van. — Nekem a magam személyére nézve Kisvárdán igen jó dolgom volt; — a hugom házigazdája s asszonya, amikor meghalották hogy odaérkeztem, azonnal felhívtak, házukhoz fogadtak s amíg ott voltam asztaluknál úgy vendégeltek mintha rokonuk, vagy testvérük lettem volna. Hasonlókép igen szíves volt hozzánk a község református lelkésze Kovács Lajos kolléga, s általában mindenki részéről — vármegyénél, szolgabírói hivatalnál és községnél igen szíves jóindulatra találtam, és ezen jóindulatott hiveim javára kamatoztattam, amennyiben mindenkinek jóakaratóba ajánltam őket és igyekeztem számukra a segély forrásokat megnyitni.

Kisvárdán hallottam meg aztán, hogy vissza lehet térni haza — illetve, hogy a front mögötti ígás erővel bírókat már kezdi a hatóság haza engedni. — erre október 13.-án azonnal haza indultam s pénteken reggel 4 órán kezdve utazva, hétfőn október 16.-án hazaérkeztem Magyaróra. Istennek hála!

Hazaérve amennyire megörvendeztetett, hogy ismét itthon vagyok, annyira elszomorodtam, amikor házamba beléptem. —

Lakásomat teljesen feldúlva találtam; könyveim, irataim, az egyház ott maradt iratai és könyvei, fiokjaim tartalma oly összevisszaságban és oly rombolással voltak egymásra hajigálva, hogy azóta is mind választgatom s ma sem vagyok rendben. — Sok iratot s fontos és érdekes, kedves levelet megtartogattam évek hosszú során egyéb apró emlék és csecse becse tárgyakkal és mindig sajnáltam valamit is kiselejtezni belőlük s még mikor Felfaluból Magyaróra jöttem át is a fiókok tartalmát teljesen áthoztam: — nó hát! most ezek a rabló katonák kiselejtezték mindent alaposan, ami nekik kellett elvitték a többi halomra a szobák közepébe összehányták. — A butoraim közül ami jó és értékes volt elvitték, a gyengébbeket megrongálva, részben összetörve, visszahagyták. — Elvitték a szalon szobából a divánt, fottelszékekből hármat, a képek, tükrök javarészét elvitték, összetörték; elvitték az összes konyhaedényeket s egyéb felszerelések javarészét, az órákot a falról, hat függő szoba és konyha lámpát, elvitték a padlásról az uj hámomat, a kocsiszínből az uj fedeles kocsimat, az istálló felszereléseket, gazdasági eszközök javarészét; összetörték a méhesemet teljesen, elvittek vagy 150 kiló mézet lépet az összes méhészeti eszközöket stb. stb. — S mindezt nem az ellenség, mert az nem járt benn a községben, hanem a saját katonaságunk, talán fosztogattak a visszamaradt vasuti örök munkások és a saját és a községünkön átmenekülő lakosságunk. — Ezenkívül oda lett az összes mintegy 300 véka gyümölcs termésünk s elvesztegettek 6—7 szekér sarjut és szénát. —

Október 16. óta itthon vagyok s gyűjtögetem össze a megmaradt termést a törökbuzából, kolompérból s a kerti veteményeket; valamit szántok és vetek jövőre. — Lakásomban egyedül lakom s éledegélek s étkezem is. Végzem a kevés lelkesi teendőket, mert a teendőket is megcsappantotta a szétszóródottság. — Ezelőtt reggeltől estig nem fogyott ki irodámból az ügyes-bajos aszonyok serege; — most nincs senki, alig egy-kettő, nem zavarnak; — segítségre szükség volna most is, de el lévén zárva a világtól s be lévén dugulva minden segély forrás és a szegényebbek is távol lévén; nincs kitől várni valamit s mindenki magára levén utalva, kell élni, ahogy tud s abból, ami van. Már nekem sincs valami sok adni valóm, — sem az anyagiakban, sem tanácsban; mert csodálatos, hogy e felfordult világban a legbölcsebbnek látszó gondolat és tanács, vált a legeggyűgyűbbé a következményekben. — Ki ahogy találta. — A posta teljesen szünetel; a vasut rendetlenül, vagy éppen csak katonai célokra jár;

ujság nincs; augusztus 29 óta egyetlen levelet, ujságot nem kaptam; — holott pedig azelőtt naponként halomszámra jött postám s kétségbeestem volna, hogy az ujságjaimat, leveleimet naponként a rendes időben meg ne kapjam, el ne olvassam. — Ilyen a háború s ilyen a belső hadműveleti terület; a front mögötti élet. A falu tele katonasággal, horvát ulánusok, magyarul egy szó sem tud; van vagy 400 tölgyesi-békási menekült, kikett az oláhok már egyszer s most a mi katonaságunk lezavart; — minden házban katonák, istállóban huszár lovak s menekült marhák; — élelem majd semmi és emiatt a távollevő mintegy 1000 menekült hívünket nem lehet hazakapni; — ők kinlódnak ott, mi itthon. — Utazni csak Passierscheinnal lehet. —

Az egyház maga aránylag kevés kárt szenvedett; a Wertheim vas szekrény záró szerkezetét kiszakgatták; az épületeken az ablakokból sokat összetörttek; a malom szerelvényeiben is kevés kárt okoztak; az iskolából elvitték a harmoniumot; széthányták, részben hordták az iskolai ifjúsági és tanítói könyvtárt és szemleltető képeket és taneszközöket. — A templom, Istennek hála, épen maradt és szentül; az oda általam behordott és behelyezett könyvszekrények és irattár megmaradt teljes tartalmával együtt. —

Most már csak arra kérem a jó Istent, hogy enyhítse meg a harctéri helyzetet és az itt való lakhatás biztonságát annyira erősítse meg, hogy nyugodtan meg is maradhassunk községünkben s lakhassunk békességben itt és jöhessenek haza még távollevő hiveink; mert már ami maradékot összeszedtünk is megélünk jobban belőle, ha a katonaság és idegen menekültek kezén el nem kallódik, mintha idegenben az állam, vagy a társadalom jólékonyságát, vagy segítségét kell igénybe vegyék. —

A presbiterek mind itthon vannak, kivéve Ördög István, aki munkán van és Kakasi Sámuel kántortanítót, ki azóta hazakerült Patroba szabolcsmegyei községből. — A másik tanító Fegyvernekinek Korondy Katalin hazakerült f. évi november 20-án a tanítást az iskolában, ha Isten segít s engedi, egy tanteremben az összes itthon levő gyermekeket tanítani fogja egy vegyes hat osztályú iskolában. A harangozó távol van s rendre a presbiterek harangoznak ideiglenesen, egy hétig egy szolgálván, a hétfő reggel és szombat estvére redukált hétköznapi istentiszteletekre és vasárnap délelőtt és délutáni isteni tiszteletekre tartozván harangozni; — a halottaknak való harangozást az teljesíti, akinek halottja van. Egy harangunk meg van; a templomban a kántori teendőket az öreg

Vajda Ferenc látja el, vezetvén az Istenitiszteleken az éneklést; orgonaszó egyelőre nincs.

* * *

Ez a története a mi menekülésünknek s hazatérésünknek.

---

25. Tudomásul veszi presbitérium, hogy az egyház érték-papírfai és pedig 100.000 kor. értékű hadi kölcsön kötvény, az összes takarékpénztári könyvek, számadások, naplók, nyugták Kisvárdán vannak Kopácsi István ur udvarában záros helyen a hugom gondviselése alatt a lelkész ingoságaival együtt; — hasonlóképp ott vannak az urasztali edények és terítők javarésze is; az urasztali készletek közül a betegeknek használatos pohár és tányér itt vannak lelkész kezénél, hogy szükség szerint használni lehessen; a terítők egy része pedig a templomban levő levél és irattár szekrényben vannak. — Presbitérium ezekre nézve úgy határozott, hogy ezen értékek addig, míg az itt levő harctéri helyzet s biztonsági körülmények ily ingadazok, ott is maradjanak s csak amikor a hugommal együtt levő többi hiveink is engedélyt nyernek a hazatérésre, hozassanak haza. — Akkor jobbnak látszott oda elvinni s ott tartani, mint lelkész vándorlása s ide-odajárása közben magával hordozza. — A hadikölcsön kötvényekből még 30000 korona értékű a Szászrégen vidéki takaréks és hitel-részvénytársaság magyarrégeni pénzügyintézet őrizete alatt van. —

IX. J e g y z ő k ö n y v.

Elnök: ifj. Kiss Lajos, lelkész. 1916. December 3,

33. Lelkész elnök bejelenti, hogy az egyház elmenekített és elvitt Szentedényeit, urasztali készleteit hiány nélkül hazahozta és a presbitériumnak számbaadta; hasonlóképen az összes értékpapírokat, 100,000 kor. értékű hadikölcsön kötvényt, az összes többi értékpapírokat, részvényeket, takarékpénztári könyveket, tőkekönyv szerint számbaadja. —

Presbitérium számbaveszi és további őrizetüket, a vasszekrény össze levén rontva, lelkész és gondnok őrizetére bizza. Gondnokot a vasszekrény megigazítására utasítja. —

Kiírta Magyarón 1916. Dezsember hó 10-én.

ifj. Kiss Lajos,
ref. lelkész.

* * *

Füleházajód.

Másolat-Kivonat.

A jódi református egyház jegyzőkönyvből.

1916. december 26.

Szám 6.

Elnök: ifj. Kiss Lajos, lelkész.

Jegyző: Kiss József, magyarói ny. tanító.

A menekülés után az első gyűlés; Istenek hála, hogy hazatérhettünk és hogy volt hova hazatérjünk, megmaradtak, ha megromgálva is házaink; — mert ez a hely ádáa harcok szinhelye volt, és az ellenség kezében 1916. szept. 26.-október 10.-ig

Legyen áldott a hatalmas Isten, hogy diadalmat adott seregeinknek, hogy az orvul reánk tört ellenséget, alig pár heti itt tartózkodás után kiverhették. — Az oláh hadüzenet s mindjárt azután a betörés 1916. aug. 27.-én történt; már augusztus 29. 30.-án Maroshévíz felé közeledett az ellenség és augusztus 31.-én a lakóságnak menekülni kellett; a menekülés vonatokon történt; mert marhája, hogy szekereken menekülhettek volna, alig egy-két hívünknek volt. Nagy részben Sopron megye községeibe vitettek itteni hiveink s ott tengődtek a visszatérésig.

A község az ellenségnek a Kelemen havasok hegységeiben való visszahuzodásával szabadult fel október 10—12 napjai körül 1916. évben. De ekkor a mi katonaságunk által volt teljesen megszállva; minden házban katonaság lakott, nemcsak, hanem a házak nagy része lóistálló volt. — Legelőször Deák Mihály gondnok és családja térhetett haza, ki szekeren menekült a magyarói lakóssággal és október 12.-én már hazanézhett. A lakosság vonaton menekült része november és december hó folyamán érkezett haza és karácsony másodnapján mikora lelkész szekeren Urvacsora osztásra feljött, — az ablak nélküli, de ahoz képest épen és szentül maradt kis templomunkban megtarthattuk az urvacsora osztást és hálaadást, hogy a nagykegyelmű Isten ismét hazavezérelt visszaadta ősi örökségünket, házaikat, lakóhelyünket és templomunkat. A templomnak kitörték az ablakait, megrongálták ajtóit, elvitték harmoniumát. Az ajtókat megigazitottuk, az ablakokat beragasztot-

tuk, a harmoniumot pedig a ratosnyai csendőrőrsön megtaláltuk és a templomba visszavittük. — A meneküléskor az egyház pénzürtékeit, iratait, könyveit lekész vitte el s helyezte biztonságba, — az urasztalipoharat és terítőket pedig gondnok; és Istennek hála ezekben semmi kár nincs, minden meg van; ki amit elvitt szerencsésen vissza is hozta. A templomban az oláh uralom alatt járt benn ellenség, de meg nem szentségtelenítette; csak rongált benne, pár ott hagyott imakönyvet és énekeskönyvet s iratot széttépett és gondolatának hifejezéseképen az urasztalára egy keleti keresztet helyezett el.

A község illetve telep területén, a templomon alul, a Maroson túl, elég közel a templomhoz egy deszka telep s Várkonyi nevű kereskedő háza leégett; egyéb kár a házakban nem igen történt. A házakban listállók voltak, azokat összerondították, ablakokat, ajtókat leszedtek, összetörték; az ott maradt butorokat összetörték, elhurcolták; ágyneműket, ingóságokat elhordtak stb. Mindenkinek van elég kára, de azért Istennek hála, hogy hazakerülhettünk.

Lelkész, a nehéz vasuton való utazhatás miatt, Magyaróról szekeren tette meg ezen 35–40 km. utat az elég enyhe téli időben; az út Disznajón felül és a vidék is mutatja, hogy ez a hely harcok helye volt. Már Maroslaka községen felül Monosfalu felé az országút jobb oldalán látszik az első oláh fedezék földhányás; drótsövények, felrobbantott hidak, lövedékek által megjukgatott fedelek, falak stb., hova-tovább ahogy halad felfelé az ember, annál inkább látható a háboru és harcok nyoma. Régi háló helyünkre a Ratosnyai „Fehér bárány“ vendéglőbe nem is lehet bemenni, a földszintes szobák mind istállók és lóállások. Jódon szálltunk meg Deák Mihály gondnoknál és a Ratosnya Máv. állomás kedves és szíves állomásfőnöke Zoltán Sándor ur és kedves jó felesége Kóti Mariska nagyságos asszony, kik szintén visszatértek, fogadtak ebédre az eddigihez hasonló és ha lehet, a viszontlátás öröme által még fokozattabb jóindulattal és szíves barátsággal.

Kiirta Magyarón, 1917. április 4-én

ifj. Kiss Lajos

ref. lelkész.

---

7. Magyarpéterlaka.

Hazánk erdélyi részének — az 1916. évben is folyó világ-háboru — fájó emlékeket irt fel történetének lapjaira, mert a háboru 2 évén át Oláhország a központi hatalmakat mindig irtotta semlegességben maradásával s mégis 1916. év augusztus 27-én minden ok nélkül Ausztria és Magyarországnak megüzente a háborút, de oly alattomosan járt el, hogy mikor külügyminiszterünknek az üzenet átadatott, már azzal egyidejűleg a határszéli szorosokon galádul betört a kincses Erdélybe. Ennek folytán a hadvezetőség elrendelte a Maros balpartjának kiürítését minthogy nem vala kellő katonai erő állítva a védelemre, bizonyosan a hitvány szomszéd kétszínű semlegességi nyilatkozatába való bizalom folytán.

A kiürítési rendelet közigazgatási úton augusztus 31-én d. u. 4 órakor érkezett községünkbe, mely szerint minden 17—55 éves férfi, az összes állatok, gabona készlet s minden olyan cikk, mely az ellenségnek hasznos, azonnal elszállítandó a Maros jobb partjára. A rendelet végrehajtása a községi előljárásságnak tétetett kötelességévé. A kihirdetés után megkezdődött a lakosság szomorujajja és a pakkolódás.

Az ellenség hól van, milyen távol áll, senki bár egy szemernyi felvilágosítást sem tudott adni!

Én és hiveim lázasan csomagoltunk, de mit és mifélet vigyünk, hagyjunk, hisz mindenik arcunk verejtékének gyümölcse, mindent elvinni lehetetlenség; kiki a mit épp a legszükségesebbnek vélt pakolta össze. Szeptember 1-én megindult hiveimnek egy része a Maros jobbpartján fekvő Vajdaszentivány községbe, hova egyelőre irányítva vala a község; én is családommal összetört lélekkel távoztam a helyről, hól 13 éven át szives örömben, de annál több fájdalomban éltem, s ime most ingó vagyunk, egyházam s hazám szép és kies részének elpusztítása feletti aggodalommal és bánattal mentem Póka községbe ideiglenes szállásba, hol is a kántortanítói lakásba telepedtem — mely üres, lévén a tanító nőtlen és katona — bizony feleségemmel és 5 gyermekemmel szalmát leterítve a földön háltunk.

Az egyház kétkulcsu ládájába a vasszekrényből, a gondnokkal együttesen, mindennemű értékpapírt a kevés pénzkészlettel, az összes anyakönyveket behelyeztem s én a saját fogatomon vittem Pókába, hol a lelkész lakásán helyeztem el ideiglenesen, — a bekövetkező eseményektől függve — hogy azt tovább szállítsam, ha szükséges. S minthogy egyházmegyei számvevő is vagyok, így az egyházmegyénk összes egyházainak nálam levő 2 évi számadárát külön ládába csomagolva, szintén magammal vittem, megmenetendő az ellenség pusztításáról.

A községből távozottak Vajdaszentiványon hagyva elvitt garbonájukat, már az eltávozás napjának éjszakáján részben, 2 más nap teljesen visszatértek otthonukba; úgy én is; — feleségem és 3 kisebb gyermekem Kolozsvárra vive fogaton s ott nagy nehézségek között vonatra téve, miután elküldtem Bakonyszentlászló (Veszprémmegye) községben lakó gazdasági intéző sógoromhoz — otthonamba visszatértem. Szept. 16-ig aggodalom és némi reménykedés között teltek a napok; a hiveim kevésbé folytatták mezei munkájukat a mi érthető is a nagy bizonytalanság folytán. Szept. 15-én újabb főszolgabírói rendelet a község részleges kiürítését — férfiak, állatok és élelmi cikkek — 16-ra kitzte, készen állottunk a keserves távozásra, de senki sem indult. Ennek következtében 17-én a csendőrség a faluba megérkezett, hogy a rendelet végrehajtassék, de a már régóta várt eső hullani kezdett s a lakosok kérésére a csendőrök ez napi indulást elhalasztani engedték másnapig — szept. 18. —. Ekkor már községünkben és a szomszéd falukban katonaság bőven volt és a felvonulás nap-nap után folyt a Szászrégen—Görgényvölgye—Székelymagyaros—Szováta felé vonuló védelmi vonalva. A megérkezett katonai erősség dacára mégis szept. 18-án reggel (Vasárnap) a csendőrség erőszaka folytán megindult a szomorú menet, szekerek felpakkolva, az állatok kisebb-nagyobb csoportokban hajtva, az itthon maradók sirása, a férfiak csüggedt kinézése között. Leirhatatlan az a látvány és az az érzés, a melyet a menekítették nyújtottak; elképzelni sem tudja az, a ki át nem élte, át nem szenvedte!

Én ismét Pókába mentem a hova a tűzérsegi trén egy néhány kocsija szállította ingóságaim és gabonám egy részét. Hálával jegyzem fel Dr. Bergmann Mihály és Fabinyi József tűzérőhadnagyok — az előbbi a polgári életben téglagyáros (Nagymaros), az utóbbi vegyész mérnök — szíves előzékenységét, kik a trénkocsik rendelkezésemre bocsátásával segítettek vagyonom biztonságba helyezésében.

A mint szept. elsején — az első kiürítés alkalmával történt, — úgy a második kiürítés után is a Vajdaszentiványra, Körtvélyfájára távozottak rövid idő alatt visszaszállingoztak éjszaka idején s az elhajtott állatokat is egy pár nap múlva visszahajtották. Természetesen én is hasonlókép cselekedtem.

Szeptember utolsó hetében az oláh ellenség közeledett a fentt említett védelmi vonalhoz és a harc kezdetét vette; október első napjaiban az ágyuzás fokozódott, anyira heves volt, hogy október 4-én kora hajnalban az ágyu dőreje s ennek következtében lakásomnak rezgése ébresztett fel alvásomból. A csata Október 4. és 5-én érte el tetőfokát, a mikor Isten segedelmével hős katonáink az alattomos és gyalázatos ellenséget visszaverték, mely idő után kezdetét vette az oláh front egészének visszanyomása, az ellenségnek drága hazánkából kiszorítása, a mely elég rövid idő alatt történt, tekintve a front hosszúságát.

A közigazgatási hatóság két rendeletét, a mely községünket kétszer bolygatta fel megmagyarázni nem tudom, mert a mikor az ellenség hol állását senki megmondani nem tudta akkor üritik Magyarpéterlakát is, holott a Hargita hegyláncon innen még ellenség nincs, és a mikor 10—12 kilométer távolságban — a Görgény völgyében — foly a véres harc s ha a mieink elvesztik, úgy a Marosszentgyörgynél húzódó védelmi vonalig — lövész árokig — több ellenállás nem lehet, akkor mi Magyarpéterlakán lakók kivétel nélkül, a teljes marha állományunkkal együtt otthonunkba zavaratalanul élünk s csak az ágyudörgése zavarja nyugalunkat?! Megérteni nem tudom, de legyen áldott a magyarok Istene, hogy megsegítette katonáinkat és az oláh ellenség a Görgény völgyén innen nem jöhetett és így ellenség községünket sem látta. Ennek következtében ellenség által sem egyházunk, sem a község lakói semmiben kárt nem szenvedtek.

A 8 napig itt tartzkodó tűzérsegi lőszeroszlop katonái főként takarmányban tettek kárt, a mit a lovaikkal megetettek; aztán a bő gyümölcs termésből bőven használhattak s zugulódás nélkül engedte mindenki, hisz magyarok voltak! A csata megkezdésekor a védelmi vonalon dolgozó hadimunkások, kik onnan a veszélyes helyről elvezényeltettek s falunkban pár napig valának, több panaszra adtak okat nekünk, de a mely panaszunk csak egymással beszélgetésben fordult elő, de hivatalos eljárás nem fordult elő.

A közeli veszedelem a tél beállta előtt elmúlt s nagy a bizalmunk, hogy a jó Isten továbbra is megőriz és megsegíti vitéz katonáinkat,

hogy ellenség lába többé ne tapossa az ezeréves Magyarország erdélyi részét sem. Add Uram, hogy úgy legyen!

Magyarpéterlaka, 1917. évben.

Keresztesi Gyula,

ref. lelkész.

---

8. Marosfalu.

I.

Marosfalu az oláh invázió következtében hatóságilag kiűresített 1916. szeptember 16-án majd kérésre a hatóság még 8 napot adott, a végleges kiűrés azonban csak 1916. október 1-én történt meg.

A kiűrés megelőzőleg összehívtam a presbiteriumot, hogy biztosítsuk az egyház értékeit. Presbiterek közül feljöttek 5-en Rácz Sándor, id. Mészáros Ferencz, id. Bende Ferencz, Rácz János és Demeter József Jánosé. De rögtön el is mentek azzal a kijelentéssel, hogy „Tiszteletes urra bizzuk“ mert nekünk is pakkolni kell. Nem is csodálkoztam rajta bár ugyan az egyház javai felett való őrködés nem csak a papnak a kötelessége, de bizonytalan volt a jövő s mindenkinek első volt a maga dolga, mégis rosszul esett. Így egyedül maradtam kurátor Rácz Sándorral. Minden értékesebb könyvet, kegyzsereket, úrasztali ruhákat két ládában összecsomagoltunk s a községi bíró Tamás Mihály által kirendelt szekeren beszállítottuk Magyarrégenbe, a körjegyzői irodába honnan a főszolgabíró úr Reicher Aladár a községek értékeivel együtt külön vasuti kocsiban Györbe szállította.

Illesse érte köszönet a főszolgabíró urat — ki lehetőleg a fejvesztett körülmények között mindenkin és mindenen segíteni igyekezett.

Az egyház fontosabb értékeit-kötelezvényeket, váltókat-szerződésekét, számadási naplókat, takarékpénztári könyveket, presbiteri jegyzőkönyvet stb. én vittem magammal s őriztem őket mint szemem fényét bár sokszor nagy teher volt.

A mi egyházunkat illeti nagyobb kár nincs. Minden elküldött könyvei-kegyzserei visszaérkeztek és meg is vannak vala-

mint a főtebb említett értékek melyeket lelkész magával vitt. Kára az egyháznak, hogy a 13-ik huszárezrednek a papi istállóba szállásolt lovai a jászolt teljesen megették, hidlások elromlottak s a kertnek kerítéséből a katonák tüzeltek. De ezek mind helyre hozhatók.

A község szekeres gazdái utnak indítottak Mezőörményes felé — de a pár nap múlva bekövetkezett görgényi győzelem után ismét visszajöttek a községbe.

A gyalogosok Dunántulra Moson megyébe vittetek Moson-szentandrás, Boldogasszónfalva, Neszider, Pátfalu községekbe és Sopronba.

A mikor e sorokat írom községünk még mindig hatósági kiürítés alatt áll de azért a gyalogosok nagyrésze is hazaérkezett illetve utban van s pár nap múlva valószínűleg hazaérkezik illetve inkább szönik az egész s fogja folytatni — már a menyiben lehet az ő békés munkáját.

Panaszt azt hallok eleget. Soknak igaza lehet. De ki láthat a lélekbe? De rongyosoknak-éheseknek az intelligens embereket az ugynevezett hivatalt viselő embereket látom és tudom. A köznépet ugyanis az állam ellátta élelemmel és ruhával s meggyőződtem, hogy a mit magukkal elvittek azt haza is hozták. Pénzeiket el nem költötték mert kaptak ruhát-élelmet vagy pedig élelem helyett a napi koronákat s ha valakinek a családja állott 6 tagból az kapott naponta 6 koronát. Ámde a hivatalbeli ember különösen pedig a papok nem kaptak sem ruhát sem élelmet, hanem ruházták s élelmeztek magokat sajátjukból ha ugyan volt. A mi pedig a napi koronát illeti erre vonatkozólag a legtöbb helyen szerették a papokat „köztisztviselőnek“ minősíteni. Bezzeg a „családi és drágasági pótlékok“nál nem vagyunk „köztisztviselők“, gondolkozván rólunk aképpen, hogy mindenkit tartson el a gazdája. Léven pedig nekünk gazdánk a jó Isten, — tehát gondoskodjék rólunk. No de a ki az égnek madarairól s a mezőnek liliomairól nem feledkezik meg; — hátha szegény szolgálit sem feledi el végképpen. Ezeknek előrebocsátása után áttérek saját menekülésemnek történetére.

A nevem Torma Béla, nős vagyok s református lelkész Marosfalfaluban. A meneküléskor volt 3 gyermekem. Feleségemet a negyedik gyermek megszületésétől csak pár nap választotta el a mikor az „oláh“ gyorsvonat sebességgel közeledett. Kétségbeejtő állapot egy olyan embernek a kinek sem ló sem marha fogatja nincs, hogy faluról-falura vándoroljon. Csak az érzi a ki benne van. Én nem kívánom a halálos ellenségemnek sem. Fudottam fűhöz

fához, hogy családomat elvihessem az apósomhoz Dicsőszentmártonba, hogy a feleségem nyugodtan lebetegedhessék, gondolva, hogy nekem azután, mint férfinak „Széles a világ“ csak családom legyen biztos helyen, de fájó szívvvel kell bevallanom, hogy még csak fuvarost sem kaptam, akadt ugyan egy magyar ember a ki 40 koronáért elvitt volna de másnap ez is vissza hozta az általam adott 10 korona előleget. Végre akadt egy oláh asszony a ki vállalkozott a fuvarozásra. Tarisznyáltunk tehát s a szükséges holmit bepakkoltuk és utnak indultunk hatan az egyes rázos szekéren. Szerencsésen eljuttottunk Marosvásárhelyre. Itt megtudtuk hogy Dicsőszentmárton ki van üresítve. Vissza fordultunk tehát a bizonytalannak. Feleségem rosszul lett, gyermekeim kávéért rimáinkodtak s így értünk alkonyatkor Gernyeszegre és itt Nagytiszteleltü Csekme Ferenczné esperesné urasszony szíves volt tejet adni gyermekeimnek. Az Isten áldja meg érte.

Sötét volt mire haza értünk Marosfelfaluba s következtek az újabb tépelődések míg végre a főszolgabíró ur és Szász Márton magyarrégeni lelkész barátom tanácsára vonatra ültünk, hogy menjünk Debrecenbe. Ez történt az első kiűritést megelőzőleg szept. 14.-én. Három nap és három éjjeli utazás után érkeztünk Debrecenbe. Azonban mindenünk ide haza maradt mert nekem vissza kellett jönnöm, hogy legyek a nép körében s mentsek meg a mi menthető. Külöben ez utazásom a következő:

Reggel ültünk fel Szászrégenben és hosszú ut után elértünk Székelykocsárdra. Itt minnen kimélet nélkül kizavarták az utasokat a pályaudvarról de sikerült fognom egy „valakit“ a ki nekem 24 koronába került, s a családommal s nehéz csomagjaimmal az étterem előtt állapodtunk meg. Kis gyermekeimet egy nagy kendőre fektetük, s körülbelül éjjeli 12 órakor befutott a Kolozsvár felé menő vonat tele menekülőkkal. Nosza lett lőtás-futás. A férfiak kiabáltak, a nők jajgattak, a gyermekek sirtak, mikor felhangzott a pályaudvari főhadnagy szava „Senkinek fölszállani nem szabad!“ Igen ám! de az én valakim egy társával megjelent s hatalmas csomagjaimat megragadva vittek bennünket s II. oszt. jegyünkkel együtt bedobtak egy III. oszt. fülkébe, hól oláh szökevényeket kísértek csendőrök. Nem volt itt rang és osztály különbség. Amde főhadnagyunk megsejtvén, hogy némelyeknek sikerült fölszállaniok, — elkezdett kutatni a leszállításuk végett. Az egyik csendőr-ormester reám adta köpenyét és sipkáját, úgy hogy mire fülkénkre került a sor kész csendőr lettem s elhangzott a szó „Szökevényeket kísérünk“ — a kik ott is heverték a pad alatt megvasalva

köztük egy magos gombolós mellényben oláh dászkal — főhadnagyom minden megjegyzés nélkül tovább ment s hosszú várakozás után el is indultunk és más nap délután 4 órakor beértünk Kolozsvárra. Rövid várakozás után tovább indultunk ámde most már I-ső osztályban a mi ismét 10 koronámba került, s hosszú út után megérkeztünk Püspökladányba.

Útközben nagyon sok katonavonattal találkoztunk. A gőzös robogva szállította Erdély felszabadítására, s az orgyilkos kiverésére a magyar s a német katonákat. Hangzott ajkaikon a „Wacht am Rhein“ s a „Kossuth Lajos azt izente“ félelem nélkül vidám életkedvvel, ajkaikon nótával mentek. Nekünk pedig köny gyűlt szemünkbe s áldásainkat küldtük utánnuk, kérve Isten segédelmét megsegítésükre.

Püspökladányban már otthon voltam. Ismét 6 korona és sikerült a vagy ezer méternyire álló Debrecenfelé menő „csirke“-vonatra felülni, a csirke elnevezést onnan nyerte, hogy kabaiszoboszlói asszonyok szokták terményeiket-majorságaikat ezen a vonaton Debrecenbe vinni. Indulás előtt vagy 4 órával ültünk fel. Gyermekeimet lefektettem még oda kalauzoltam, illetve a hordárom egy Csik megyei öreg katolikus papot s Vig nevű szováta tanítót. Szerencsésen megérkeztünk Debrecenbe. Külömben Vig tanító urnak ez uton is szíves köszönetet mondok azért a néhány korty édes italért mely kiéhezett és szomjuhozott gyomromnak jobban esett mint az édes anyám teje t. i. annak idején.

Debrecenben való megérkezésünk után feleségem a sok ki-merülés és izgatottság miatt ágyba került és szerencsésen megszülte negyedik gyermekünket név szerint „Torma Évát“.

II.

Megtörtént az a mit soha meg nem bocsátok magamnak: A lelkiösmeretesség, hogy ne legyek „rosz pap“ hogy legyek a nép között s magamnak is tudjak még valamit menteni, hajtott haza s ott hagytam a feleségemet a gyermek megszülése után pár óra múlva — a mikor az oktan állat sem hagyta volna el s párját — kiteve magamat annak, hogy talán még a temetésére sem lehetek ott. Igaz, rokonok között hagytam, de előtte mégis idegenek voltak, mert hiszen most találkozott velők életben először. Olyan rokonok között hagytam a kik szegénységök miatt inkább tőlünk vártak, mint ők adhattak volna. Meg is éreztem alaposan.

Vonatra ültem tehát és keserves utazás után eljöttem Kolozsvárig. Itt leszállítottak mert nem volt „Passierschein“-om. El-

mentem az ezt gyártó katonai épület elé s itt találtam 100 akra rugó tömeget. Sokan napokig várhattak míg hozzá jutottok. Életemben akkor sajnáltam először, hogy nem hölgynek születtem ugyanis hölgyecskék megszóllítottak soha nem látott katonatiszteket és lévén ezek udvariasak, azonnal vitték őket fel s meg volt a „Passierschein“. Elénk pedig csak a csendőrszurony meredt. Sem időm sem felesleges költségem nem volt akkor, hogy Kolozsvárt időzzek „buson lelógó fejfel“ kimentem a vonathoz s miután Kocsárd felé nem mehettem, az állomási rendőrség segítségével kerülő-utakon felültem egy Várad felé menő üres szerelvény „marha kocsijába“. Két oldalt lótrágya s az üres közepén én egyedül kimerülve, nem épen mondható őszi éjjelen kellemes utazásnak. Váradon átültem egy személyvonatra de megjegyzem, hogy közvetlen előtte Váradvelencén 8 óra hozzat álltunk. Tessék elképzelni várni nyitott marha kocsiban! Azoknak a kik a papok ellen folytonosan idegeskednek ajánlom ez utazást. Mint emlitem Váradon átültem egy személyvonatra és így ismét vissza juttottam Debrecenbe a honnan kiindultam. Vagyis úgy jártam mint a „Mádé zsidó“ kinek történetét azt hiszem mindenki ismeri.

Megérkezésem után másnap a rendőrségre mentem s táviratilag kértek részemre „Passierscheint“. Itt találkoztam Hajduböszörményből beutazó s szintén „Passierschein“ ügyben fáradozó barátommal Sükösd Mihály járai paptársommal. Én otthon lévén, — elkalauzoltam a rendőrségre s elintéztük a dolgát majd ő szépen megborotválkozott s elmentünk a Dréherbe, hol Mihály fizetett nekem egy zónát s azt hiszem, hogy egy pohár sört. Oh Mihály! e tárczád elleni merényletet bocsásd meg nekem! Igen ám! de borjupörkölt helyett nyulpörkölt adtak s ezen Mihály barátom felháborodván ezen kijelentéssel hogy „ide többet nem jövünk“ eltávoztunk. Nem is mentünk sem oda sem másfelé. De nem akarom hinni, hogy a nyulpörkölt miatti felháborodás a második pohár sör előtti mesterséges felháborodás volt. Ugye, Mihály barátom, hogy nem?!

Passierscheinom megérkezett táviratilag négy nap alatt. Én tehát ismét vonatra ültem s akadály nélkül persze lassan eljutottam Székelykocsárdig, de megjegyzem hogy most mikor birtokában voltam a „Passierscheinnak“ senki tőlem nem kérte.

Székelykocsárdon lopva Bissitz szászrégeni könyvkereskedő nőtestvérével egy katonavonatra szálltunk és hajnalba érkeztünk Marosvásárhelyre. Innen tovább nem mehettünk. Gondba voltunk a haza jutás felől a mikor észre veszem, hogy egy vidéki egyes

szekér ott áll az állomásnál, valakinek búzát adott el s azt hozta oda. Megkérdeztem: hová való s kisélt, hogy Szederjesre s mindjárt meg is alkudtunk Szászrégenig 12 koronában. Hallatlan olcsóság az akkori fuvaruzsora időben! ezzel az olcsósággal azóta sem találkoztam. Így juttottunk el Szászrégenig s én innen gyalog Felfaluba.

Alig ültem ide haza pár napot mikor elérkezett a végleges kűrités ideje s mindenkinek távozni kellett a községből. Lakásomba hordták az emberek gabonáikat s azokat feljegyeztem — összeírtam ki mennyi törökbuzát hagy itthon, s kik akartak utazni vonaton.

Ez összeírásnál sok hitványsággal találkoztam. Volt olyan a ki igyekezett többet diktálni mert lemérésre idő nem volt. Mint utólag értesültem állítólag volt olyan a ki bediktált néhány szekér többet holott életében nem kapált. A begyűjtött gabonát átadták a katonaságnak. A tengeri pedig a kinek lakásától el nem lopták — megmaradt. Én itt nem állhatom meg, hogy el ne ösmerjem Tarnás Mihály községi bíró érdemét a ki öreg egyszerű ember létére — a kinek segítsége sincs — egyik fia elesett, a másik fogoly, tölle telhetőleg igyekezett megállani a helyét s engedelmeskedni a ma így s holnap másképpen szóló rendeleteknek, hogy abból a község lakosságának haszna legyen. De hát ő is csak „egy ember“ volt.

Én magam nagyon sajnálom hogy a gyalogosokat vonaton nem vezethettem, de beteg feleségemről s kicsiny gyermekeimről semmit sem tudtam — posta nem járván — s miután megmondtam nem tudták, hogy mikor lesz menekülő vonat, felültem a személyvonatra, hogy menjek családomhoz s gondoskodjam az ellátásokról, s hogy magam valami állás után nézzek „mert könnyű“ a nyomoruságot még nem érzett embernek távol a bajtól, tanácsokat adni és rendeleteket kieszközölni, hogy miként lenne szebb és ideálisabb, de kikergetve az otthonból a bizonytalan jövőnek, — elpusztulásnak hagyni mindent a miért éveken át küzdöttünk — nagy családdal, üres zsebbel más a „valóság“ és ismét más jóllakott gyomorral, dus fizetés mellett, kényelmes szobában az „ideálizmus“! Mi papok is „kisebbeknek teremtetünk az anyaloknál“ s többet bajosan tehattunk vagy tehetünk mint „egy ember“.

Ismét Kolozsvárra érkeztem! Hiába volt minden rug-kapálódásom, hiába mondtam hogy menekült vagyok, hiába mutattam elő igazolásaimat éjjeli időben le kellett szállanom mert nem volt „Passierschein“. S mai napig sem érthettem meg, hogy miért volt

olyan nagy jelentősége, ennek a kis czédulának? Szerény véleményem szerint hosszú évekkel ezelőtt kellett volna szétútni a között a bizonyos „nácio“ között, a kik miatt ma-holnap féltünk Erdélyben magyarul beszélni. Na de a magas politika nem az én mesterségem. Leszálltam a vonatról s nagy sokára sikerült fogynom egy bérkocsit. Velem volt egy zsák, benne egy bődön zsír, paszuly, hagyma, pityóka. A sulyáról nem is beszélek az olvasó kérdezze meg Sükösd Mihály barátomat mert sokszor segített ő is emelni, nevezetesen vele ismét találkoztam Kolozsvárt — ismét a „Passierscheint“ ügyben. Velem volt továbbá egy kézi kosár, s benne az egyház fontosabb értékei — ez minden jövősi menésnél velem volt. Volt egy által-vetöm elemozsiával ezt később el is hagytam s egy kis tarisnya 25 drb. almával.

Mindezeket beraktároztam a bérkocsiba s a ref. theologia elébe hajtattam, de már hajnal volt. Itt a kapus szívesességéből s az én szíveségemből is egy plüss diványos terembe jutottam s lerakva pakjaimat pihenéshez láttam de tekintve a kimerülést ez nem sikerült. Reggel fél 8 óra tájban elmentem Barabás esperes urhoz, hogy érdeklődjék a „Passierschein“ gyártó katonai bizottság után s volt szíves a Nagytiszteletű asszony egy pohár kávéval megkínálni de a mi fontossabb, szeretetet találtam. S esperes ur utasítására elmentem az Ig. tanács irodájába „segélyért“ s kaptam 500 kor. fizetés előleget. Bár ne kaptam volna, mert ezzel több kárt okoztak, mint hasznot. Már-már segély nélkül jöttem el a mikor kijött a püspök ur Őméltósága s az ő kifejezett utasítására kaptam 300 korona segélyt. Köszönet és hálám illesse úgy a püspök ur Őméltóságát mint az esperes urat. Én legalább eltekintve a 300 korona segélytől is, — a püspök ur szíves szeretetével találkoztam s volt alkalmam meggyőződni megértőgyöngédségéről és jóságáról. Barabás esperes ur szíves közbenjárása folytán a „Passierscheint“ e nap alatt megkaptam s tovább mentem, illetve mentünk én és Sükösd Mihály. De immár nem részletezek, Mihály barátom májd megírja ez utat. Megérkeztem Debreczenbe, hol feleségemet még betegen találtam, gyermekeimet meg az új szülöttet egészségesen, magam azonban a kimerüléstől a sok izgatottságtól beteg lettem s 2 hétig feküdtem s állottam orvosi kezelés alatt.

Annyit azonban megjegyzek, hogy leírt utazásaim az utazási költségekkel — élelmi díjakkal stb. mind a saját költségemre történtek a mi a kapott fizetés előleget el is nyelte. Családom 7 hétig volt Debreczenben s magam is az utazási időket s az itthon

töltött pár napot kivéve. De egész nyugodtan ott lehetnénk ma is, hiszen a község hivatalosan még mindig ki van üritve.

III.

Hallván a szállongó jó híreket, november hó elején már mindent elkövettem, hogy hazajöhessünk. Egyik rendőrkapitány útján ki tanuló társam volt, sikerült igazolványt kapni mint szászrégeni papnak. — Szászrégenig mert a szászrégeni felsőjárás ki volt véve a hazatérés engedélye alól. Utnak indultunk tehát találmra s három nap és három éjjel értünk haza. Ez utazás ingyenes volt, azonban a folytonos pénzelésekkel s az élelem vásárlásokkal költségem kitett 100 koronát. Pénzelní pedig muszály volt, mert különben ma is Kolozsvárt ülnénk s enni is kellett mert sem Püspökladányba sem Váradon sem Kolozsváron sem Kocsárdon nyomát sem találtuk az úgy nevezett visszatérő menekülteket tápláló állomásoknak — legalább mi nem — drága pénzért igen, kaptunk enniyalót.

Érdekes volt különösen a Kolozsvárt eltöltött éjszaka, (a váróteremben) nem volt itt sem osztály különbség. Mindenki a II. oszt. váróterembe toltult abban a reményben, hogy a vonat induláskor ezt nyitják ki előbb. Körölből 300 an voltunk benne. Mi is ott hevertünk a padlón apróságainkkal. Óriási nehézségek között sikerült egy fél liter tejet kapnom gyermekeimnek a vendéglőstől. Szegényeknek nagyon jól esett. Torma Éva ujszülött ónagysága úgy nézett ki mint a penész bogár mert az édes anyjának koplálás és izgatottság miatt nem volt elegendő teje s fürösztés hiányába pedig ellepte a „kosz.“ De Istenek hála helyre jött s van egy hadi gyermekünk — egy igazi hadi emlék drágább minden más emléknél — legalább nekünk. A jó Isten tartsa is meg.

Megérkeztünk Székelykocsárdra. Kimérölve éhesen üldögettünk az étteremben. Három adag sültet rendeltem de éhes apróságaink egy-kettőre megfosztottak bennünket tőle. Itt találkoztam sövényfalvi pap barátommal Rákosi Dezsővel, ő is hazafelé igyekező s előttünk a nagy kérdőjel, hogy miből fogunk élni, s mi maradt meg nekünk? Itt tapasztaltam hogy a jó tett meghozza jutalmát. Egy szép fiatal uri nő állott a hátam megett s miután tudtam, hogy ülő helyet nem lehet kapni, udvariasan felajánlottam a széket melyen ültem amit látható örömmel fogadott. Férje egy nagyváradí vasuti tisztviselő bemutatkozott s miután megtudta, hogy a sok apróság az enyém, s megtudta hogy a felszállás nehézsége szomorúsággal tölt el, bennünket eme szavakkal

„Ne busuljon tisztelendő ur, mindjárt felszállunk mi* ölébe vette egyik gyermekemet — felesége a másikat, feleségem az öbelit s én a fiamat s az állomás háta megett elmentünk a messze fűtőház előtt álló üres vonathoz és elhelyezkedtünk. Még a mozdony sem volt befűtve, de Istennek hála helyt voltunk. Hosszu várakozás után indultunk el és reggel értünk Szászrégenbe. A kimerülés szót már nem is használom mert állapotunk ennél több volt, valami lethargikus szerű állapot. Szászrégenből egy Teutsch nevű fiakeres 12 koronáért küldött ki Felfaluba.

Haza értünk és mit találtunk? Mindennütt, mindenkinél a kárt.

A községbe absolute nem lehetett semmit kapni. Nekem pedig semmim nem volt. Egy jó asszony Nagy Józsefné hozott egy üveg eczetet — sőt, tőjást s gyermekeimnek egy kis lángost. Buzának, lisztnek hire-hamva sem volt s ma sincsen.

Menekülési károm a következő:

1. 65 drb. aranyparmen-batul-ponyik stb. almafának a termése mely béke időben is szép jövedelmet biztosított legkisebb mennyiségben becsülve 10 méter mázsa, mai piaci ár szerint értéke 1000 korona;
2. négy szekér sarju, 2 szekér széna, 2 szekér szalma piaci értéke 1200 korona;
3. volt két szép disznóm s beadtam az Éltesítő udvarnak őrzés végett ők eladták 206 kor. a kettőt, hazaöttem s egyet vettem 340 koronaért. Itt csak a pénz különbséget számítva 134 korona;
4. Husz véka pityoka mai piaci ár 160 korona;
5. Egy mázsa paszuly 100 korona;
6. 16 véka vetőmag 64 korona;
7. Egy függő lámpa 100 korona;
8. 4 párna és egy gyapju paplan és különféle fehéreneműk 300 korona;
9. 60 darab majorság ennek mai értékét nem is igen lehet számítani 300 korona;
10. egy szekér káposzta s az összes kerti vetemények úgy hogy még magnak sem maradt meg semmi s az összes konyha edények és faedények is 400 korona.

Ezek mellett elment a fizetésem is, fizetés előlegem — a megtakarított kis pénzecsském az idegenbe élés miatt olyan dolgokra a miket ide haza nélkülözhattünk volna, de meg kellett venni, mert ott szükségünk volt reá mint pl. a ruházkodás s családom

élelmezése. Most itt vagyok semmi nélkül. Buzám nincs, lisztsem nincs, egy szóval kenyerem nincs. Egy véka buza nagy titokban 26 kor. Van feleségem és négy gyermekem. Magamnak egy pár czipő 100 kor. s családom tagjainak mind ruha és czipő kell, mert állásom megkívánja, hogy ha éhezünk is, de rongyosok ne legyünk. Naponta 2 koronát fizetek tejért. Disznóm nincs — marhám, lovam nincs az állattartó papok sorába nem tartozom. Igaz, van kanonika földem de háboru jövéen ide marhákat szerezni nem tudtam s ki van adva évi 450 koronáért. Mindössze 5—6 hold van a kezemen s ez is állandóan felibe munkálódik. Így kevés készpénzből kell vásárolnom és élnem.

A káromat, hogy mikor, s egyáltalán megtérítik-e bár a maximált áruknál — a maximálás árban is a jó Istén tudja. Ugy látszik nem sietnie vele vagy végleg elmarad. Kellene a segítség, kellene a segély! De egyházi hatóságom is a helyett, hogy megkérdezte volna „Eb vagy kutya tudsz-e élni?“ express sebességgel fogott az 500 kor. fizetési előleg levonáshoz. Bizonyára ők tudják hogy miért tették. De különös dolog, hogy míg az utkaparától elkezdve a legelső tisztviselőig családi és drágasági pótlékok alakjában mindenki bőven élvezi a magyar állam támogatását addig a magyar egyház magyar papjainak semmi vagy csak alamizsna jut — mintha bizony mi értéktelen semmik lennénk — pedig mi is munkáljuk hazánk javát ha mindjárt az Urnak szőlőjében is — mi is nevelünk a hazának fiakat és leányokat, jó magyarokat — még pedig elég szép számban, mert nálunk papoknál s különösen a papnéknál ösmeretlen és nem divik az „egyke“ rendszer, vagy talán a családi pótlék megadásánál éppen ez a riasztó!?

Bizony-bizony én is oda jutottam, hogy kíváncsian várom a csodát, mely nyomoruságomban egy kis segélyt juttatna. S ha ez a csoda következik, alázattal kérem az olvasónak ki elsősorban a Nagytiszteletű Esperes ur: lesz szives jó indulatát, nem csak a magam, hanem a családom nevében.

Íme a község kiűritésének és saját menekülésemnek rövid leírása. Író ember nem vagyok. Nem is próbáltam soha. Megírtam az esperes ur számára, mert sejtem, hogy írói lelkének szüksége van az adatokra. Megírtam az én meggyőződésemet és az én élményeimet.

Befejezésül csak ennyit: A háboru szörnyűségei közepette egyik ember meggazdagodott a másik rovására. Gomba módra támadtak az üzerek s lettek belőlük milliómosok kisebb és nagyobb kaliberekben.

De az erdélyi menekülés felkeltette az ember lelkében szunyadó minden gonosztságot. Láttam, mint igyekezett az ember meggazdagodni a másik nyomorúságából. S mint cselekedtek az emberek jót csupán azért, hogy maguknak tetemes hasznót huzzanak belőle; elfeledvén a szentírás intő szavait „Ne nézze ki-ki csak a maga hasznát, hanem nézze egyebeknek hasznokat is” mert „Mit használ valakinek, ha egész világot megnyeri is ha lelkében kárt vall.” Mind ez csak az én csendes szemlélődésem. „Az Isten majd megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint.”

Adja a kegyelemnek Istene, hogy ez még egyszer meg ne történjék. Adjon immár békességet hazánkban, — erőt mindnyájunknak, hogy feledve a keserves időket, — megifjodott erővel igyekezzünk lerakni úgy hazánkat mint református anyaszentegyházunk ujalapjait s építeni a falakat hazánkban és anyaszentegyházunknak erősségére és felvirágozására.

Marosfelfalu 1917. március 5

Torma Béla
ref. lelkész.

---

9. Maroshéviz.

Felzaklatott lelkünk tele van most is a menekülésünk borzalmas napjainak fojtó impresszióival és a bizonytalanság nyomasztó érzésével. A mi vándorlásunk, megpróbáltatásos otthontalanságunk históriája nem zárult még le; a háboru által okozott káraink helyrehozatala — még a romok eltakarítása is — csupán jószándék s égő vágyakozás; a veszedelmes frontközelség, a minden ingó vagyonunkból való kifosztottság szomorú valósága, a lakóhelyünknek minden más helynél nehezebb megélhetési viszonyai s hiveink számottevő részének még mindig idegenben való szétszórtsága kihűlt tüzhelyünkhöz, feldúlt, megrabolt hajlékunkhoz nem engedett vissza, csak közelébb hozott. A történet megírása ezért nehéz! Eljön-e valaha az a minden fájó emléket elfedező nyugodttság az életünkben, a mikor a historikus objektív nézőpontjából emlékezhetünk s beszélhetünk egész életünk e legviharosabb eseményeiről? Eljön-e? Ha igen, mikor?!

A szolgabíró átirata.

Az erdélyi lakosságot ért, soha ki nem pótolható veszteségekért — köztudat ez — a léhán fölületes, sőt bűnösen könnyelmű hatósági biztatások és ijesztgetések viselik jó nagy mértékben a felelősséget. Augusztus 28-án, tehát az oláh betörés első napján volt kiszállandó Maroshévizre az a megfenyítő bizottság, a mely a holmijait postán vagy vasuton elküldözgető, vészhiert terjesztő hazaárulókat példásan megbünteti. A helybeli szolgabírói kirendeltségtől augusztus 23-án érkezett hozzám egy olyan tartalmu megkeresés, hogy Romániával nincs semmi baj és hiveimet minden módon igyekezzem megnyugtatni, nehogy marháit potom áron, lelkiismeretlen kufároknak elprédálja. — Ilyen előzmények után lehetett-e vagyonunknak idejekorán való megmentésére gondolnunk?

Felejtethetlen dátum.

Mint a mohamedánusnak a „hedzsra“ — nekünk is állandó dátum marad életünkben a menekülésünk napja. Augusztus 29-én reggel, amely egy szörnyű izgalmak közt átvirrasztott éjszaka után, a mi életsorsunktól úgy elűtő fényességgel, derűsen virradt fel reánk, — a piacon tolongó lakosságot dobszó hívta fel, hogy meneküljön mindenki, ahová tud. Úgy terveztem, makacs rászánt-sággal azt akartam, hogy lakóhelyemet azt a havasi kis templomot, a melynek a képe minden utazásomban, mindenhova elkísér, a parochiámat, a melyet tiz küzdelmes esztendő allatt annyi gonddal, verejtékkel olyan szépen rendbehoztam, a kertet, melynek minden bokrárt-fáját magam ültettem s ápoltam, — el nem hagyom. A kis familiámat: feleségemet s kis fiamat elküldöm jó nagy távolság biztos védelmébe, magam pedig végig a helyemen maradok.

Egy bámulatós asszony.

Szász Domokosné öméltósága beszélt le elhatározásomról s bizonyitgatta a szándékom életveszedelmes komolyságát. Kora hajnalban, gyalog érkezett meg hozzánk Borszékről, egész éjszaka utban volt, hogy a vasuti állomást elérje. Eső verte, bokor megtépte, czipői szétmentek, 26 kilométert gyalogolt ez a törékeny, aszthmás, gyöngye szervezetű, magas életkoru, de bátor lelkű uriasszony.

A havas népe menekül.

A kép, mely kétségbeejtő erejével elénk tárul, izgalmas hatásával lever, — a sokszor leirt, sokszor elmondott, borzalmas népvándorlás. Lovas- és ökrös szekerek végeláthatatlan hosszú sora, chaotikus összevisszaságban megrakva mindennel, mit ijedt kapkodás komikusan, összeválogatott, a legértékesebbnek s leg-

szükségesebbnek ítelt. Csoda-e hogy fali órát, tükröt, képet, cimbalmot sokat láttunk, de otthon maradt a disznó, szabadjára engedték a tehenet, kamrába hagyták a zsák lisztet! A ki csak gyalogszerrel futhatott, — a malacát hajtja, húzza hosszú kötélén s sok, nagyon sok a mezitlábas gyerek. Már nem is sirnak: a kétségbeesés forró izgalmában már a könnyek forrása is kiapadt!

Nekünk is mennünk kellett. Látjuk, hogy nem vak láрма már, nem ijedős pánik ez a rémitő futás, a maradás erős eltökéltségét. A „nekem már minden mindegy“ lethargiáját az élet-megmentés mindenén diadalmaskodó ereje váltja fel. Nem gyáva ijedelem, de megdöbbenő valóság hát, hogy Oláhország prédára leső vadállatként, éjszaka reánkcsapott. Mit tehet már itt egy magyar kálvinista pap!

De még várok, hátha megjön nemsokára a mi védelmező hadseregünk, hogy visszaüzze a hír szerint már „Székpataknál“ előretörő ellenséges csordát. A feleségemet s kis fiamat szorongó érzékek közt kikisérem a vasuti állomásra. Én majd később, 2—3 nap múlva megyek, ha elfordíthatatlan lenne rólunk a végzet, — addig még megmentek, a mit lehet, biztos helyre helyezek a keserves lemondások árán, szűkös jövedelmemből szerzett értékeinkből.

A cseh élelmezési főhadnagy.

A hat disznómat, a melynek a meghizlalására szükséges tengeri-készlet is már ládákban állt elrakva — bele fektettem egy félévi kongruámat — akartam legelőbb a katonaság gazdasági tisztjénél értesíteni. Nagy vásártartás volt a piactéren s az állomás mellett, óriás mennyiségű kínálattal, mindenki szabadulni akart most az állataitól. Öt forint egy ökör, három forint egy disznó, — ennyit ígért s ennyit adott a cseh élelmezési főhadnagy. — Ott hagytam szabadjukra az udvaron a hat disznómat . . . később mennyit ácsorogtunk $\frac{1}{4}$ -ed kg. zsiradékért!

A székelv állomás-főnök.

A feleségem s kis fiam zsufolt deszkaszállító vagonba szállanak, megszámitva 79-en voltak rajta. Elférnek valahogy, csak két kis kézitáska minden podgyászuk. Én az állomásfőnökhöz folyamodom, hogy három becsomagolt ládát: egyik az egyház-ládája, benne anyakönyvek, klenodiumok, másik kettőben fehérneműnk és sok, nagyon sok élelmiszer (nagy bádog zsir, liszt, szalonna, cukor, 12 kg. kávé, stb.) elküldhessek. Nem jellemzem itt a főnök hazafiátlan s lélek nélküli eljárását érdeme szerint való epithetonokkal, csak idézem a kérésemre sok tanu előtt adott, hangos válaszát: „Egy lelkiatya tudhatná, hogy ilyenkor nem

ládának, hanem asszonyoknak s gyermekeknek kell a hely." Pedig mennyi volt az üres kocsi még s mennyi hely! Egész külön kocsi jutott azoknak, a kiket a főnök szívesége „önzetlenül" kiválogatott.

A pince a legrosszabb védelem.

Déli 12 órakor megy az utolsó menekülő vonat, jár szájról-szájra a hír, a ki azzal el nem utazik, itt maradj, délután már az állomás épületét is a levegőbe fogják röpíteni. A vonatra fel nem adhatott három értékes ládát két katonával a pincébe levitettem s egy nehéz nagy láda alá ásott gödörben helyezték el az ekklezsia ládáját. Jó helyen lesz ez itt, vélekedem némi megnyugvással, ki keresne pincében ilyen nagy értékeket? A pincéket fosztották ki legelőbb, hallottuk később, mikor november végén otthonjártunk. A mi elrejtett három ládánk tartalmából sem maradt semmi, csak egy urasztalt terítő letépett, rothadó káposzta s krumpli közt szétmállott csipkeshéle.

Nem várt találkozás.

A feleségemtől s kis fiamtól d. e. 10 órakor úgy bucsuztam el, hogy majd Nagykörösön találkozunk, ha nekem is utánuk kellene mennem. Délután 1 órakor indult el a magunk utolsónak jelzett vonat, (még szeptember 2-án járt a vonat, az oláh katonaság csak szeptember 7-én vonult be Maroshévízre) nyitott deszkaszállító kocsik. Utitársaim voltak: a róm. kath. plébános, az áll. isk. h. igazgató és egy vándorszínész-csapat. Estig, 7 hosszú óra alatt, megtettünk Palotailváig 22 km. utat. Ott várt reánk még egy „száz tengelyes" menekülő vonat, rajta a már legalább Kolozsvár felé közeledőnek gondolt kis familiám. Átültem hozzájuk s a viszontlátás örömeiben nagyobb türelemmel tudtuk folytatni keserves utunkat.

Marosvásárhely is megmozdult.

Az első jelentősebb állomás, mely Maroshévíztől csak 100 km. távolság, de kinos-keserves útja 32 nehéz órát vett el az életünkől. Zsufolt, izgatott, ide-oda futkározó, óriás tömeg mindenütt megmozdult az egész erdély. Mint a vízbefuló kétségbeesése szilárd támasznak becsül egy uszkáló deszkadarabkat is, — a pánikszerűen menekülő néparaadat formális ostrom alá vesszi a menekülőknek már a kiindulási állomáson is veszélyesen túltömött vonatát. Mint a szűk medréből kiszabadult vizár ellenállhatatlan erővel ösönlí el a sík mezőit, — itt is felszabadultak az életmegtartási ösi ösztönök: drága toaletes asszonyok, leányok, divatosan öltözött urak küzködnek egymás közt az ökök s a könyök nyers erejével egy álló helyért s a legtöbbjük ... lemarad. A hatóságilag

kiürített helyek vándorló lakossága egy perczig se hagyhatja el a vonaton okkupált helyét, még Kolozsvár állomása is egy kitörni készülő méhraj izgalmaiban mórailik. —

Kedd déltől szombat estig.

További utunk is egy szomorú, saját sorsunk s nemzeti létünk miatt való aggódalmakkal teljes, nehéz megpróbáltatás. A két-ségbeesésig lenyomott hangulat mellett, éhezünk az uton. Nagyváradig, tehát péntek reggelig, a félnapokig veszteglő vonatunk mellett elterülő kukoriczás tábláknak jogtalanul elsajátított s a mozdony üstjében félig megpuhult termése volt az egyetlen táplálékunk. Elég volt ez is: a szomorúság elnyomja az étvágyat, még a kis gyerekek is panasz nélkül tudtak nélkülözni.

Az üzlet feltalálja magát.

Jellemző adatképen jegyezzük fel, hogy a háború reálítását, erkölcsnemesítő, lélekfinomító hatását, altruizmust termelő erejét deklamáló filozófia a mi menekülésünk alatt is milyen csufos czáfolatokat kapott. A vasuti állomások éttermei zsufoltan hemzsegték a lerongyolt, kiéhezett futók százaitól s a konjunkturás élelmesség hihetetlen, megfizethetetlen árakat vett a nem emberi táplálkozásra méltó produktumaiért. A kolozsvári restaurációban pl. 4 kor. volt egy 8 dekás, igen bizonytalan kinézésű marhahus-szelet s 3 kor. egy omlette-nek nevezett habarcs-parány. A püspökladányi vasuti vendéglős magyar keble is ilyen olcsón könyörült a mindenéből kifosztott erdélyi utasokon. Nem hallottuk, hogy de csak egy hajuk szála is meggörbült volna ezeknek a pánik által meg nem zavarodott pióczáknak.

Virágosvölgy.

Az elnevezés sokszor nem fedezi a tények valóságát: vajjon miért is kapta az a terméketlen, köves kopár, még esős nyáron is kiégett, fodroshátú mezősegi hely a „Virágosvölgy“ sokat ígérő nevét. Nincs itt virág semmi, még fa is csak elvétve akad. Talán Virágosvölgynél láttuk a leglesujtóbb menekülési képet: ahol a vasuti pálya nagy ivekben kanyarog fel a hegy éle felé, — három óriás hosszú menekülővonat czammog egymás után, megrakva a hőségtől eltikkadt magyar utasokkal. Egész erdély megmozdult, menekült a földkerekség leghitványabb nációja elől.

Csuti Laji.

Ennyi leverő, szomorú kép után hadd álljon itt egy derűs, de jelentéktelen kis epizód is. Székelykozsárdtól Nagyváradig egy székely vasuti pályafelügyelőné szivessége adott számunkra — igaz, hogy szűkre szabott-helyet a maga marhaszállító, de külön

kocsijában. Bizony a vasutisták nagyrészt mindenüket megmenthették, a mi szállásadó asszonyunk is felrakta minden butorát, még a szobadisz czimbalom se veszett oda. Az utitárs vasuti pályamunkásné öt esztendőös kis fia azzal ébresztett fel kora reggel a nehéz álmunkból, hogy mindkét lábával jó erősen belenyújtázkodott a czimbalomba. Őt nem zavarta a diszonánia. De még a tanítónk sem a fülét fogta, pedig ő kántor volt valaha Magyarlapádon.

Keserü a kegyelemkenyér.

A mezők liliomára s az éhes holló fiaira való krisztusi hivatkozással ellentétben Erdély népe a háboru alatt, minden más időket felülhaladó bőséggel, gondolkodott az elkövetkezendő szűk időkről. Mindenki szokatlanul gazdag élelemkészletet gyűjtött s a kinek talán azelőtt még egy kis malacza se volt, — az oláh betörés idején legalább két disznó hizott a portáján. Mimagunk is szükségleteinket jóval meghaladó módon igyekeztünk kivédeni a kiéhezett elleneséges fegyvert s szűkös jövedelmünkől egy kisebbszerű bolt raktárát gyűjtöttük össze kamrában, pinczében, padláson. Zsir legalább két eszendei szükségletre, kávé, liszt, kásák, fűszerfélék nagy időre előre beszerezve. S mindent otthonhagyunk. A lelkiismeretlen hatósági biztatások, sőt fenyegetésig fokosződó tilalmak miatt nem küldhettük el előre keservesen gyűjtött értékeinket, odaveszett minden készlet, a melynek a birtokában nyugodtan nézhettünk volna a szükség idejére. És amikor menekülő utunk negyedik napján a nagyvárad állomáson ajándék-élelmiszerekkel látott el minket a jótékonyság, — meghatottságunkban, elhagyott javainkra is gondolva, vissza nem parancsolható erővel tört ki szemeinkből a könny, hogy Istenem, mire is jutottunk!

Nagykörösön.

Utunk célja, nem . . . . czéltalan utunk vége ez a szép, tágas, gazdag alföldi város volt, kálvinista szent hitünknek is hegyen épített városa. Szombaton estére jutottunk el eddig, itt is nagy népsokaság várta a menekülők vonatát. És ne emeljünk panaszt a messzire eső külföld ellen, hogy geográfiánkat nem tudja, népünket, nyelvünket, szokásainkat, történelmünket, vágyainkat nem ismeri: bizony a nagy magyar alföld sem ismeri Erdélyt. A mint a jól táplált, büszke magyar civisek nyüzsgő tömegében kiszálltunk a vonatunkról, — az anyanyelvünk felől érdeklődött legelőbb is a kíváncsiság. S milyen nagy volt a meglepetés, hogy mi is magyarul beszélünk, pedig hát erdélyiek vagyunk. Az alföldi intelligencia járt az erdélyi városokban, fürdőkön, de a tágas rónák jámbor népének fogalma sincs Erdély felől. Erről a vadregényes

bérczes, kedves, drága szép Erdélyről, a melynek szintén szent minden porszeme, mert honfiak vére öntözte s a mely most vad oláh hordák vértől ázott bocskorainak a nyomától piroslik!

Óh bizony nehéz megpróbáltatást mért reánk az Isten! Kezünkbe adta az egymást érő szenvedések keserű poharát, hogy szinte a fenékgig ürítsük ki azt s vállainkra olyan súlyos keresztet rakott, hogy már-már leroskadtunk alatta! De a mikor nemcsak individuális fennmaradásunk, hanem a nemzetünk sorsa miatt is közel voltunk a kétségbeeséshez — csüggedő lelkünket mindenkor megvigasztalta Ő' a kiben mi bízunk eleitől fogva!

Nagykörösön is akadtak jó emberek, a kiknek nyugodalmas közellétében a mi meggyötört, sokat vesztett életünk is megtalálta a feledés mámorát s pótolhatatlan veszteségeink fölött való bánatunk sokat vesztett erejéből. Megvigasztalódott, újra éledt a lelkünk s egy pár rövid hét leforgása után már én magam is hirdethettem az ígét a körösi nagyon szép, méltóságos templomban a háboru által megszokott szíveknek: „A kik az urban biznak azoknak ereje megújul“. — Nagykörösön különben, ahol december 10-ikéig tartózkodtunk, középiskolai tanulók privát-oktatásából tartottuk fenn az életünket, a mely különben csak a pusztta létfenntartás igényével birt. — Voltak itt is jó emberek s Nagykörösről való jó emlékeinket,—a kis fiam sirva vált meg a képezdei mintaiskolától — tartósan meg fogjuk őrizni.

Hir a falunkból.

Maroshéviz felszabadulását 1916. okt. 11-én adta hírül a hadi jelentés s én azoknak az izgatott érzéseknek a leírására, melyek lelkeinket azokban a napokban elfoglalva tartották, nem merek vállalkozni. A lakosság visszatérhetésére — ideiglenesen — november közepén engedély adatott, de nekünk már elébb is eléggé tiszta képét adta a falunk s a magunk szenvedett kárainak a járási főszolgabíró levele, hogy a község központja leégett, a parochiám megmaradt, de a berendezéseket tönkretették vagy ellopták.

Honvággy.

Világos tudatában voltunk a háborus utazás folytán reánk várakozó minden fáradtságnak, vesződségnek, törődésnek, elképzeltük a pusztulást, a mit községünkben, egyházunkban s ebben nekünk az oláhok betörése okozott, mégse tudtuk bevárni Nagyörösön a visszatelepítésnek akkor még igen messzi távolban látszó idejét. Az éjszakák, mik a főszolgabíró hiráda után reánk sötétedtek, nem akartak álmodni hozni az akármilyen szomorú valóság látására vágyó szemeinknek. Az álomtalan nyugtalanságok után —

3 és fél napi fáradságban és kényelmetlenségben minden reánk parancsolt lemondást feltűmulva, utazással, november 27-ikére megérkeztünk haza. —

Ofthon.

A Maroshévízen tapasztalt pusztulás aztán nagyobb volt a képzeletünknel, nem hittük, hogy alig két hét (annyi ideig volt benne az oláh-katonaság) leforgása alatt úgy tönkretehesen mindent a háború s hogy a még megmentethőnek gondolt vagyunkból mit szükös jövődelmünkől, szorgalommal magunknak gyűjtögettünk, legsivárabb értelmében a szónak: semmit meg ne találjunk többé! Ahogy szorongó kíváncsisággal a vasuti állomásról, le- s telvonuló trénszekérsor közt, a falu felé megindultunk, minden lépésre ujabbs elszomorítóbb meglepetés fogadott. A hidak mindenütt felrobbantva utszéli sánczok üvegekkel, tört edényekkel, butordarabokkal, kifurt pénzes szekrényekkel, mindenféle háztartási tárgyak roncsaival eldugva, hogy emiatt cipőinken felül érő a sár. A falu nevezetességét képező nagy fűrészgárnak csak a helye maradt, a piactér emeletes házai helyén csak kormos romok meredeznek, az egyszerűbb földszintes házak ablakain löfejek nyulnak ki a folyékonyá higult utczára. E megdöbbentő látványok után már semmi jót nem remélő érdeklődéssel fordulunk a templomukhoz . . . Ajtója kiszakítva, kerítése lerontva, minden ablaka kitörve, a toronyzsalai leszakadóban nyikorognak a téli szélben, tornya üres. Kivülről ilyen siralmasan néz ki szent sionunk, a belső képe még szomorubb. A diszes plüs-takarókat letépték, elhordták, az Urasztala hiányzik, a szószerk karfája erős ütéstől kitörve, a szép új harmonium (a borszerki szórvány harmoniumával együtt) eltűnt, a padlón szétszórva a biblia néhány bemocskolt lapja s bokáig érő szalma- és szemétrakásban egy néhány széttépett énekeskönyv.

„Hodaie.“

Ez a szó magyarul „puszta hely“-et jelent. Olyan rideg, kiászott, terméketlen, hasznót nem hozó legelőt, a mely felé nem vonzódik étvágyas ingerrel az állat, de kietlenségét az emberi hajlandóság is kerüli. Irva található pedig ez az oláh szó a maroshévízi kirabolt, diszeitől megfosztott, beszennyezett kis templom prédikáló széke fölött, a sokat olvasott, hivalkadó „Románia mare“ felírás mellett. „Hodaie“ lett abból valóban. Nemcsak a mistikus, babonás, korlátolt oláh képzelet előtt, hanem a magunk nemes egyszerűséget, tisztaságot szerető, lélekzavaró ceremóniákat kerülő, puritán izlése szerint is. Milyen drága volt nekünk az a havasi, kis magyar templom, a szeretettel rápazarolt munkánk s a benne

töltött boldog órák kedves emléke milyen felbecsülhetetlen értéket kölcsönzött annak! A Bánffy Dezső hitbuzgósága s erős nemzeti politikája adott a mi Sionunknak életet s a forгатagos háboru hogy elsőpörte innen a családiasan összeszokott hivek zsoltáros énekének hangját! Minden tönkrement, elveszett, a mi nekünk drága s minden meggyaláztatott, a mi szent volt.

A parochia.

Jövőre is megfejthetetlen problémánk marad, hogy községünk kirablásában a betöréskor visszavonuló cseh katonaság, vagy az otthonmaradt lakosság (a magyarok, néhány ember kivételével, mind elmenekültek, de az oláhok közül nagyon sokon otthon maradtak, közülük hatvan család, jól megrakodva, ki is szökött a kivert oláh katonasággal) közül melyik vette ki jobban a részét. Talán — s a sok ellenmondó találgatásból ez a valószínűség vonható le — a cseh katonák okozták a legtöbb kárt s olyan falánk mohósággal raboltak, mintha ellenséges területen lettek volna. Az oláh katonaság — ez a közvélemény vidékünkön — felszabadítani magának megtartani jött Erdélyt, tehát nem is rabolt. De akár-melyik rablót érje is az embertelen elsőség átka, — szomorú valóság, hogy galádul alapos munkát végeztek. A papi lakást teljesen kifosztották, a még megtalált 2—3 butordarabot is kijavíthatatlanul megrongálták, tükröket, ablakokat betörték, a divánokat felhasítva a lakásból kihordták, a kerítésekef ledöntötték, a parkirozott udvar diszbokrait összetiporták, a kályhákat is összetörték, a papi hivatal egész levél- és okmánytárát, minden könyvet, képet a szemétdombra kiszórtak, a pinczében elrejtett egyházládát, az anyakönyveket, klenodiumokat, a mi becsomagolt értékeinket, sok élelmiszereinket, ruháinkat, ágy- és fehérneműinket mind-mind elrabolták. Az oláhháboru által az egyházat sujtott kár összege — hivatalos kimutatásba foglalva — 14,440 kor., a magam, minden kártérítés mellett is helyrehozhatatlan vesztesége 35,383 kor.

A gödemesterházai és palotailvói filiák harangjait — hatósági értesítés szerint — a mi katonaságunk szedte le. A filiákban kevés a kár, de a borszéki szórványt — aranykönyve és harmoniuma veszet el — elég tekintélyes kár sujtotta.

Vissza Nagykörösre.

Maroshévizen akkor, november végén, még a legprimitívabb megélhetési lehetőségek sem voltak feltalálhatók, egyetlen bolt nem volt, a lakosság 95 perczentje még csak nem is gondolt a visszatelepülésre. Ilyen körülmények közt nekünk sem lehetett ott megmaradnunk és mert a lábajom gyógykezelését sem lehetett

tovább hanyagolnom, (a menekülés izgalmai nagyon fokozták a betegségemet) pár nap múlva — újra csak 3 és fél napi nehéz utazás után — visszatértünk Nagykörösrre, hogy onnan. aztán Budapestre költözködjünk fel.

Budapesten.

Ezt is meg kellett próbálnunk, a háboru által annyira súlyosabbá nehezült fővárosi élet minden baját, gondját, nélkülözéseit, durva közönyét, lelketlen uzsoráját, lakásmizeriáit, az életszükségleti cikkek nehéz beszerzésével járó, tülekedő ácsorgást, a háborus Budapestet. — De a hálátlanság bűnébe esnénk, ha csupán panaszkodnánk. Mert bár nagyon keserves napokat is éltünk át itt, de közel hét hónapra terjedő pesti életünkben sokkal több a most is visszakívánt, kellemes esemény, mint a kellemetlen emlék. Gyógykezeltetésem mellett módom és alkalmam nyílt megfelelő mellékfoglalkozás vállalására is és a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában töltött idő, az ott levő tudományos körben való életem soha el nem felejthető emlékeim maradnak. Zajós, sok pénzbe kerülő mulatságokat nem kerestünk, nem is kereshettünk Budapesten, de a menekülésünk s veszteségeink miatt való szomorúságunkat sokat enyhítette a sokféle: tanulmányos és nemesen szórakoztató alkalom. A Lorántffy Zsuzsánna-egylet, Bethánia-egylet, Keresztyén ifjusági-egylet rendes összejövetelei, a melyeknek állandó látogatói voltunk, — új vallásos és egyház-építő perspektívát tártak fel előttünk s mi hálával emlegetjük a Gondviselés kegyét, hogy ez egyesületekkel minket megismertetett.

Gernyeszegen.

Menekülésünk, vándorlásunk, otthontalanságunk története nem zárult még le; a veszedelmes frontközelség, hiveink jelentékeny részének még most is szétszórt állapotban való távollakása csak közelebb hozott lakóhelyünkhöz, de kihűlt tűzhelyünkhöz vissza nem engedett. Minden vasárnap beszolgáló papja vagyok még e történet megírásakor a maroshévi körlelkészségnek. És a mint a háboru hogyan — s miként leendő végét sűrű, átláthatatlan homály fedi, — a mi végleges visszatelepülésünk ideje is egy rajtunk kívül eső Hatalomtól függ.

Gernyeszeg, 1917. július 1.

Pálffy Endre,
maroshévi ref. lelkész.

10. Marosjára.

1917 aug. 27 mint Erdély keleti részén fekvő minden községre úgy Marosjára község lakóira is emlékezetes lesz hoszú időn keresztül, mert ekkor történt Románia hadüzenete. Aggódalommal teljesen lestük a híreket, melyek egymást megelőzve mind kétségbe ejtőnek tüntettek fel védtelen Erdélyrészi székely testvéreink kétségbe ejtő helyzetét. A riadalom még fokozódott mikor már 30.-án községünkben is közhirrre lett téve a hatósági parancs: „minden ember lehetőleg minden állatját hajtva, minden gabonáját szállítva meneküljön“ „Menekülés utiránya Marossárpatak? a Maros jobb partja s onnan a mezőségi országuton Kolozsvár felé“. Kilátásba helyezték: „a feles marhákat egy bizottság átfogja venni.“ A ki a hatósági parancsnak eleget tesz: „arról az állam gondoskodik.“

A bizonytalanság kínos érzetével, fájdalmával vetődött fel mindenki előtt a kérdés: hogy váljon meg attól az oly nagyon szeretett hazai rögtől? verejtékkal szerzett mindenétől? mivel menjen? mit vigyen?! Ennek nem volt eséplettje, annak örlöttje; ennek nem volt marhája, annak nem volt szekere, legtöbbször nem volt kenyere.

Ennélkül pedig menni különösen nehéz.

30-ikán éjjel sült a kenyér az egész faluban; 31-én délelőtt 10 orai induláskor Marosjára község „kenyérrel ellátva megindult Marossárpatak felé. Egy része estére, más része másnap reggelre érkezett meg. Egy része pedig itthon maradt.

Egyház javait gondnok magához vette: elrejtette. Anyakönyveket szintén. Ezeket visszajövetelkor hiány nélkül mindent meg is talált. Egyháznak tehát semmi kára nem lett.

A menekülés egyház illetőleg község lakóira nem sokáig tartott, mert szeptember 1.-én hatósági parancsra felkellett menjenek Sárpatokról Vajdaszentivánra: a honnan egy két napi kínos várakozás után csaknem az egész község vissza jött hatósági engedély nélkül Marosjára. S többet nem is ment el a községből senki. Pedig a hatóság október 7-én a menekülést újból elrendelte, lakosok logó állatait csendőr hatalommal hajtatta át a Maroson tulra Vajdaszentivánra: de a lakosok biztatást nyervén az átvonuló s

Marosjárában 4—5 napon pihenő katonaságtól: nem mozdult helyéből többé senki. —

Istennek legyen hála szerencséjünkre, mert felvonuló katonaságunk az előre törő oláh hordát a közellevő Görgény határán és a Bekecs hegyen, meg a nyárádmagyarósi határon tartoztatta fel, vetette vissza. Így község lakóinak tetemesebb kára nem volt, eltekintve attól a kevés kártól amit az átvonuló katonaságunk okozott. —

Nem jártam ilyen szerencsésen én és a velem együtt menekülő Csécs Sándorné birtokosné, kinek két végzett fia katona volt.

Én ugyanis Sárpatakon hiveimtől elszakadtam, mert onnan nem Vajdaszentivánra mentem, hanem a mezőszéki utvonalba eső Bala községben lakó sogoromhoz. Mivel 2 gyermekem Kolozsvárt tanultak s Marosvásárhelyről az általános menekülés hírére hozta sogorom tanár veje, megindultam Kolozsvárra. Értékesebb és hamarabb felpakolható csomagjaimat vitte 4 marhafogaton az 5-ik lófogaton mentem én és családom. Velem volt 3 fiu és egy férfi családos cselédem. Együtt mentünk Pusztakamarásig, itt családos cigány cselédem elhagyott, el kellett adjam összes lógo marhámat 2 fogatomból a jármos marhámat, 2 fogatomat ottani lelkész társamnál hagyva, mentem tovább Kolozsvár felé hová 5-én este 6 órára érkeztem meg. —

Kolozsvárt be akartam adni gyermekeimet az iskolába, magam is megakartam telepedni, de az iskolák megnyitását elhalasztották, onnan is menekült a ki csak lehetett, mindenki azt tanácsolta: menjek tovább oda, a hova a hatóság irányított, Szabolcs megyébe, Nyíregyházára.

Megpróbáltam vasuton menni, nem lehetett. Elakartam adni 4 tehenemet hogy 2 lovam mellé még 2 drb. lovat vegyek, nem tudtam: „Az állatvásárló bizottság“ még nem működött. Mentem hát egy ló és két marha fogattal tovább. Elérkeztem Bánffyhyunyadra valahogy; itt teheneim kidöltek. — Eladtam potom áron, két fogatomat elhagyva, lisztemet, czukromat, zsiromnak nagy részét elvesztegetve s csak gyermekeim s magam legszükségesebb ruháit s kevés élelmet tartva meg, mikor egy menekült csiki székelly társam ezeknek az elvitelét Nagyváradra 200 koronáért elvállalta: az egy megmaradt lófogatommal neki indultam a Királyhágán át: Nagyváradnak.

Nem egyedül mentem a menekülők hosszú sora, nagy sokasága osztozott velem a menekülés keserűségében.

Csucsán meghálva 11-én Nagyváradra, 13-án Debreczenbe, 14-én Hajduböszörménybe értem.

Sehol olyan ridegséget mint Nagyváradon és szeretetet mint Debreczenben nem tapasztaltam sehol. Soha eléggé meghálálni és megköszöni nem tudom azt a szívességet, szeretetet a melyben részesítettek Debreczen város és ref. egyházkerület nagy alakja Dr. Baltházár püspök és Kiss Ferencz egyetemi tanár és Kalvineúmi igazgató. Keblőkre öleltek, elhelyeztek, otthont jelöltek ki úgy az én mint tanulni ohajtó gyermekeim számára.

Kiss Ferencz igazgató személyesen jött ki Hajduböszörménybe s VI. g. oszt.-ba járó fiamat a Kalvineumba, IV. polgári iskolás leányomat a polg. iskolába vétette fel.

Ott vannak ma is gyermekeim. Ott maradtok az egész isk. évben. Én okt. 1—6. időben katonai engedélyt nyerve haza jöttem, itthon voltam s visszamenve október 10-én lófogatommal 2 fűcselédemmel 9 napi utazás után hazajöttem végleg. Feleségem november 12-én érkezett haza. Ezeken az utakon sokat láttam tapasztoltam. Kára talán az egész falu népének nem volt annyi mint nekem, mert ruhanéműim felszerelésem egy részét utközben lopták el, más részét itthon.

Isten adta, isten elveszni engedte, de mégis áldott legyen az Ő szent neve örökre.

Marosjára, 1917. május 15.

Sükösd Mihály,
ref. lelkész.

---

11. Marosvécs.

Az 1916-ik év augusztus hónapjának 27-ik napján (vasárnap), üzent hadat Románia Ausztria-Magyarországnak. Azelőtt „semleges”-nek valotta magát és látszólag olyanformán, viselkedett, mintha állandólag semleges maradna; de alattomban folytonosan fegyverkezett s tőleg Erdélyre fente fegyverét. Még a hadüzenet előtt pár nappal, a mint ez az ujságokban olvasható volt — miniszterelnöke és királya a semlegesség megtartása mellett nyilat-

koztak; de nem mondtak igazat. Még a hadüzenet kézbesítése előtt a romániai horda berontott Gyimesre és ott kegyetlenkedett? mert akkor még — a mint mondják — a határszélén nekünk nem volt katonaságunk. (Később a jó Isten segédelmével a mi vitéz katonáink az egész oláh-csordát kiűzték Erdélyből és Romániának egy részét, fővárosával Bukáresttel együtt, elfoglalták).

Marosvécs lakósága már akkor rebesgette ugyan, hogy valószínűleg a községből menekülni kell; de némi megnyugtató körülményt vélt abban, hogy hadsereg a Marosfolyó melletti szűk völgyön, ide a győzelem reményével nem jöhet be. De mikor látta hogy a gyengélkedő Br. Kemény Kálmán kegyelmes ur és felesége a fekvő beteg Br. Bánffy Polixéna kegyelmes asszony (ki azután Budapesten 1916. október 28-án meg is halt és ott ideiglenesen eltemettetett) augusztus vége fele visszavitették magukat Budapestre azután aggódva kérdezte: „Vajjon mi lesz?” Menekülni kell e nekünk is? Az urak már menekülnek!“ Aggódalam nyomai ültek az arcokon. Már a hadüzenet előtti időben katonaságunk járt keresztül Marosvécsen, sőt ott is tartózkodott, mivel a Maros jobb partján létesített védelmi vonal munkálataival volt elfoglalva. Ez a körülmény is sejtette, hogy Románia semlegességi ígéreteiben bizni nem lehet.

Az 1916. év augusztus legvégén a hatóság kitelepitette ezen vidéken a Marosfolyó bal partján fekvő községek lakosságát. Marosvécs mint a Marosfolyó jobb partján fekvő község, még akkor nem telepített ki. De már azelőtt elmentek onnan: Uradalmi jószágigazgató Ngs. Magyary Károly ur családja Kolozsvárra — később az igazgató ur is odament (jelenleg Marosvásárhelyen vannak); Filep Kálmán uradalmi intéző urnak családja és Nagy Vilmos körjegyző urnak felesége Egeresre (jelenleg Marosvécsen vannak) — visszatelepedtek; nyugalmazott református pap Tiszteletes Péterffy Ferenc és felesége Csiki Juli Tiszteletes asszony Bakonyszentlászlóra (most is ott vannak) leányukhoz Elekes Gyulánéhoz.

Marosvécs község lakosságát a közigazgatási hatóság 1916. szeptember közepén kitelepitette a községből. A fogattal bírók Mezőkirályfalvára (idement Sipos Miklós református énekvezér ur, és családja is) és vidékére menekültek. A fogattal nem bírókat a vonat vitte Szabolcs megyébe és ott egypár községbe telepítette le az ottani hatóság (Ezek még most 1917. február 28-án sincsenek itthon); állami tanító ur Benkő Sándor és felesége Debrecenbe

mentek (most már Marosvécsen vannak ; Nagy Ida állami tanítónő ónagysága Alsófehérmegyébe ment (de most már Marosvécsen van) legkésőbbre ment el a községből, a mikor már a szomszédos Idecspatak község erdőiből a lövöldözések zaja hangzott, postamesternő Bartha Jánosné, Péterffy Mária (a nyugalmazott református pap leánya) ónagysága, 1916 szeptember végén ; Kolozsváron volt, a Méltóságos Igazgató Tanács kiadója tiszteletes Kilyén Sándor úrnál 1916 november elejéig ; akkor visszatért Marosvécsre.

A kiüresített Marosvécsről „Az Est” című napi lap 1916 évi október 3-adiki számában, „Gombkötő Mihály háza” címmel igen szép leírást adott Molnár Ferenc. Ide jegyzem :

„A jó Isten tudja hol vannak most a marosvécsiek. Akárhol vannak, tudják meg, hogy a falujuk rendben van, egy teremtet lélek nincs benne, egy árva kutya sem, de semmi baj nincs minden a helyén van. A kis ablakok ragyognak, csak a virágok száradtak el a tornácokon és a kis előkertekben. Sok virág van Marosvécsen. A hány ablakon benéz az ember, a tisztaság és rend tökéletességét látja. Az otthon hagyott butor rendbe rakott. Némely házban tisztán vetett ágyat látok a szoba közepén. Nem lehet másképp: a szegény, fáradt katonának tették oda, legyen hol aludnia, ha idevetődik. Az ajtók nincsenek bezárva.” —

„ A 95-ös házban pihentem meg. Ez Gombkötő Mihály háza ha valahol olvassa e sorokat tudja meg: rendben van minden. A konyhaasztalon a magkereskedő árjegyzéke és egy kis áruminta” T. Gombkötő Mihály úrnak címezve. A falon a magkereskedő naptára. Az ablakon egy kis noteszkönyv, a magkereskedő ajándéka „tisztelt vevőinek.” Nagyon rányomja a bélyegét a magkereskedő a házra. Az ablakon egy köteg tábori levelezőlap, Gombkötő Mihálynak címezve, a fiu írta valamennyit, a censura bélyegzőt egy „Bayrisches Infanterie Regiment” nyomta rá. „Kedves szülőim, három hét óta nem kapok kedves szülőimtől hirt, az Anna irt egy lapot.” A Gombkötő családnak kijutott a háborúból. A Gombkötő fiu is nyugodjék meg: rendben és ijedelem nélkül mentek el a szülői, a házban nem maradt egyéb, mint a szép régi butor, egy gyönyörű, berakott száz esztendő, szépen esztergált pad áll a fal mellett, ha azt egy finom pesti hadseregszállítóné látná! — az asztalon egy skatulya tarka bab, egy tükör, néhány árkus cifra takaró-papír a polcon, két törött pohár, óra a falon, a mely negyed tizenkettőkor állott meg — semmi egyéb.”

„A többi házakban is oly szomorúak ezek az álló órák, az egyiken hat óra, a másikon fél három, kiben mennyi szusz volt még, a hogy az egyik a másik után megállatt, fáradtam elcsendesedve. Az ember elképzei azt a percet, a mikor elbucsuztak és elment innen az egész lakosság — és a hosszú falu itt maradt néptelenül, gyönyörű, virágos, tiszta kis házaival és minden házban tovább ketyegett az óra. Az órát egyik se vitte el. Minek az ott, a hol nincs többé munka? A mezőségen, a tábornút mellett, a hosszú tehervonaton, az idegen földön minek tudni hány óra?”

„Gombkötő Mihálynak a kertje, a baromfi udvara a tornáca és a két szobája olyan tiszta mint az arany. A többié is. Az udvaron cseréptáiban aranyszínű kukorica, — a baromfi már valahol Pest körül gágog egy vagonban. A tűzhely, mintha most készülne a vasárnapi ebédre. Sehol egy ablakon sincs folt. Mind ragyog. Oleánder alatt megrepedezett a föld a kis zöld ládában. És mindenütt, végig az egész falun elhervadtak, kiszáradtak a virágok az ablakokban, a ládáknak, cserepekben. És most már hűvösen, de fényesen süt a déli nap, vasárnap van és a csöndek csöndje nemcsak Márosvécsen, de a merre a szem ellát és a meddig a fül figyelme száll, sehol egy hang, sehol egy ember, sehol egy mozdulat, minden áll, hallgat és vár! A pesti pályaudvar siró tolongásában, a menekülők táborhelyein. felszaggatja az ember belsejét a kép. De ma, vasárnap délnél, a néma és napfényben fürdő Marosvécs nem a fájdalom tájképe, ez itt büszkén és dacosan, ünnepélyesen és fénylően várakozó erő, a magyar tisztaság, jozanság és gazdagság örök ereje. Mint egy Istentől szerkesztett nagy, színes, ragyogó élet-gép, a mely most pihen és a mely égi nyugalommal várja a pillanatot, a mikor újra megindul benne a mozgás és a hang. Ez a falu ragyogva mosolyog a mi fájdalomunkra és rémületünkre. Mi elég nagyok vagyunk az emberi szenvedés megértésében és meg-síratásában, de nagyon kicsinyek mikor a nép erejének örökkévalóságával kellene a feneketlen nyomorban vigasztalódnunk. Ezt mondta Gombkötő Mihály üres háza ma délnél egy pesti embernek, ki megilletődve, nyugtalanul szomorúan állt a tornácán. Így mondja el Marosvécs ürességét — a menekülés után — Molnár Ferenc. Mikor ezeket a sorokat — mint menekült, először olvastam, a kihalt erdélyi falukra gondolva, felújult emlékezetemben a költő Rónay István dala;

„Baja esett bizony a szép világnak,

Hogy hajnal s est mindig csak gyászba járnak.

Rosszat jeleznek fönn a csillagok,

Sugáruk olyan reszketőn ragyog.“

De a bánatot keltő képet derűt sugárzó kép váltja fel. Mezőkirályfalváról és vidékévről 1916 október közepén a nép zöme visszatelepedik Marosvécsre; a falu lassanként benépesedik; a mező hangos lesz; szántanak és a földbe hintik a kenyérnek magvát. És jön Istennek szent napja vasárnap:

„Harangszó ölt a völgyben szárnyat:

Ma Isten napja van, vasárnap!

A bércek hosszan visszhangozzák:

Teremtő! hálaánk szálljon hozzád.“ (Gyulai)

És a menekülés keservei után a károk dacára is méltán szállhat hálaánk a kegyelen Istenéhez; mert a község lakóinak házait melléképületei, templom és iskola teljes épségben vannak. Épségben vannak a Br. Kemény Kálmán kegyelmes úr épületei is az ő javaiban azonban mintegy 90—95000. korona kárt okoztak ismeretlen tettesek, valószínűleg — a mint mondják — a mi katonáink, kik Sipos Miklós énekvezérnek is okoztak mintegy 7000 korona kárt, tönkre téve 82 család méhét és ellopva egyebeket. Általában az úri osztálynak van nagyobb kára; a népnek is van kisebb-nagyobb károsodása.

Református egyházközségtől még a román-hadüzenet előtt jóval-hadvezetőségünk elvitette az egyik harangot, hadi célokra. A másik harangot Tótpál István gondnok, három református atyafi segédkezésével, hogy az ellopás veszélyétől megóvassék, leeresztette a templomhoz közel levő kutba; ott épségben maradt és gondnoknak Marosvécsre visszatelepedése után visszatétetett a haranglábra, — egyházközség ládáját, a pátronus ulvar képviselőjének Nagyságos Magyar Károly uradalmi jószág igazgató úrnak tanácsára, gondnok vitte magával a meneküléskor: visszatértekor sértetlenül visszahozta 1916 év október közepén.

Folyó anyakönyvek, jegyzőkönyvek a menekülés idejékor, a Marosvécsre beszolgáló Holtmarosi papnál Kiss Ferencnél voltak, Holtmaroson; ő betette a holtmarosi egyházközség ládájaiba a holtmarosi anyakönyvekkel egy helyre; később elásattak-a ládával a holtmarosi református temetőbe, honnan 1916 november havában vétetett ki sértetlen épségben. — Egyház könyves szekrényét nem lehetett elvinni. Br. Kemény Kálmán kegyelmes úr gazdasági irodájánál levő egyik boltíves szobában maradt a könyves szekrény (papi lakás nem lévén); ismeretlen tettesek a szekrényt

feltörték, elvitték belőle a Magyary Károly jószágigazgató úr által ajándékozott képes szent bibliát és kisebb értékeket.

Gabonát a katonaság elrequirálta. Élelem s főleg a kenyér igen szűk. Ruházat, lábbeli és általában minden, hihetetlenül drága. A megélhetés igen nehéz. De az emberek megadással türik a kemény sorsot. Mindnyájan kérjük a kegyelem Istenét: őrizzen meg újabb menekülés szükségességétől, segítse katonáinkat és szövetségeseinket győzelemről győzelemre; adjon dicsőséges diadalmat ellenségeinken; adja jó végét a szörnyűséges világháborúnak; hazza el minél előbb az áldott békének idejét és tegye boldoggá hazánkat, nemzetünket, refórmátus anyaszentegyházunkat!

Holtmaros, 1917. febr. 28.

Kiss Ferenc.

marosvécsi adminisztrátor református pap.

---

12. Szászrégen.

A város kiürítése hivatalosan háromszor is el volt rendelve, de foganatosítását a hadsereg vezérő parancsnoka Artz tábornagy mind a háromszor felfüggesztette, állítólag azzal az indokolással, hogy a városban felhalmozott nagy értékek csakis így menthetők meg.

De ha a város kiürítése hivatalosan elrendelve így nem is lett, a valóságban mégis az volt. Mindjárt az oláh betörést követő napokban elmenekült az egész város lakossága úgy, hogy a 7—8000 lakos közül csak azok maradtak itthon, akiket hivatalos állásuk az utolsó percig idekötött, vagy akiknek hiányzott teljesen a meneküléshez megkívántatott minden segédeszközük, vagy akik bepakkolt és kocsira rakott értékeiket bármely percben elszállíthatták volna, elég igavonó barmot tartván sajátuknak.

Akik aztán itthon maradtak, családjukat mind elmenekítve, így a jelen sorok írója is-, a város levén a székelyföldi országutak csomópontja -, végignézték a borzalmas népvándorlást és végig éltek a háboru minden borzalmas fázisát.

Kronologikus sorrendben a nehéz napok története ez :

Az oláhországi viszonyokkal ismerős határmenti lakók sokszor hoztak ujságot a városba alattomos szomszédaink az oláhok ellenséges viselkedéséről és a velük való háboru lehetőségét mind gyakrabban emlegették úgy, hogy az egész környék a székelyföldről le a marosmentén mind nyugtalankodott már. Ekkor jött pihenőre a városba és környékére megtelepedve egy dandár honvédhuszár. Fellelegzett mindenki. Legalább biztosítva van minden eshetőség ellen a messze vidék a határig. Augusztus 26-ikán azonban a huszárok eltávoztak. Ha elvitték őket akkor igazán nem lehet semmi baj, nyugtatták meg magukat az emberek.

Augusztus 28-ikán reggel. A város utcáin megrémült arcu emberek jártak keltek. Az oláhok hadüzenet nélkül az éjszaka betörték. A határon nincs is katonaság. A gyimesi állomást bombázták beszéltek. És aint az emberek beszéltek, igaz volt. A reggel a Csikból jövő vonat már hozta az első menekülőket. A gyimesi állomás személyzete családjával mind, úgy ahogy ágyukból kiugorva menekülhettek, ültek a vonaton. Dél felé már egy külön vonat jött mind menekülőkkel. Délután kettő három vonat is mind menekülőkkel. De nemcsak a vonaton jöttek a menekülők, szekéren és gyalog is mind több és több menekülő kezdett érkezni a város piacára. Egy borszéki villa házmesternéje, akinek az ura a harctéren volt, délfelé gyalog érkezett meg 4 gyermekével. Rejtett ösvényeken a hegyeken keresztül jöttek. Több szekér menekülőkkel Holloból érkezett. Augusztus 29. Egyik menekülő vonat a másik után jött. Nemcsak Csikból, Háromszékből is jöttek már a menekülők. Nem volt semmijük csak ami rajtuk volt, azt hozták el. Kétharmad részben asszonyok és gyermekek voltak. A hirtelen szervezett segélyosztó bizottság a városból étellel látta el őket.

Augusztus 30-ikán már nemcsak a menekülő vonatok hozták a menekülteket, hanem özönlöttek a városba szekéren és gyalog. Akinek marhája, igavonó jószága volt az szekérre rakta ami menthető volt, ponyvával a szekeret befedte, vagy arra kátrányos papirból fedelet csinálva, sokan egészen deszkából, hogy az időjárás esetleges zordsága ellen is védve legyenek, gyermekeiket is szekérre rakva, folytatták a hontalanság útját. Voltak, akik apró kis szekerekbe magukat fogták be, szegények, apa és anya és gyermekeiket kicsi ruhaneműjüket Gyergyóból idáig s innét tovább maguk húzták.

Borszéket az oláhok elfoglalták, már Gyergyószentmiklóson

vannak az oláhok, ujságolták. Este 8 óra tájban a székelőföld felől borzalmas tűz látszott. Vörös volt az égbolt kelet felől egészen. A székelőföldet az oláhok felgyújtották, sikongott az egész város lakossága. A menekülők mondták, nincsen sehol katonaság, aki nekik ellenálljon. És ezen az éjszakán a városban és mindenki pakkolt.

Augusztus 31— szept. 10. A városi lakosság is kezd menekülni. A menekülők Maroshévíz környékéről valók. Az oláhok már Maroshévizt is elfoglalták. Az egész havasalja lakossága húzódik le a városon keresztül a Mezőség felé. Valóságos népvándorlás, a régi mesevilág megújódott. Nagy marhacsordák elül. És a marhacsordákat követi száz meg száz, nem! ezer meg ezer szekér. A szekereken a szegény népnek minden vagyona. Összevegyül a kocsizörgéssel a marhák bőgése, a kis gyermekek sirása, a szekerekre rakott tyukok káricálása, a récék hápogása, a disznók rőfögése a kis malacok ordítása. Szeptember 1.-én túl a postavonat közlekedése a vasuton beszünt, csak menekülő vonatok mentek. A havasalja menekült már. A városból is elmenekült az asszony és gyerek nép, mindenki, akit hivatása idekötött is elmenekítette a családját. Szeptember 10-ikére üres volt már és kihalt a város. A lakások mindennütt, sok helyütt 10 ház is egymásután lakók nélkül és bezárva.

Szeptember 11-ikén Déda és Ratosnya kiürítése is megkezdődött. Katonaság sehol sem volt.

Szeptember 12. Egy hadosztály honvédség érkezik a városba. Morgen német vezénylő tábornok előtt vonultak fel. Az itthon maradt lakosságba visszatért a bizalom. A katonaság a védelmi vonalokra fölvonult.

Szeptember 13-ikán megkezdődtek a csatározások. A katonaság Marosvécsig az egész felvidéket kiürítette.

Szeptember 14—26-ig most már nemcsak a felvidék a Maros felsőmente hanem a Görgényvölgye is kiürített. 27-ikén az oláhok a Görgényvölgye felől a Kereszthegyen át egész Laposnyáig lejöttek. Szeptember 28-ikán a Marosmentén Ratosnyát elfoglalták. 30-ikán a Görgényvölgyén Libánfalvát elfoglalták. A Libánfalva körül megkezdődött csaták első két halottját behozták eltemetni a városba. Egy Pongrácz nevű főhadnagyot és a káplárját. Járórben voltak a libánfalvai erdőben, nem oláh katonák, hanem az oláhokhoz pártolt libánfalvi bocskoros oláhok lötték le őket. Libánfalván 180 család lett hazaáruló, akik később el is futottak az oláh hordával, ezek közül valók voltak a gyilkosok.

Református egyházunk javait is biztonságba helyezendő, az, erős ládákba pakkolva, a város javaival együtt elküldetett Debrecenbe.

Október 1. Vasárnap reggel volt. Korán reggel ébredtem. Miről prédikáljak? Lesz-e kinek? A textusom: „Hivj segítségül engemet a Te nyomoruságod idején.“ Elmélkedni kell fölötte. Az udvarban föl alá jártam. Korán reggel. Egyszerre a hegyek közül óriási morajlás. Ágyulövések, miket a görgényi havasok sokszorosan vertek vissza. És az ágyudörgés ezután nem szűnt meg. Katonaságunk fölfejlődött megkezdődtek a csaták. A templomban 30—40-en voltunk. Sápadt volt az arca mindenkinek, amikor az ágyudörgés meg-megrázta a karzatot s az ablakok remegtek. De annál mélyebb bizalommal énekeltük a zsoltárt: „Az Isten a mi reménységünk, midőn reánk tör ellenségünk!“ — Templomozás után megbeszéltük azoknak a dolgát, akik gyülekezetünkéből minden segítség nélkül voltak, a családfők a harctéren levén; a végső eshetőségekre is gondolva, amik ránk következhetnek.

Az ágyuzás egész nap tartott. Estefelé jött a hír, hogy az oláhok a Görgényvölgyén nagy erőkkel támadnak. Görgényszentimréhez közeledtek, Üvegsürőn bent voltak. A menekülés a városon felül és oldalt eső területekről megtörtént. Ki volt már üritve Marosfelfalu is. Lakott hely a front mögött csak Szászrégen volt.

Október 2-ikán már csak az ide-oda vonuló trénszekerek és ágyuk zöreje hallszott az utcákon, míg a két folyó völgyében dörögtek az ágyuk. Az oláhok a várostól 5—6 kilométerre levő Mocsárnál támadtak nagy erőkkel. Nagy és nehéz csaták voltak e napon. Akik itthon voltunk tanácstalanul néztük a nagy katonai felvonulásokat. E napon két katonatiszt kereste fel a hadosztályparancsnokságok részéről a lelkeszi hivatalt, hogy október 4-ikén Ófelsége nevenapján Ófelségéért könyörögjünk!

Október 3. Két hadosztályparancsnokság székelte eddig a városban. Tartalékban óriási katonaság. Az elmenekültek lakásait mind felnyitották ott vettek szállást. Minden házban, minden ablakból csak katona nézett ki. A menekülők szekerének ezrei napról napra reggeltől estig ahogy a városon keresztül vonultak, minden estén a hadosztályparancsnokságok előtt szólott a katonabanda. A katonáktól 2-ikán este az utcán másnak járni nem lehetett. És reggel, 3-ikán, amikor az utcára kimentünk, sehol egy lélek katona se. Csak egykét megrémült arcú városi polgár futkározott fel alá az utcán, baj van. A hadosztályparancsnokságok vissza mentek M.-ra és T.-be. Az oláhok Görgényszentimrén vannak.

Közben morajlott a hegyek felől az ágyuszó és be-behallott a géppuskák kattogása. És hozták a városba a sebesülteket. Az evangélikus Fritsch féle árvaházban volt a kórház. Az egész nap, emésztő bizonytalanságban telt el.

Október 4-ikén az Istentisztelet templomunkban megtartott. Hiveink közül voltak 8—10-en. Katona egy sem. Mélységes csönd az utcákon. Görgényszentimrén volt az oláh. Tíz óra felé három század honvédhuszár ment vágatva keresztül a városon a front felé. Görgényszentimre az oláhoké rebegték rémült arccal sokan az utcákon. És mindenki bepakkolta amit gondolt, hogy a hátán magával vihet. Este jött az ujság, hogy a huszárok az oláhok előnyomulását Szentimrén megállították. És látszott Szentimréről reggeltől fogva a házak égése. Ez éjjel a városban maradtak közül csak kevesen aludtak.

Október 5. Csütörtök volt. A hetivásár napja. A Mezőségről jöttek egynehányan oláhnék a vásárra. De nem volt kivel vásárt csinálni. Dörögtek mindenfelől az ágyuk, csakugy remegtek belé a falak. Úgy 10 óra tájban 3 nagy katonai autó tele tábornokok és más nagyrangú tisztekkel ment a városon keresztül a front felé. Rémséges ágyuzás hallszott nemsokára. Az összes erőink a tűzben voltak. A Görgényvölgye felé néző magasabban fekvő házak teteje mind emberekkel volt tele. Nagy dolog történik ma. És dél felé mintha a sprapnellek és gránátok odább robbantak volna, délután 3 órakor már a Rakóci hegyen tul tehát a faluból kivonúlt, futott az oláh. — A határig meg sem állt. Fellélekzettünk. Áldassék az Isten! Szálljon üdv a honvéd névre!

Másnap október 6-ikán az ellenség üldözésére mind több és több katonaság ment. Dél tájban hozták be a környékbeli falvak lakói az előző napi csata sebesültjeit. Kétharmad részben oláhok voltak.

A kórházat e napon, valamint azelőtt is kétszer felkerestem. Nagy előzékenységgel fogadtak és kalauzoltak a doktorok. Református vallású a sebesültek közül kevés volt. Tizenkilencz volt a csaták során e kórházban. Négy tüdőlövessel, egy haslövessel, a többiek más könnyebb sebesüléssel, mindnyájan jobban voltak, amikor elszállították őket. Volt a sebesültek közül egy pap fiu is Gőmörből, zászlós volt. Tüdőlövést kapott, de jobban lett. A honvédek legtöbje ág. evangélikus vallású volt. Felvidékiek. Kértek tőlem bibliát, tót nyelven irtat, de nem volt a könyvtárunkban. A magyart is szívesen olvasták. A mi magyarjaink, akik szintén felvidékiek voltak magyarázták nekik.

Református vallásu katonatemetés egy sem volt. A kritikus napok elmúlván a város lakossága kezdett hazaszállingózni, református egyházunk elmenekült tagjai is. Egyház értékei is visszakerültek.

Megpróbáltattunk, de nem estünk el, mert az Isten volt a bizodalmunk, aki ha velünk küzdő magyarokkal, ki lehet akkor miellenünk! Senki, bizonyára senki sem!

Áldassék azért az Isten!

Szászrégen, 1917.

Radits István

ref. lelkész.

Országos Széchényi Könyvtár

Befejezés.

Evakuált községeink és egyházaink történetét, — az oláh-invázio idejéből, — az előbbieken részletesen megírták az illető lelkészek. Magam, — az oláhok kiveretése után, — meglátogatva egyházainkat, tapasztalataimról — hadi naplomba, — az alábbiakat jegyeztem fel:

1. **Görgényszentimre.** 1916 okt. 17-én, az ellenség kiveretése után 10 nappal voltam itt. A község még csaknem üres; alig néhány család van itthon, akik a szomszéd Abafája, Beresztelke, Fülöpös községekbe menekültek volt. Olyan szomorú egy ilyen kiürített falu! Csend, némaság az utcákon, házakban, mezőkön. Macskák futkosnak egyik telekről a másikra; kutyát egyetse láttam; csirkét egyet a papitelken a krizantémumok között.

Az oláhok több oldalról nyomultak G. Szentimre felé Görgényüvegcsür felől Kásván át, az u. n. Szőlőhegyen helyezkedtek el. Jöttek Gyergyószentmiklós felől a Kereszthegyen át, Libánfalva, Hodákon keresztül. És jöttek Szováta felől, Felsőköhér, Kincsesfő és Szentmihály falukan át.

Hogy a községben utcai harcok voltak, látszott onnan, hogy deszkakerítések, kapuk, házak oldalai, fedelei össze voltak lövöldözve. Pár helyen a sáncban seperni lehetett az üres kilőtt töltényt, annyi volt. Kath. torony déli oldalán, a harangláb irányában gránátlövés: Hajdu Gyula főerdőmérnök házafedele lelőve; leégett házak: Darabont Józsefnée (Szijáé) Ferenci Sándornée, Berecki Jánosé. Összeomlott házak: Székely Miklósnée, Dumbráva Pálé, Dumbráva Miklos istállója és csűrje.

Szomorú kép volt a mi parokhiánk. Torony harang nélkül, az öreg Rákóci-harangot úgy dobták volt ki az ablakon; helye ott maradt a pázsiton. Templom ablakai, — valószínűleg, — a detonáció miatt betörve.

Papilak udvarán, a csűr előtt egy gránát-tölcsér. Kis kertjében, melyet az öreg Székely Ferenc akkora szakértelemmel gondozott, a háborúnak és az ősznek közös pusztításai. Elhervadva vagy eltaposva a korán virágzó, aranyárga ajakas virágu Forzitia, dencia patyalot-rózsa, a rózsaszínű és fehér virágu vergelia, a spirea. A ház melletti sort tulipán, pintyóka (oroszlán-

fej) piretrum rubrum, német szegfű, margareta, gyűszűvirág. Az ágyásokban cinia, godecia, árvácska, petunia, szegfüvek, flox, krisanthem, jerikói lonc, aszter, málna rózsza, — egykor a kert ékességei most szemétre kerültek. A biborszínű tömegvirágzatú japánibisz, a kerti ház előtt — égő mint a Mózes csipkebokra, — kibirta az oláhjárást, valamint a mellette levő jázmin és lapdarozsabokor is. Cserépvirágok körül megmenekült egy pár szegfű, begonia pelargonium.

Az udvaron járkált egy fekete-fehér macska és egy sárga csirke. Ide kitéve egy üveg uborka, egy üres turós dézsza. Lakás zárva volt, csak az ablakokon nézhettem be. Butorok, könyv, és levéltár szanaszét hanyva.

Gyümölcsös kert, — a Görgényvize partján, — a szószeros értelmében úgy tele volt lehullatt almával, hogy az embernek előbb a lábával helyet kellett ásson a gyümölcsben, hogy lépni lehessen. Szép termés volt, nem volt aki leszedje (az ellenség nem ért reá) megérve lehulltak s úgy betakarta a földet, hogy mint az ásokan hevert a sok batul, ponylik, parmen alma.

Kántori lakásban, — melyet csak nem régen izlással rendezett volt be az ifjú asszony Fülöp Ferencné, — minden ruina. Butorok összevissza hanyva, ablakok, tükrök diribdarabokban. Szegény kicsi asszony, megszakad a szíve, mikor meglátja mivé lett boldog otthona!

Itt elesett hőseink (t. i. amenyit én megláthattam).

A kicsi vasuti állomástól délre, két cserefa között, [van eltemetve Czakó József 62. gyalogezredbeli gyalogos.

A falu végén a katolikus kereszt alatt.

V/62 I. R. 2.K omp. Mezökölpényi Pál Mihály őrvezető.
Inf. Neubaue r J. Baranyamegye. Óbánya.

Inf. Mauchner Stefan k. u. k. 62 Reg. V. Feldb.
3. Komp. szül. Gyömrő, Pestmegye 1898. Elestek 1916 október 5-én a község visszafoglalásakor. Tiszteld a hősök emlékét!

Ezektől keletre tömeg-oláh-sirok

Görgényoroszfa felé kirándulva, — Orsova határán sok gránáttölséért láthattunk. Egy csendő r egy lovas fogattal szedte össze a csatatér maradványait, — sapkák, kézi gránátok, fegyverek, kilőtt hüvelyek, nyergek, ruhadarabok stb.

Hallomásan szerint a görgényvölgyi oláh-invazió epizódjait megkapóan leirta Radó Antal a Pesti Hírlap hadi tudósítója, aki akkor jelen volt a mi frontunk megett.

3. Magyaró. A háborús nyomorúságok photographiája min-

denütt. Papilakan butorok, irományok összevissza hányva ; méheskifosztva ; temetőben feltörve a Wagnercsalád kriptája ; iskolában korház berendezve ; lakosság még csak szorványosan honn ; majorságféle csak anyi, amennyit ezek magukkal visszahoztak.

Olyan hevenyészett, csak egy harcosnak való lövészlyukat találtam hetet Muresán György háza előtt, ötöt a cigánytemetőben. Az látszik ezekből, hogy Üvegcsür felől közeledett erre egy-egy oláh-járőr, de nagyobbban nem lehetett itt. Szeptember 29-én volt a 4-es huszárok járőrharc a Hóra erdőben.

Itt eltemetett hőseink :

1. Alapi Miklos első honvédhuszárezred, lövészpótszázad. Pásztó, Hevesmegye. — Tartzkodási helye Pestmegye Pusztasziget u. p. Tápiószér. A golyó a zsebében levő saját arcképén ment keresztül. Wass András hadnagy, — a magyarláposi főszolgabíró fia, monostori gazdasági tanuló temette el, ugyanő a legelső hazatérőknek predikált templomunkban katonaruhában.

2. G o g o n a J ö z s e f honvédgyalogos 14/5.

3. V a r g a L a j o s.

Sírfájukra felülírva I. D. S. A. 37. Meghaltak 1916 október 11. Egymás mellett pihennek a református temetőben, mindjárt a bejáróval szemben. Alapi holttestét a Tatárhágon kapták meg.

Mikor Vajda János kurátor hazatért s először ment fel a toronyba, egy kutya jött vele szemben felülről. Ki tudja, hogy és mikor ment az oda ?

Kitelepítéskor honn maradt Nagy Ferencz egy csendes őrült. Mikor a katonaság küldte ki, azt mondta, neki van bizonyítványa. Felmutatott egy írást, amelyet az elmeorvóintézetben adtak volt, ahol gyógykezelték. Látva ezt az ewakuáló katonák, tényleg ott-honn hagyták. Mikor elfogyott az eledele pityókát ásott ki a mezőn, s azzal élt. Mikor a sója is elfogyott, hozott sósvizet a sóskutról, s azzal öntözte meg a pityókát. Beszéli, hogy minden megjárta volna, de nem szerette azt, hogy mikor az utcán végig ment, a macskák mind körülötte gyülekeztek.

Idevaló oláhok, a kitelepítéskor felírták nevőket a ház oldalára és keresztelt rajzoltak oda, hogy a másik oláh, a frátje, ha jó, azt a házat kimélje meg.

Templomunkban az odavitt könyvek, irományok sértetlenül maradtak meg.

3. Holtmaros. Ellenség, — gyaníthatólag, — a hegyélig járt erre, a szomszéd Idecspatakon azonban már benn voltak. A 63. sz.

örháznál Magyaró és Holtmaros között a sáncban 6 egyes fedezéket láttam.

Templom ajtóját, a papné laskaserítőjével felfeszítették (a mi katonáink) de csak valami könyveket, irományokat hánytak szét benne. Papi,- és tanítóilakást, iskolát feltörték és sok mindent elvittek. Papné a befőtjeit a méhszinbe dugta volt el ; ott is megkapták, Harangot innen egyet sem vittek el.

Feltörésekben, lopásokban úgy itt, mint mindenütt részesek sokan az igen tisztelt falubeliek is, akik vagy későbbben mentek el, vagy kőrábban jöttek haza. Mikor a hazatért pap kihirdette, hogy vigyázon magára a kinél rekvirált tárgyat kapnak meg, mert bajba kerül, hát reggelre a fazokak, csuprok, lábosok egy része csak a kertben termett.

Menekültek mondják, hogy a tyukok is megboldogtalanodtak. Dedrádszéplakon, a menekülő helyen éjszakára arra a ketrecre ültek el amiben hozták ; vagy karóra, fára ültek fel. Macskák itthon madarásztak, látszott a tollakról ; kutyák kukoricáztak a mezőkön.

Egyház értékei elváltak ásva a temetőben.

4. Disznajó. Toronyban egy harang sincs. Holtmaros adott egyett később kölcsön. Templom különben sértetlen. Sok kár és romlás azonban papi és kántortanítói lakon. Mindkét helyen minden lehető felkelhető, papilakon főkép sok szötemény (papné hires szötető :) vagy széthányva, vagy ellopva. Méhesek az egész faluban feldúlva, le is égett három ház, amint a méheket füstölték ki. Falusi házakról leszédtek az ablakokat, ajtókat és a munkásosztag kiszállította a lövészárkokba, melyeket télire láttak el velük. Egy asszony a kutba rejtette el edényeit, ott is megkapták.

Marosan nem feredeznek és nem gágognak a libák ; a menekülésnek mind áldozatul estek.

Mikor Holtmarosnál, gyalog jöve Disznajó felé tartottam a Gödörhátnál Fráter Béla erdei lakásán felül egy dombon hasalt egy kutya. Mondom a Fráter Béla csordapásztorának, hajtsa el azt a kutyát, nehogy megmarjon. Ne féljen, azt mondja a pásztor, az a kutya mindennap reggeltől-estig ott hasal, néz mindenfelé várja a gazdáját, de nem bánt senkit se.

5. Déda. Haranglábunk és bérházunk ép, a harang elvive. Hazafelé térve, éppen hetivásár napja volt Szászrégenben, szembejöttek a népek a várósból. És a legtöbb mit hozott 3 kemence-csővet, lámpát és vedret ; tehát erre csak leginkább és leghamarább szükségük.

Maroskövesden megnéztem a felrobbantott vasuti hidat. A három iv közül a középső be volt dőlve a Marosba. Katonák dolgoztak helyreállításán éjjel-nappal. Éjjelre egy gép adta a villanyvilágítást.

6. Marosvécs. Templomnak semmi baja. Egyik harangot a kurátor beeresztette a kutba, a másikat korábban leszerelte volt a hadvezetőség. Papilakás nem lévén irattár és levéltár a gazdatisztilak egy szobájában volt, ahol szanaszét hanyattak.

Sipos Miklós kántorunknak 90 családból álló szép mintaméhese teljesen kiraboltatott. Hallomás szerint a Br. Kemény várkastélyt is kirabolták. Posta, távirda, telephon leszerelve.

7. Marosfalu. Itt Rend László tanító mint postamester itthon maradt, s így nagyobb kár nem érte egyik parokhiánkatse, — de már a tanító méhese, bár honn volt gazdája, mégis áldozatul esett.

8. A többi egyházak közül Maroshévizre, azidőben nem lehetett felmenni. (pap még a mainapig se térhetett vissza) Görgényüvegcsürön az egy templomon kívül semmink sincs; ezen kár nem esett. Alsóbölkény, Magyarpéterlaka és Marosjára kiűritése rövid idejű volt, utóbbi helyekre már másod, harmadnapokban visszatért a lakosság jó nagy része.

* * *

Istennek hála az oláh- „Gloire“ csak rövid ideig tartott. Vitéz katonáink az orozva betörőket hamarosan megtérítették, s nemcsak-hogy Kárpátjainkon tulkergették, hanem Bukarestbe is bevonultak . . . .

Első Vilmos német császár szavaival végzem: Welche Wendung, durch Gottes Fügung!

Csekme Ferencz

esperes.

Sz. 27—1917.

Az egyházmegyei közgyűlés a menekülésre vonatkozó történeteket felolvasottaknak tekinti és a kinyomatásra az engedélyt megadja. —

**A görgényi református egyházmegye közgyűléséből,
Szászáregén 1917 július 3.**

Szell Jakab

jegyző.

A polgári hatóság útján kiküldött bizottság által
felvett

Hadikárfelvételi kimutatás

		összeg	
		kor.	f.
I. Alsóbölkény	1. Egyház és iskola . .	799	80
	2. Dávid György, pap .	3792	50
II. Disznajó	1. Egyház	7470	10
	2. Csiki Károly pap . .	11838	—
	3. Ferenci Károly ktanító	6864	—
	4. Huszár Ilus tanitóné .	686	—
III. Görgényszentimre	1. Egyház	5800	—
	2. Székely Ferenc pap .	3575	—
IV. Görgénytűvegcsür	Egyház		
V. Holtmaros	1. Egyház	500	—
	2. Kis Ferenc pap . . .	3798	50
	3. Erdélyi Pál ktanító .	6252	—
VI. Magyaró	1. Egyház	6416	70
	2. Kis Lajos pap	11018	—
	3. Kakasi Samu ktanító .	2733	—
	4. Korondi Katalin tanitónő	1500	—
VII. Magyarpéterlaka	1. Egyház		
	2. Keresztesi Gyula pap.	272	—
	3. Kálmán János tanító .	688	—
VIII. Marosfalu	1. Egyház	1000	—
	2. Torma Béla pap . . .	1585	60
	3. Rend László tanító .	8200	—
IX. Maroshévíz	1. Egyház	14440	—
	2. Pálffy Endre pap . . .	35383	—
X. Marosjára	1. Egyház		
	2. Sükösd Mihály		
XI. Marosvécs	1. Egyház	36	—
	2. Sipos Miklós kántor .	7000	—

Tárgymutató.

	Oldal
Bevezetés	3
1. Alsóbölkény	4
2. Disznajó	30
3. Görgényszentimre	32
4. Görgényüvegcsür	45
5. Holtmaros	46
6. Magyaró	51
Füleházajód	62
7. Magyarpéterlaka	64
8. Morosfelfalu	67
9. Maroshéviz	77
10. Marosjára	87
11. Marosvécs	89
12. Szászrégen	94
Befejezés	100
Melléklet : Hadikárok kimutatása	105

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

